Проект

(для обговорення)

Український правопис

Підготувала робоча група

Української національної комісії з питань правопису

Зміст

І. ПРАВОПИС БУКВЕНИХ, МОРФЕМНИХ ТА ІНШИХ СКЛАДНИКІВ ОСНОВИ СЛОВА

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Правопис наголошених і ненаголошених Е, И. Наголошені голосні **е** та **и** у вимові виразні, тому їх передаємо в складах слів тими самими буквами: *дале́ко, ви́соко.* Ненаголошені **е** та **и** невиразні у вимові. Їх передаємо тими самими буквами, що й під наголосом: *вели́кий, величе́зний,* бо *ве́лич, держу́,* бо *оде́ржати, клекоті́ти,* бо *кле́кіт, несу́,* бо *прине́сений, село́,* бо *се́ла, шепоті́ти,* бо *ше́піт, криве́,* бо *кри́во, трима́ти,* бо *отри́мувати, стри́мувати; широ́кий*, бо *ши́роко* та ін.
У словах із постійним наголосом невиразний звук перевіряємо за словником: *лева́да, лемі́ш, кише́ня, мину́лий.*

Уживання І, И на початку слова. На початку слова звичайно пишемо **і** відповідно до вимови: *Іва́н, і́грашка, і́дол, і́кати* (говорити *і*), *іко́на, іменува́ти, ім'я́, існува́ти, і́стина, іти́.*

Деякі питомі українські і давно засвоєні слова перед приголосними **н** та **р** мають варіанти з голосним **и** відповідно до вимови: *інди́к (инди́к), індича́ (индича́), індиченя́ (индиченя́), інди́чий (инди́чий), інди́чина (инди́чина), інди́читися (инди́читися), інди́чка (инди́чка), и́рій* (= *ви́рій*), *і́род* (*и́род)* (дуже жорстока людина) та ін.

И пишемо на початку окремих вигуків (*ич!*), часток (*ич який хитрий*), дієслів (*и́кати, икну́ти, ика́тися, икну́тися*) та похідних від них іменників (*и́кавка, и́кавочка*).

И на початку слова буває в деяких загальних і власних назвах із тюркських та інших мов згідно з його вимовою в цих мовах: *ийбен, ир, ич-оба́, Кім Чен Ин.*

Ї. Букву **ї,** що позначає звуки **й** + **і**, пишемо:

1. На початку слова та після букви, що позначає голосний: *ї́жа, їжа́к, їзде́ць, ї́здити, ї́сти, їх, ї́хати; доḯхати, приї́хати, краї́на, моḯ, твоḯ.*

2. Після м'якого знака: *Ана́ньїн, Віньї́.*

3. Після апострофа: *в'їзд, з'їзд, об'ї́хати, під'ї́зд, Заха́р'їн.*

4. В іншомовних словах після букви, що позначає голосний: *архаї́чний, героḯзм, героḯчний, егоḯзм, егоїсти́чний, еліпсо́їд, наї́вний, проза́їк, руї́на, целуло́їд* (див. ще **Правопис слів іншомовного походження. Звук [j]).**

Примітка. Ї не пишемо після префікса або першої частини складного слова, якщо вони закінчуються голосним, а наступний склад або друга частина складного слова починаються з **і:** *доістори́чний, заінтригува́ти, переіна́кшити, поінформува́ти; новоірла́ндський, староіндíйський.*

Я, Ю, Є. Букви **я, ю, є** пишемо:

1. На початку слова, після голосного та після апострофа для позначення звукосполучень **й + а, й + у, й + е**: *я́кість, юроди́вий, єство́; моя́, зна́ю, твоє́; п'ять, м'я́та, в'юн, б'ють, п'ємо́*, а також після **й** у слові *вiйя́ (вíйю, на вíї).*

2. Після приголосного для позначення його м'якості: *дя́дько, лю́ди, оста́ннє, сюди́, ряд, ря́сно, рюкза́к, рюш.*

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Буква Г. Буква **г** передає на письмі глотковий щілинний приголосний як в українських словах (*берегти́, вого́нь, га́дка, гука́ти, дороги́й, жага́, згин, кри́га, могу́тній, пагіне́ць),* так і в загальних та власних назвах іншомовного походження (на місці **h, g**) *(абориге́н, агіта́ція, агре́сія, бага́ж, болга́рин, брига́да, газе́та, генера́л, геоло́гія, горизо́нт, гра́мота, делега́т, кілогра́м, логопе́д, магази́н, педаго́г, фотогра́фія, го́спіс, го́стел, Єва́нгеліє; Ге́гель, Гоме́р, А́нглія, Гаа́га)* (див. ще **Правопис слів іншомовного походження/ Звуки [g], [h]).**

Буква Ґ. Буква **ґ** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

а) в українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *а́ґрус, ґа́ва, ґа́зда, ґандж, ґа́нок, ґату́нок, ґвалт, ґвалтува́ти, ґе́ґати, ґедзь, ґелґота́ти, ґерґота́ти, ґерґоті́ти, ґи́ґнути, ґирли́ґа, ґлей, ґніт* (у лампі), *ґо́ґель-мо́ґель, ґонт (а), ґрасува́ти, ґра́ти* (іменник), *ґратча́стий, ґре́чний, ґринджо́ли, ґрунт, ґу́дзик, ґу́ля, джиґу́н, дзи́ґа, дзи́ґлик, ремиґа́ти* тощо та в похідних від них: *а́ґрусовий, ґаздува́ти, ґрунтови́й* і под.;

б) у власних назвах – топонімах України: *Ґорґа́ни* (гірський масив у Бескидах), *Ґоро́нда, У́ґля* (села на Закарпатті), у прізвищах українців: *Ґалаґа́н, Ґалято́вський, Ґе́ник, Ґерза́нич, Ґерда́н, Ґжи́цький, Ґи́ґа, Ґо́ґа, Ґо́йдич, Ґо́нта, Ґри́ґа, Ґудзь, Ґу́ла, Лома́ґа*.

Апостроф. Роздільність вимови попереднього твердого приголосного та **я, ю, є, ї** на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї:**

1. Після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, солов'ї, м'ясо, рум'яний,* (на) *тім'ї, жира́ф'ячий, мереф'я́нський, В'ячесла́в, П'я́ста, Стеф'ю́к.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзвя́кнути, духмя́ний, ма́впячий, медвя́ний, різдвя́ний, свя́то, тьмя́ний, цвях*, але: *ве́рб'я, торф'яни́й, черв'я́к.* Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокореневих словах без префікса: *зв'язо́к, зв'яли́ти, підв'яза́ти, розм'я́кнути.*

2. Після **р**: *бур'я́н, міжгі́р'я, пі́р'я, ма́тір'ю, кур'є́р,* (на) *подві́р'ї, Мар'я́н, Мар'я́на.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, рє** означають сполучення м'якого **р** із наступними **а, у, е**: *буря́к, бу́ряний, кря́кати, рябі́й, рю́мсати, крюк, Оре́хово-Зу́єво.*

3. Після **к** у слові *Лук'я́н* і похідних від нього: *Лук'я́ненко, Лук'яню́к, Лук'яне́ць.*

4. Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'я́дерний, без'язи́кий, від'ї́зд, з'є́днаний, з'ї́хати, з'яви́тися, об'є́м, під'ї́хати, під'ю́дити, роз'ю́шити, пан'європе́йський, дит'я́сла, камер'ю́нкер, Мін'ю́ст*.

Примітка 1. Після префіксів із кінцевим приголосним перед наступними **і, е, а, о, у** апостроф не пишемо: *безіме́нний, зініціюва́ти, зеконо́мити, загітува́ти, зорієнтува́ти, зумі́ти.*

Примітка 2. Про апостроф у словах іншомовного походження див. **Слова іншомовного походження**. У прізвищах і геграфічних назвах див**. Правопис власних назв.**

Примітка 3. Апостроф уживаємо для передавання вимови усіченого слова в розмовному й поетичному мовленні: *до'дної* «до одної», *ями; мо'* «може».

ЙО, ЬО 1. **Йо** пишемо для позначення звукосполучення **й + о**:

а) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *його́, йому́, завойо́ваний, привілейо́ваний, райо́н, чийо́го;*

б) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *батальйо́н, бульйо́н, вйо́кати, Воробйо́в, курйо́з, мільйо́н, Соловйо́в.*

2. **Ьо** пишемо після букви на позначення м'якості приголосного перед **о**: (до) *всього́, Ковальо́в, Линьо́в, льон, сього́дні, тьо́хкати, трьох, цього́*.

Чергування голосних

Чергування О — І, Е — І 1. У сучасній українській мові звуки **о, е** (у відкритих складах) часто чергуються з **і** (у закритих складах):

1. При словозміні:

1) *водопі́й — водопо́ю, дохі́д — дохо́ду, кінь — коня́, ка́мінь — ка́меня, лід — льо́ду, мій — мого́, сім — семи́, у́стрій — у́строю; ніч — но́чі — ні́ччю, пе́вність — пе́вності — пе́вністю, ра́дість — ра́дості — ра́дістю; ви́селок — ви́сілка, о́сінь — о́сені — о́сінню,* (у) *вели́кому* — (у) *вели́кім;*

2) *гір — гора́, ніг — нога́, осіб — осо́ба, слів — сло́во, сіл — село́;*

3) *ба́тьків — ба́тькового, ба́тькова; бра́тів — бра́тового, бра́това; Василі́в — Василе́вого, Василе́ва; ковалі́в — ковале́вого, ковале́ва; Петрі́в — Петро́вого, Петро́ва; шевці́в — шевце́вого, шевце́ва;*

4) *Ка́нів — Ка́нева, Ки́їв — Ки́єва, Фа́стів — Фа́стова, Ха́рків — Ха́ркова, Черні́гів — Черні́гова;*

5) *вівса́ — ове́с, вівця́ — ове́ць, вісь — о́сі;*

6) *бі́йся — бою́ся, стій — стоя́ти;*

7) *вів, ві́вши — вела́ (вести́); замі́в, замі́вши — замела́ (замести́); міг, мі́гши — мо́жу (могла́, могти́); ніс, ні́сши — несу́ (несла́, нести́); плів, плі́вши — плела́ (плести́),* а також *ріс, рі́сши — росла́, рости́*.

2. При словотворенні: *будівни́к* (пор. *будо́ва*), *ві́льний* (пор. *во́ля*), *кі́лля* (пор. *кола́*), *підні́жжя* (пор. *нога́*), *подвір'я* (пор. *двора́*), *робітни́к* (пор. *робо́та*); *зі́лля* (пор. *зеле́ний*), *сільськи́й* (пор. *село́*) та ін.

О, Е, що не переходять в І 2. **О, е** не переходять в **і** в закритому складі за таких умов:
а) коли ці звуки вставні або випадні: *вікно́ — ві́кон, земля́ — земе́ль, ка́зка — казо́к, со́тня — со́тень; ви́тер — ви́тру, ві́тер — ві́тру, вого́нь — вогню́, день — дня, розде́р — розідра́ти, сму́ток — сму́тку, сон — сну, тра́вень — тра́вня.*

Примітка 1. У формах окремих слів **о, е** не випадають: *лоб — ло́ба, мох — мо́ху, рот — ро́та, лев — ле́ва.*

Примітка 2. За аналогією до форм *книжóк, казóк* маємо **о** між приголосними в родовому множини й у деяких іншомовних словах: *áрка — áрок, мáрка — мáрок, пáпка — пáпок* тощо, але: *парт, форм, сакль* та ін.

б) у групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *торг — тóргу, хорт — хортá, смерть — смéрті, вовк — вóвка, шовк — шóвку*, але *погíрдний* (пор. *погóрда*);

в) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-,** а також **-еле-:** *горóд, морóз, пóдорож, пóрох, стóрож; вóлос, сóлод; бéрег, пéред, сéред, чéрез; зéлень, пéлех, шéлест* та ін., але: *морíг, оберíг, порíг, смóрід;*

г) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-ення**: *знáчень (знáчення), полóжень (полóження), твéрджень (твéрдження), твóрень (твóрення);*

ґ) в абревіатурах і в похідних утвореннях: *спецнáз, торгфлóт* та ін.;
д) у словах іншомовного походження: *агронóм, інженéр, студéнт, том* та ін.

Примітка. За аналогією до тих слів української мови, де є чергування **о, е** з **і,** таке чергування з’явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Антíн — Антóна, ґніт — ґнотá, кóлір — кóльору, Прóкіп — Прóкóпа, курíнь — куреня́, папíр — папéру.*

Відхилення в чергуванні О — І, Е — І 3. Чергування **о, е** з **і** у відкритих і закритих складах немає всупереч наведеним правилам:

а) **і** наявне у відкритому складі в словах з вирівняною за іншими відмінками чи формами основою:

1) у формах називного відмінка однини: *гребінéць (гребінця́), дзвінóк (дзвінкá, дзвінкý, дзвінкóм), камінéць (камінця́), кíготь (кíгтя), кілóк (кілкá), кінéць (кінця́), нíготь (нíгтя), олівéць (олівця́), ремінéць (ремінця́), рíвень (рíвня), стіжóк (стіжкá), стрілéць (стрільця́), торгівéць (торгівця́), фахівéць (фахівця́);*

2) у формах родового відмінка множини: *вíкон (вікнó), вíчок (вíчко), гілóк (гíлка), зірóк (зíрка), кілéць (кільцé), лíжок (лíжко), нíжок (нíжка, нíжки), плíтóк (плíтка);*

3) у формах іменників зі значенням зменшеності за аналогією до таких форм, як *кіл — кілкá, міст — місткá, гíрка* (де **і** в закритому складі): *кілóчок, містóчок, нíженька, гíронька,* але *слівцé — словéчко;*

б) у групах **-оро-, -оло-, -ере-**

О, Е переходять в **І**:

1) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (здебільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к-(а)** зі значенням зменшеності: *бородá — борíд — борíдка, боронá — борíн — борíнка, головá — голíв — голíвка* (і *голóвка —* з іншим значенням*), сторонá — сторíн — сторíнка, чередá — черíд — черíдка;*

2) у родовому відмінку множини іменників здебільшого середнього роду й у відповідних іменниках зі значенням зменшеності: *болóто — болíт — болíтце, ворóта — ворíт — ворíтця, долотó — долíт — долíтце,* але: *дéрево — дерéв — деревцé, джерелó — джерéл — джерéльце;*

3) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездорíжжя, Запорíжжя, підборíддя, роздорíжжя* (але: *лівоберéжжя, узберéжжя),* а також без подовження: *безголíв'я, поголíв'я,* але *безголóсся, повноголосся;*

в) **і** в закритому складі маємо у формах чоловічого роду однини дієслів минулого часу й дієприслівників із повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волíк, волíкши (волоктú), зберíг, зберíгши (зберегтú), стерíг, стерíгши (стерегтú),* бо: *волоклá, зберегла́, стереглá; волоклó, зберегло́, стереглó* та ін., але: *борóв, колóв, молóв, полóв, порóв, борóла, колóла, молóла, полóла, порóла* та ін.;

г) у віддієслівних іменниках середнього роду на **-нн-(я) і** звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу – **е**: *носíння, ходíння; врáження, завéршення, збíльшення, знáчення, пояснення*, але: *варéння* (і *варíння, вáрення* — процес), *вчéння.* Так само **-ення,** а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен**: *наймéння;*

ґ) **О, Е** наявні в закритому складі:

1) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *борéць — борцá (борцéві, борцéм* та ін.), *вúборець — вúборця, ловéць — ловцá, творéць — творцá; мотóк — моткá, носóк — носкá, пáросток — пáростка; вóдень — вóдню, котéл — котлá, орéл — орлá;*

2) у повноголосних формах -**оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд (колóдка), долóнь (долóнька), сорóк, огорóж, морóк, нагорóд* (від них немає зменшених форм з **і**). Але: *дорíг, дорíжка, корíв, корíвка, берíз, берíзка* (проте *берéзка* — виткий бур'ян);

3) у родовому відмінку множини ряду іменників переважно жіночого роду: *будо́в, вод, істо́т, осно́в, підпо́р, проб, субо́т, topо́ль (topо́лька), шкод; леле́к, меж, озе́р (озе́рце́), потре́б,* але: *осі́б, підкі́в;*

4) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов (-ьов, -йов), -ев (-єв):** *Ма́лишев — ма́лишевський, Па́влов — па́вловський.* Але в прикметниках, утворених від власних імен на **-ів (-їв)**, зберігається **і (ї):** *Гаври́лів — гаври́лівський, Деми́дів – деми́дівський*;

5) у префіксальних безсуфіксних іменниках на зразок: *зато́н, перео́р, пото́п* (під впливом родового відмінка однини: *зато́ну, перео́ру, пото́пу*), але звичайно *поті́к, розгі́н, уді́й*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширюється на решту форм: *о́пік* (родовий однини *о́піку*);

6) під наголосом у словотворчих частинах **-вод, -воз, -нос, -роб** складних слів, що означають людей за видом діяльності та в похідних утвореннях: *екскурсово́д, ляльково́д; водово́з; дровоно́с; хліборо́б, хліборо́бство, чорноро́б* та ін. Проте в словах, що означають предмети, та в похідних утвореннях такий **о**, незалежно від наголосу, переходить в **і**: *водопрові́д, газопрові́д, газопрові́дний, електропро́від, трубопрові́д*; у словах же зі складником **-воз о** здебільшого зберігається: *електрово́з, лісово́з, теплово́з.* Незалежно від семантики слова в словотворчих частинах **-хід, -ріг** уживаємо тільки **і**: *всюдихі́д, місяцехі́д, пішохі́д, пішохі́дний, самохі́д, самохі́дний, стравохі́д, швидкохі́д, швидкохі́дний; козері́г* і *Козері́г* (сузір’я), *носорі́г* та ін.;

7) у деяких словах книжного й церковного походження та в похідних: *Бог, верхо́вний, виробни́цтво, ви́рок, зако́н, зако́нний, наро́д, наро́дний, основни́й, пото́п, пра́пор, проро́к, словни́к*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемо́вський, Боровико́вський, Грабо́вський, Котляре́вський* та ін. Але: *Вериکі́вський, Желехі́вський, Миньkі́вський.*

Чергування Е – О після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й 1. Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед м’яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **и**) пишемо **е**: *вече́ря, ви́ше́нь, джерело́, жени́ти, ні́женька, пшени́ця, ста́єнь, уве́чері, у́чень, черне́тка, четве́ртий, шестиде́нка, щемі́ти, щети́на.*
Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а, о, у** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **ы**) пишемо **о**: *бджола́, буди́ночок, вечори́* (пор. *вече́ря*), *жона́тий* (пор. *жени́ти*), *іграшок, копійо́к, пшоно́* (пор. *пшени́ця*), *чолові́к, чому́сь, чо́рний* (пор. *черне́тка*), *чоти́ри* (пор. *четве́ртий*), *шо́стий* (пор. *шести́*), *щока́*.

2. **О** вживаємо замість сподіваного **е** після шиплячих та **й** перед м’яким приголосним:

а) в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксі **-ост-**(і): *безкра́йості, ме́ншості, пеку́чості, craíжості* та ін. (відповідно до *ві́чності, ра́дості* й т. ін., де **о** стоїть не після шиплячих);

б) у давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі́,* (на) *бджолі́, ве́чорі, пшоні́,* (у) *пшоні́, щоці́,* (на) *щоці́* (відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджола́, бджолу́, ве́чора, вечори́* та ін.);

в) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників, займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкра́йої, безкра́йою, гаря́чої, гаря́чою, на́шої, на́шою, пе́ршої, пе́ршою* та ін. (відповідно до *безкра́його, безкра́йому, на́шого* та ін. або до *дру́гої, молодо́ї* тощо, де **о** закономірне);

г) у похідних утвореннях *вечорі́ти, вечорі́є* (відповідно до *ве́чора, ве́чорові* й т. ін.), *чорні́ти, чорні́є, чорни́ці, чорни́ти, чорни́ло* та ін. (відповідно до *чо́рний, чо́рного* тощо).

Примітка. У прислівниках *воро́же, га́ряче́* після шиплячих пишемо **е**, але: *тво́рчо, законода́вчо, хи́жо* та ін.

Чергування голосних у дієслівних коренях

Чергування О — А 1. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення. Дієслова з **о** звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з **а** — повторювану, багаторазову дію: *гони́ти — ганя́ти, коти́ти — кача́ти, кро́їти — кра́яти, ломи́ти — лама́ти, допомогти́ — допомага́ти, вимага́ти, ско́чити — скака́ти; схопи́ти — хапа́ти; стоя́ти — ста́ти, могти́, змогти́,*
Проте багато дієслів має кореневий **о**, що не чергується з а: *ви́мовити — вимовля́ти, ви́ростити — виро́щувати, прости́ти — проща́ти, вино́шувати, відгоро́джувати, догово́рювати, заспоко́ювати, переко́нувати, устано́влювати* та ін., але *ви́провадити — випроводжа́ти.*

Е (невипадний) — І (невипадний) 2. Це чергування також відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: **е** вживаємо в префіксальних морфемах дієслів доконаного виду, **і** — у дієсловах недоконаного виду: *ви́гребти — вигріба́ти, ви́коренити — викорі́нювати, ви́пекти — випіка́ти, замести́ — заміта́ти, зберегти́ — зберіга́ти, леті́ти — літа́ти, наректи́ —*

нарікáти, спостерегтú — спостерігáти, причепúти — чіпля́ти й чіпáти (так само *вúволокти — виволікáти*, де **о** чергується з **і**).

Е чергується з **І** також у дієсловах із суфіксом **-ува- (-юва-)**, коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-нн-**(я): *брехáти — набрíхувати, вúкоренити — викорíнювати, завертíти — завíрчувати, тесáти — затíсувати, чекáти — очíкувати; вúкоренення — викорíнювання, чекáння — очíкування;* так само *вúполоскати — виполíскувати* (де **о** чергується з **і**). Але: *вивéршувати, завéршувати, перевéршувати, потребувáти, прищéплювати*.

Е (випадний) — И Випадний **е** чергується з **и** перед **л, р**: *берý — брáти — вибирáти, вúстелю — вúслати — вистилáти, завмéр — замрú — завмирáти, запéр — запрú — запирáти, стер — зітрú — стирáти* та ін.

Чергування приголосних

У сучасній українській мові під час утворення форм слів та нових слів відбуваються зміни (чергування) приголосних. До найпоширеніших чергувань приголосних звуків при словозміні належать такі:

Зміна Г, К, Х на **З, Ц, С:**

а) у давальному на місцевому відмінку однини іменників жіночого роду першої відміни: *дугá – дузí,* (на) *дузí; перемóга – перемóзі,* (у) *перемóзі; квíтка – квíтці,* (на) *квíтці; свáха – свáсі,* (на) *свáсі;*

б) у місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду другої відміни: *терпýг* – (на) *терпузí; байрáк* – (у) *байрáці, друк* – (у) *дрýці; кожýх* – (у) *кожýсі, вухо* – (у) *вусі;*

Зміна Г, К, Х на **Ж, Ч, Ш:**

а) в іменниках перед суфіксами зі зменшено-пестливим значенням **-к-, -ок, -ин-:** *ногá – нíжка, плуг – плужóк; рукá – рýчка, крюк – крючóк; мýха – мýшка, горóх – горошúна;*

б) у кличному відмінку іменників чоловічого роду другої відміни перед закінченням **-е**: *друг – дрýже, юнак – юнáче; пастýх – пастýше;*

в) в усіх особових формах дієслів теперішнього та майбутнього часу доконаного виду, формах наказового способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-:** *берегтú – бережý, бережéш, бережé, бережемó, бережетé, бережýть; зберегтú – збережý, збережéш, збережé, збережемó, збережетé, збережýть; бережú (збережú), бережíмо (збережíмо)*

бережі́ть (збережі́ть); хай (нехай) бережу́ть (збережу́ть); збере́жений; пекти́ – печу́, пече́ш, пече́, печемо́, печете́, печу́ть; спечу́, спече́ш, спечу́ть, спечемо́, спечете́, спечу́ть; печи́ (спечи́), печі́мо (спечі́мо), печі́ть (спечі́ть), хай (нехай) печу́ть (спечу́ть); пе́чений, спе́чений; колиха́ти – колишу́, коли́шеш, коли́ше, коли́шемо, коли́шете, коли́шуть; score колиха́ти – score колишу́, score коли́шеш, score коли́ше, score коли́шемо, score коли́шете, score коли́шуть; колиши́ (score колиши́), колиші́мо (score колиші́мо), колиші́ть (score колиші́ть);

Зміна Д на **ДЖ:**

а) у першій особі однини дієслів теперішнього і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-:** *сади́ти – саджу́; посади́ти – посаджу́, поса́джений; ра́дити – ра́джу; схо́дити – схо́джу, схо́джений;*

Зміна Т на **Ч; З** на **Ж; С** на **Ш; ЗД** на **ЖДЖ; СТ** на **ШЧ** (орфограф. **Щ**) у першій особі однини дієслів теперішнього й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-:** *крути́ти – кручу́, кру́чений; леті́ти – лечу́, полечу́; ла́зити – ла́жу, пола́жу; коси́ти – кошу́; покоси́ти – покошу́, поко́шений; ї́здити – ї́жджу, ї́жджений, пої́жджу; пусти́ти – пущу́.*

Зміна СТ на **ШЧ** (орфограф. **Щ**) у формі першої особи однини дієслів теперішнього й майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-:** *запусти́ти – запущу́, запу́щений; мости́ти – мощу́, мо́щений; прости́ти — прощу́*, *про́щений.*

Зміна Б на **БЛ; П** на **ПЛ; В** на **ВЛ; М** на **МЛ; Ф** на **ФЛ:**

а) у першій особі однини та третій особі множини дієслів теперішнього і майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен**-: *люби́ти – люблю́, лю́блять; ліпи́ти – ліплю́, лі́плять, лі́плений; злови́ти – зловлю́, зло́влять, зло́влений; розграфи́ти – розграфлю́, розграфля́*ть, *розгра́флений*.

Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення

Зміни приголосних перед -СЬК-(ИЙ), **-СТВ-**(О). У словотворенні деякі приголосні перед суфіксами **-ськ**-(ий), **-ств-**(о) зазнають звукових змін, що зафіксовані й на письмі, а саме:

а) **к, ц(ь), ч + -ськ-**(ий), **-ство-**(о) **→ -цьк-**(ий), **-цтв-**(о): *гірни́к — гірни́цький — гірни́цтво; коза́к – коза́цький – коза́цтво; па́рубок — парубо́цький — парубо́цтво; молоде́ць — молоде́цький, молоде́цтво; ткач — тка́цький — тка́цтво;*

б) **г, ж, з + -ськ-**(ий), **-ств-(**о) → **-зьк-**(ий), **-зтв-**(о): *убóгий — убóзтво; Прáга — прáзький; Запорíжжя — запорíзький; Збáраж — збáразький; боягýз — боягýзький — боягýзтво,* але *гéрцог – гéрцогський;*

в) **х, ш, с + -ськ-**(ий), **-ств-**(о) → **-ськ-**(ий), **-ств-**(о): *волóх – волóський; чех – чéський; залíсся — залíський; товáриш — товарúський — товарúство;* але: *казáх – казáхський, шах – шáхський, Цю́рих – цю́рихський.*
Решту приголосних перед суфіксами **-ськ-**(ий), -**ств-**(о) на письмі зберігаємо: *агент – агéнтство; багáтий — багáтство; брат — брáтський — брáтство; завóд — заводськúй; інтелігéнт — інтелігéнтський; люд — людськúй — лю́дство; сиротá – сирíтський – сирíтство; пропагандúст — пропагандúстський; студéнт — студéнтський — студéнтство.*

Примітка. Про творення прикметників із суфіксом **-ськ-**(ий) від географічних назв і назв народів див. **Правопис прикметникових форм від географічних назв.**

Зміни приголосних перед -Ш-(ИЙ) **у формах вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників.** Під час творення форм вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників **г, ж, з** перед суфіксом **-ш-** змінюються на **-жч-,** а **с** перед цим суфіксом – на **-щ-**: *дорогúй — дорóжчий (дорóжче); дýжий — дýжчий (дýжче); вузькúй — вýжчий (вýжче); низькúй — нúжчий (нúжче); висóкий — вúщий (вúще),* але: *легкúй — лéгший (лéгше).*

Зміни приголосних перед суфіксом -**Н-.** Приголосні звуки **к, ц(ь)** перед суфіксом **-н-** змінюються на **ч**: *безпéка — безпéчний; вік — вíчний; рік — річнúй; мíсяць — мíсячний; окóлиця — окóличний; пшенúця — пшенúчний; сóнце — сóнячний; яйцé — яéчня,* а звуки **г, х** перед цим суфіксом – на **ж, ш**: *дорóга – дорóжній, перемóга – перемóжний, пúха – пúшний.* Приголосний основи **ч** зберігаємо в словах *пóміч — помічнúй, помічнúк; ніч — нічнúй, ячмíнь — я́чний* (або *ячмíнний*).
Виняток становлять слова *дворýшник, мірóшник, рушнúк, рушнúця, сердéшний*: (зі значенням «бідолашний»), *сóняшник, торíшній.*

Зміни приголосних перед наступним голосним при словотворенні

Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-, ЧК- перед суфіксами -ИН-, -АН- (-ЯН-), -ЕНК-, -УК, -И-, -А-. При словотворенні зазнають змін такі групи приголосних:

а) група приголосних **-цьк-** змінюється на **-чч-**, а **-ськ-** – на **-ч-** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *воя́цький — воя́ччина; козáцький — Козáччина; німéцький — Німéччина; турéцький — Турéччина* (але: *гáлицький — Галичинá*); *рéкрутський – рéкрутчина; солдáтський – солдáтчина;*

б) групи приголосних **-ськ-, -ск-** змінюються на **-щ-** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полта́вський — Полта́вщина; віск — вощи́на; пісо́к (піску́) — піщи́на;*

в) групи приголосних **-ск-, -шк-** змінюються на **-щ-** у прикметниках перед суфіксом **-ан- (-ян-):** *віск — воща́ни́й; до́шка — дощани́й, пісо́к (піску́) — піща́ний;*

г) групи приголосних **-ськ-, -зьк-** змінюються відповідно на **-щ-, -жч-** у прізвищах перед суфіксами **-енк-, -ук**: *Васько́ — Ва́щенко — Ващу́к; Ісько́ — І́щенко — Іщу́к, Они́сько — Они́щенко — Онищу́к, Водола́зький — Водола́жченко; Кузько́ — Кужче́нко.*

Примітка. У присвійних прикметниках від власних імен із групами **-ск-, -ськ-** звук **с** зберігається і позначається на письмі відповідною буквою, а звук **к** змінюється на **ч**: *Пара́ска — Пара́счин, Они́ська — Они́сьчин*; **-шк-** змінюється на **щ**: *Мела́шка — Мела́щин.*

ґ) приголосні **г, к, х** змінюються на **ж, ч, ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин**: *О́льга – О́льжин; Ната́лка – Ната́лчин, Ода́рка – Ода́рчин, дочка́ — доччи́н; Дома́ха – Дома́шин, сва́ха — сва́шин* та у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-, -а-:** *баті́г – бато́жити, друг – дружи́ти, крик – крича́ти, сухи́й – суши́ти.*

Чергування прийменників (префіксів) У та В

1. Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, та для досягнення милозвучності, в українській мові вживають прийменник **у** між словами та префікс **у-** на початку слів у таких позиціях:

а) між приголосними: *Десь **у** житі кричав перепел; Наш **у**читель*;

б) на початку речення або слова перед приголосним: ***У** лісі пахло квітами; **У**горі яскраво сяяло сонце; **У**наслідок зливи пошкоджені дороги.*

Примітка. У цій позиції може бути вжитий також прийменник **в** та префікс **в-,** оскільки він позначає нескладотворчий **ў**: ***В** лісі пахло квітами; **В**горі яскраво сяяло сонце; **В**наслідок зливи пошкоджені дороги.*

в) на початку речення або слова перед двома чи трьома приголосними: ***У** присмерку літають ластівки низько*; ***У** структурі слова; **У**троє склали папір; **У**притул підійшли до юрби;*

г) незалежно від кінця попереднього слова перед наступними **в, ф,** а також перед сполученнями букв **льв, зв, св, дв, тв, гв, хв** і под.: *Сидимо **у** вагоні; Не спитавши броду, не лізь **у** воду* (Укр. прислів’я); *Тренер **у**важає, що*

*спортсмен здобуде перемогу; Хлопчик **у**волю нагулявся; Велике значення **у** формуванні характеру має самовиховання; Забігла **у** фойє; Вона живе **у** Львові; Поринути **у** звучання пісні; Прожили рік **у** своїй хаті; Постукали **у** двері; Одягнена **у** хвою, шумить дрімуча тайга.*

Примітка. Після слова на голосний у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед **в** пишемо префікс **в-**: *Дослідниця **вважає** експеримент успішним; Гості **ввійшли** до зали; Діти **ввічливі**; Дитина **вві** сні посміхається; Вони **ввісьмох** вийшли на Говерлу.*

ґ) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний: *До мене зайшла товаришка, **у**чителька із сусіднього села; Стоїть на видноколі мати — **у** неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... **у** Києві.*

2. Щоб уникнути збігу голосних, в українській мові вживають прийменник **в** між словами та префікс **в-** на початку слів у таких позиціях

а) між буквами на позначення голосних: *У нього **в** очах засвітилась відрада* (Панас Мирний); *Була **в** Одесі;*

б) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: ***В** очах дівчини світилася надія; **В** Антарктиді працюють наукові експедиції;*

в) перед абревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: ***В** НБУ (**В** ен бе у), **В** МВФ (**В** ем ве еф);*

г) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. **в** місті сталася незвичайна подія;*

ґ) після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім **в, ф, льв, зв, св, дв, тв, гв, хв** і под.): *Пішла **в** садок вишневий* (Т. Шевченко); *Люди **в**розкид розляглися в траві* (К. Гордієнко); *Повернула вбік.*

3. Деякі слова української мови — загальні та власні назви в будь-якій позиції вживаємо або тільки з **у** (*ува́га, уда́рник, узбере́жжя, ука́з, умо́ва, уста́лення, устано́ва, уя́ва, увертю́ра, ультима́тум, уто́пія, Уго́рщина, Удовиче́нко, Ура́л*), або тільки з **в** (*взає́мини, вла́да, вла́сний, власти́вість, вплив, впливо́вий, Вру́бель, Владивосто́к* та ін.). У кількох словах уживання **в, у** залежить від їхнього значення, пор.: *вда́ча* і *уда́ча*, *вклад* і *укла́д*, *впра́ва* і *упра́ва*, *вступ* і *усту́п*.

Примітка. У поезії крім звичайної форми *Украї́на* іноді вживали *Вкраї́на: Як сонях той до сонця, до **Вкраїни** свій погляд я з любов'ю повертав* (Ф. Малицький).

Чергування сполучників (часток) І, Й та І, Й на початку слів

1. Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, та для досягнення милозвучності, уживаємо **і** в таких позиціях:

а) між буквами на позначення приголосних: *Вірю в пам'ять **і** серце людське* (Б. Олійник); *Він **і**де; Тут **і**деться про народні звичаї;*

б) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом, що починається буквою, яка передає приголосний звук: *Нема вже тієї хатини. **І** я в сивині, як у сні* (Д. Павличко); *Він, **і**мовірно, нічого не зробить;*

в) на початку речення: ***І** долом геть собі село Понад водою простяглось* (Т. Шевченко); ***І** приковують* [гори] *до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлисту* (М. Коцюбинський); ***І**мовірне водопілля.*

2. Щоб уникнути збігу голосних, уживаємо **й** в таких позиціях:

а) між буквами на позначення голосних: *У садку співали Ольга **й** Андрій; Оце **й** уся врода* (Панас Мирний); *Квітли вишні **й** одцвітали* (Ф. Малицький);

б) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Навчає баєчка великого **й** малого* (Л. Глібов); *На траві **й** квітках росинки, шелестіння **й** гомін гілки, щебетання **й** пісня пташки* (Я. Щоголів); *Висока **й**мовірність захворіти; Вона **й**де; Високе **й**мення – патріот.*

3. Тільки **і** вживаємо:

а) якщо зіставляємо поняття: *Дні **і** ночі; Батьки **і** діти; Правда **і** кривда; Просте **і** складне речення;*

б) перед словом, що починається буквами **й, е, ї, ю, я**: *Ольга **і** Йосип — друзі; Світлана **і** Емма навчаються в коледжі; Василь **і** Юрій повернулися додому; Куди, для чого, хто **і** як?* (М. Рильський);

в) після букв **й, я, ю, є, ї:** *Твій край **і** моя батьківщина; Вивчили морфологію **і** синтаксис; Висловити свої найпотаємніші мрії **і** обережні прогнози.*

Чергування прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ (ЗО)

1. **З** уживаємо:

а) перед буквою на позначення голосного, якою починається наступне слово, незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: ***З** одним рибалкою він дуже подружив* (Л. Глібов); *Диктант **з** української мови;*

б) перед буквою на позначення приголосного (крім **с, ш**), рідше – перед буквосполученням на початку наступного слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: ***З** її приїздом якось повеселіла хата* (Леся Українка); *Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я **з** любов'ю повертав* (Ф. Малицький); *Плугатарі **з** плугами йдуть* (Т. Шевченко).

Варіанти **із, зі (зо)** вживаємо, щоб уникнути важких для вимови збігу приголосних та для досягнення милозвучності.

Із уживаємо переважно перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки (**з, с, ц, ч, ш, шч**) незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними): *Родина **із** семи душ; Гнат... запріг коні й так їх гнав **із** села, що вони із шкури вилазили* (М. Стельмах); *І місив новий заміс **із** тіста старого* (І. Драч); *Тихович разом **із** сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський); *Лист **із** Бразилії* (І. Франко); *А вже весна, а вже красна! **Із** стріх вода капле* (Нар. пісня); ***Із** шовку виготовили вітрила;*

Зі вживаємо, якщо наступне слово починається буквосполученням, що має початкові **з, с, ш, шч** та ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Ви зустріли ворога… **зі** зброєю в руках* (Ю. Яновський); *Балада **зі** знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку **зі** стола* (Леся Українка); *Війнув **зі** Сходу легіт волі* (Д. Павличко); ***Зі** школи на майдан вивалила дітвора* (А. Головко); *Прибув **зі** Львова.*

Зо як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди вживаємо із числівниками *два, три (Позичив **зо** дві сотні; Проспав **зо** три години*) та із займенником *мною: Він був **зі (зо)** мною.*

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь)

Коли пишемо Ь. Буквою **ь** позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

1. Ь пишемо:

а) після букв **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *мідь, суть, на́морозь, вісь, ґедзь, па́лець, крохма́ль, кінь; дя́дько, молотьба́, бли́зько, во́сьмий, Грицько́, ста́ньте;*

б) після цих букв та **р** усередині слова перед **о**: *дьо́готь, дзьоб, льон, сьо́мий, трьох, тьо́хкати, царьо́к;*

в) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Га́льченко, Гуцу́льщина, їда́льня, кільце́, кова́льський, па́льці, риба́льство, сільськи́й, спі́льник.*

Примітка. Не пишемо **ь** після **л** у групах **-лц-, -лч-,** коли вони походять із **-лк-:** *ба́лка — ба́лці, га́лка — га́лці, галченя́, монго́лка — монго́лці, Ната́лка — Ната́лці, Ната́лчин, риба́лка — риба́лці, риба́лчин, спі́лка — спі́лці, спілча́нський,* але: *Га́лька — Га́льці, Га́льчин; кулька – кульці, шпи́лька – шпи́льці.*

2. Ь пишемо:

а) у словах на:

1) **-зький, -ський, -цький; -зькість, -ськість, -цькість; -зько, -сько, -цько; -зькому, -ському, -цькому; -зьки, -ськи, -цьки**: *близьки́й, вузьки́й, воли́нський, доне́цький; блі́зькість, лю́дськість; блі́зько, ві́йсько, бага́цько; по-францу́зькому (по-францу́зьки), по-украї́нському (по-украї́нськи), по-німе́цькому (по-німе́цьки).*

Примітка. У словах *баски́й, боязки́й, в'язки́й, дерзки́й, жаски́й, ковзки́й, пласки́й (пло́ский), порски́й, різки́й* і похідних утвореннях *бо́язкість, в'я́зкість, ба́ско, рі́зко* тощо **ь** не пишемо, оскільки тут **з, с** разом із **к** не утворюють суфіксів **-зк-, -ск-.**

2) **-енька, -енько, -онька, -онько; -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *ру́ченька, ба́тенько, голі́вонька, соколо́нько; гарне́нький, мале́сенький, свіжі́сінький, тонюсінький* (див. ще: **Правопис суфіксів**);

б) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи І відміни й середнього роду ІІ відміни на **-нн-(я), -ц-(е):** *гри́вень, друка́рень, їда́лень, крамни́ць, ма́триць, пісе́нь, робітни́ць, ста́єнь; бажа́нь, знань, кі́лець, місць, серде́ць* і *серць*, але *бур, зір* (після **р**);

в) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *бу́дить, бу́дять, здає́ться, ко́сить, ко́сять, ро́бить, ро́блять, ро́биться, хо́дить, хо́дять; будь, бу́дьте, бу́дьмо, лізь, лі́зьте, лі́зьмо, кинь, ки́ньте, ки́ньмо, трать, тра́тьте, тра́тьмо* (див. ще: **Неозначена форма дієслова. Примітка 1**).

Примітка. Про вживання **ь** у словах іншомовного походження «М'який знак (ь) у словах іншомовного походження», у прізвищах і географічних назвах див. **Правопис власних назв**..

Коли не пишемо Ь . **Ь** не пишемо:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вір, ві́рте, ги́рка, гірки́й, кобза́р, ларка́, лі́кар, монасти́р, переві́р, секрета́р, тепе́р, тюрма́, школя́р, Ха́рків, царка.*

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ств-**(о), **-ськ-(**ий): *інжене́р, кі́нчик, промі́нчик, ме́нший, то́нший, У́манщина; воли́нський, громадя́нський,*

освітя́нський, селя́нський; громадя́нство, селя́нство, але: *бриньча́ти, до́ньчин, ня́ньчин, ня́ньчити* та ін., бо в твірних основах між приголосними є **ь**: *бри́нькати, до́нька, ня́нька*.

3. Після всіх букв на позначення приголосних звуків, крім **л**, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які приголосні: *Бе́ршадь – бе́ршадський, ві́нця, дзвя́кнути, кінці́вка, ко́ристю, ланцюжо́к, При́п'ять – при́п'ятський, ра́дість, різдвя́ний, світ, свя́то, слід, сміх, сніг, сніп, сього́дні, танцюва́ти, цвях, щастя*, але: *різьбя́р* (і *різьба́р*), *тьмя́ний* і похідні від них.

Примітка. Коли **ь** наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку його немає, то й в інших відмінках його не пишемо; пор.: *Га́лька — Га́льці, дівчи́но́нька — дівчи́но́ньці, письмо́* — (на) *письмі́, ре́дька — редьці,* але: *га́лка — га́лці, сторі́нка — сторі́нці, па́смо* — (у) *па́смі.*

4. Після **л** в іменникових суфіксах **-алн-**(о), **-илн-**(о): *де́ржално, пу́жално, ці́пилно* та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності **ь** пишемо: *де́ржальце, пу́жальце* й под.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: *буття́, воло́сся, галу́ззя, гілля́стий, життя́, камі́ння, ллє́ться, прила́ддя, сі́ллю.*

6. Після **д, н, т** перед суфіксами **-ченк-**(о), **-чук, -чишин**: *Фе́дченко; Па́нченко, безба́тченко, Радчу́к, Степанчу́к; Федчи́шин, Гринчи́шин,* але після **л** пишемо **ь**: *Га́льченко, Гальчу́к; Миха́льченко, Михальчу́к, Михальчишин*.

7. Після **ц** у деяких вигуках (звуконаслідуальних словах): *бац, буц, гоц, клац* та в кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: *кварц, пала́ц, пая́ц, Сує́ц, шприц* (див. ще: **Правопи слів іншомовного походження. М'який знак).**

Спрощення у групах приголосних

-Ж(Д)Н-, -З(Д)Н-, -С(Т)Н-, -С(Т)Л-. У групах приголосних **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-** випадають **д** і **т** у вимові та на письмі: *ти́ждень — ти́жня — тижне́вий; виїзди́ти — виїзни́й; проі́зд — проїзни́й; вість — ві́сник; ко́ристь — кори́сний; пе́рстень – пе́рсня; честь — че́сний; я́кість — я́кісний; ле́стощі — уле́сливий; стели́ти – сла́ти; ща́стя — щасли́вий.* Але в словах *зап'я́стний, кістля́вий, пестли́вий, хвастли́вий, хвастну́ти, хворостня́к, шістна́дцять, дев'яно́стники* літеру **т** зберігаємо.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст**, букву **т** у групі приголосних **-стн-** зберігаємо:

аванпо́ст — аванпо́стний, бала́ст — бала́стний, компо́ст — компо́стний, контра́ст — контра́стний, форпо́ст — форпо́стний.

-З(К)Н-, -С(К)Н- У групах приголосних **-зкн-, -скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну-** випадає **к**: *бри́зки — бри́знути, брязк — бря́знути, блиск — бли́снути, писк — пи́снути, плюск — плю́снути, тріск — трі́снути,* але: *ви́пуск — випускни́й, виск — ви́скнути, риск — рискну́ти.*

-С(Л)Н- У групі приголосних **-слн-** випадає **л**: *ма́сло — масни́й; мисль — уми́сний, навми́сне; ремесло́ — ремісни́к.*

Подвоєння приголосних

Подвоєння приголосних як наслідок їх збігу. 1**.** Подвоєння букв на позначення приголосних маємо, якщо збігаються однакові приголосні:
а) префікса й кореня: *ввіч, вві́чливий, відда́ти, ві́дділ, завви́шки, ззаду, беззву́чний, обби́ти, роззбро́їти, розя́ва.*

Примітка. Немає подвоєння приголосних у таких словах, як *ото́й, оту́т, ота́к, ота́м, отепе́р, ото́ді,* а також *оце́й* тощо.

б) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкома́т* (військовий комісаріат), *міськко́м* (міський комітет), *юнна́т* (юний натураліст);

в) кореня або основи на **-н- (-нь-)** і суфіксів **-н-(**ий) **-н-**(ій), **-ник, -ниц-(**я): *день — де́нний, зако́н — зако́нний, кінь — кі́нний, осінь — осі́нній, туман – туманний; башта́нник, годи́нник, письме́нник, свяще́нник; віко́нниця, Ві́нниця*; дві букви **н** зберігаємо й перед суфіксом **-ість** в іменниках та прислівниках, утворених від прикметників із двома **н**: *зако́нний — зако́нність — зако́нно, тума́нний — тума́нність — тума́нно;*

г) основи дієслова минулого часу на **с** і постфікса **-ся**: *ви́нісся, па́сся, розрі́сся, тря́сся.*

2. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

а) у наголошених суфіксах **-анн**-(ий), **-енн-**(ий) прикметників, що вказують на більшу, ніж звичайна, міру якості або на можливість чи неможливість дії: *височе́нний, здорове́нний, силе́нний, невблага́нний недоторка́нний, нездійсне́нний, нездола́нний, незліче́нний, незрівня́нний, непримире́нний, несказа́нний, нескінче́нний, страше́нний, числе́нний.* Подвоєння **н** зберігаємо й в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *нездола́нність, нездола́нно, числе́нність, числе́нно* тощо.

б) у суфіксах **-енн-(**ий), **-янн-(**ий) прикметників старослов’нського походження: *благословéнний, блажéнний, огнéнний, окаянний, свящéнний, спасéнний*, а також у прикметнику *божéственний*.

Примітка. Немає подвоєння **н** у дієприкметниках: *вúвершений, вúхований, зрóблений, пóбраний, скáзаний, спéчений*, у прикметниках на **-ений**, співвідносних з відповідними дієприкметниками (з іншим наголосом): *варéний* (пор. дієприкметник *вáрений*), *печéний* (пор. дієприкметник *пéчений*), а також у прикметниках віддієприкметникового походження: *довгождáний, жадáний, навіжéний, скажéний, шалéний.*

Треба розрізняти такі слова, як *здійснéнний* (який може здійснюватися — прикметник) і *здíйснений* (який здійснився — дієприкметник), *нездолáнний* (непереможний) і *нездóланий* (якого не подолали), *незлічéнний* (представлений у дуже великій кількості) і *незлíчений* (не порахований) та ін.

3. Маємо подвоєння приголосних у словах *боввáн, Гáнна, ллянúй, оввá, ссáти*, а також у похідних від них словах *бовванíти, Гáннин, вúссати, ссавцí* та ін.

Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних перед Я, Ю, Є, І

4. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вони стоять після голосного:

а) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах іменників середнього роду II відміни (крім форми родового множини): *знаряддя, знаряддю,* (на) *знарядді* та ін.; *життя, життю,* (у) *життí; мотýззя,* (у) *мотýззі; колóсся, колóссю,* (у) *колóссі; гілля, гіллю,* (на) *гіллí; знання, знанню,* (у) *знаннí; збíжжя, збíжжю,* (у) *збíжжі; сторíччя, сторíччю,* (у) *сторíччі; піддáшшя, піддáшшю,* (на) *піддáшші*; а також у похідних словах: *гілля — гіллястий, гіллячка; життя — життéвий* (і *життьовúй*), *життéпис* та ін., але: *знань, знарядь, піддáш, сторíч, угідь*; якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, подовження зберігаємо: *відкриття — відкриттíв, почуття — почуттів;*

б) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком родового множини на **-ей**): *суддя, суддí, суддю, сýддів* та ін.; *стаття, статтí, статтéю* (але в родовому множини — *статéй*); *рілля, ріллí, ріллю, ріллéю; Ілля, Іллí, Іллю, Іллéю, Íлле* та ін.;

в) перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку їх основа закінчується на один м’який або шиплячий приголосний: *мóлодь — мóлоддю, мить — мúттю, мазь — мáззю,*

вісь — віссю, міць — міццю, сіль — сіллю, тінь — тінню, пóдорож — пóдорожжю, ніч — ніччю, рóзкіш — рóзкішшю.

Примітка. Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або **р**, подвоєння немає: *мóлодість — мóлодістю, приязнь – приязню, пóвість — пóвістю, кров — крóв'ю, мáтір — мáтір'ю, нéхворощ — нéхворощю*.

г) перед **я, ю** в прислівниках *зрáння, навманнá, спросóння; попідвікóнню, попідтúнню;*

ґ) перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслова *лúти (лúтися): ллю, ллєш, ллємó, ллєтé, ллють, ллéться, ллю́ться*, а також у похідних: *вúллю, відділлю́, наллю́, розіллю́* та ін.

Примітка. Немає подвоєння букв на позначення приголосних в іменниках: *кутя́, попадя́, свиня́*, у прикметниках *трéтя, трéтє* та ін.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

З- (ІЗ-, ЗІ-). 1. Префікс **з-** перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х** переходить у **с-:** *сказáти, спалахну́ти, стовктú, сфотографувáти, схилúти.* Перед усіма іншими приголосними пишемо **з** (зрідка **із**): *збáвити, звестú, зжúтися, ззирну́тися, зсадúти, зціпити, зчепúти, зшúток, ізжóвкнути, ізнóв, ізсерéдини.*

2. Префікс **з- (с-)** уживаємо переважно у словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконóмити, зігнорувáти, зорієнтувáтися, зумóвити, згáслий, з'їзд, з'éднувати, змáзати, знадлúвий, скоротúти, склад* і под.

3. Коли ж корінь слова починається сполученням приголосних, пишемо здебільшого префікс **зі-**: *зібгáти, зігну́ти, зідрáти, зізнáтися, зіпсувáтися, зістáвити, зіткнення, зіщу́литися* тощо. Префікс **зі-** вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення губний + **й**: *зів'я́лий, зім'я́ти, зіп'я́стися* (і *сп'я́стися*) тощо. У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-** та **зо-:** *зігрівáти* і *зогрівáти, зімлівáти* і *зомлівáти, зіпрівáти* і *зопрівáти, зітліти* і *зотліти*.

БЕЗ-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ- та ін. У префіксах **без-, від- (од-), між-, над-, об-, перед, під-, понад-, пред-, роз-, через-** кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим не змінюється: *безкрáїй, безкорúсливий, відкриття́, відстань, міжконтинентáльний, міжпланéтний, надпоту́жний, обпалúти, обтрусúти, передплáта, передчáсний, підтрúмка, понадплáновий, представнúк, розтягну́ти, рóзчин, розхитáти, черезплічник.*

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ- Префікс **пре-** вживаємо переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прега́рний, презавзя́тий, прекра́сний, прему́дрий, прекра́сно, препога́но,* а також у словах *прези́рливий, прези́рство* та словах старослов'янського походження: *преосвяще́нний, преподо́бний, престо́л.*

Префікс **при-** пишемо переважно в дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибі́гти, прибудува́ти, прикрути́ти, прибо́ркати, пришви́дшити; прибуття́, приту́лок, при́браний, прива́бливий*; в іменниках та прикметниках, утворених унаслідок поєднання іменників із прийменником **при** та суфіксом: *при́гірок, при́ярок; прибере́жний, прикордо́нний*; у прикметниках на означення неповноти ознаки: *приста́ркуватий.*

Префікс **пpi-** вживаємо тільки в словах *прі́звисько, прі́звище, прі́рва*.

АРХІ- В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-:** *архіважли́вий, архідия́кон, архімандри́т, архістрати́г, архієпи́скоп, архієре́й, архімільйоне́р, архіскладни́й.*

Уживання голосного **и** в префіксі **анти-** та голосного **і** в префіксі **квазі-** не підпадає під дію правила «дев'ятки», пор.: *антиалкого́льний, антиаромати́чний, антиаргуме́нт антиестети́чний, антиєвропе́йський, антиінфляці́йний, антиурядо́вий, антия́дерний; квазіглоба́льний, квазіпло́ский, квазіпру́жність, квазіри́нок, квазісті́йкість, квазічасти́нка.*

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

Іменникові суфікси

-ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК. 1. В українських суфіксах **-ик, -ник / -івник, -льник** пишемо **и**: *бра́тик, ву́злик, коля́дник, мрі́йник, лі́рник, газівни́к, наста́вник, працівни́к, верста́льник, уболіва́льник.*

Примітка. Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізняти іншомовні суфікси **-ик, -ік (-їк)**, у яких пишемо **и** або **і (ї)** відповідно до правил уживання **и** та **і (ї)** в словах – загальних назвах іншомовного походження: *істо́рик, ме́дик, рома́нтик, фі́зик,* але: *акаде́мік, меха́нік, проза́їк, хі́мік*.

-ИВ-(О) 2. У суфіксі **-ив-**(о), що вживається для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки **и**: *ва́риво, до́бриво, ку́риво, ме́ливо, мере́живо, мі́сиво, моро́зиво, па́ливо, пе́чиво, пря́диво*, але: *ма́рево* (не матеріал і не продукт праці).

-ЛЬНИК. 3. У суфіксі -**льник** після **л** перед **н** завжди пишемо **ь**: *постача́льник, уболіва́льник, волочи́льник, масти́льник; полі́льник.*

-АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЄЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ 4. Усі слова із суфіксами **-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель** пишемо з **ь**: *ковáль, скрипáль; вéлетень, ýчень; борéць, італíєць, мовознáвець, перемóжець; здáтність, свíжість; выховáтель, любúтель.*

-НН-(Я) / **-ІНН-**(Я), **-АНН-**(Я) (**-ЯНН-(**Я), **-ЕНН-(**Я) 5. Суфікси **-нн-**(я) / **-інн-**(я), **-анн**-(я) **-янн-**(я) пишемо з двома буквами **н**. Варіант суфікса **-інн-(**я) мають іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосними основи **и** та **і**: *горíти — горíння, носúти — носíння, ходúти — ходíння, шарудíти — шарудіння;* варіант суфікса **-анн-(**я) (**-янн-(**я) – віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а (я):** *гукáти — гукáння, гуляти — гуляння, зростáти — зростáння, сприяти — сприяння*; варіант **-енн-**(я) – віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *звéрнення, напрýження, піднéсення, удосконáлення.*

-ИНН-(Я) 6. Суфікс **-инн-**(я) вживаємо в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття: *бобовúння, гарбузúння, картоплúння, павутúння*.

-ЕН-(Я) (**-ЄН-(**Я) 7. Суфікс **-ен-**(я) (**-єн-**(я) вживаємо в іменниках середнього роду, що означають малі істоти: *вовченя, гусеня, чаєня.*

-ЕЧОК (-ЄЧОК), -ЕЧК-(А) (**-ЄЧК-(**А), **-ЕЧК**-(О) (**-ЄЧК-(**О), **-ИЧОК, -ИЧК-**(А) 8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок (-єчок), -ечк**-(а) **(-єчк-(**а), **-ечк-**(о) (**-єчк-(**о) пишемо **е (є)** або **и:** *вершéчок, мішéчок, краєчок; дíжечка, копíєчка, Марíєчка, рíчечка; вікóнечко, словéчко, яєчко, нóжичок, травúчка.*

-**ЕНК-**(О) **(-ЄНК-**(О) і **-ЕНЬК-**(О, А) 9. Правопис цих суфіксів залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-енк-**(о) (**-єнк-**(о) вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища: *Адáменко, Крáвченко, Мусієнко, Олексíєнко*, зрідка — у загальних назвах: *безбáтченко, безхáтченко, ковалéнко*; суфікс **-еньк-**(о, а) (**-єньк-**(о) – для утворення пестливих назв: *бáтенько, коничéнько, сéрдéнько; нíженька, топóленька.*

-ИСЬК-(О) **(-ЇСЬК-(**О), **-ИЩ-(**Е) **(-ЇЩ-(**Е) 10. За допомогою суфіксів **-иськ-(**о) **(-їськ-(**о), **-ищ-(**е) (**-їщ-**(е) утворені слова переважно з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букви на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного — **ї:** *гноїсько, дівчúсько, хлопчúсько; ножúще, ручúще, вóгнище, побóїще*.

-ОВИЧ (-ЬОВИЧ), -ІВН-(А) (-**ЇВН-(**А) 11. Суфікс **-ович (-ьович)** уживаємо тільки для утворення чоловічих імен по батькові: *Вíкторович, Васúльович, Івáнович, Микúтович, Олексíйович, Юрійович.*
Суфікс **-івн**-(а) (**-ївн-(**а) вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен відповідно на приголосний і на **-й**: *Борúсівна, Васúлівна, Íгорівна, Гордíївна, Сергíївна, Юріївна.*

Від таких імен, як *Григóрій, Іллá, Кузьмá, Лукá, Микóла, Сáва, Хомá, Я́ків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григóрович, Григóрівна; Іллі́ч, Іллі́вна; Кýзьмович* (і *Кузьми́ч*), *Кузьмі́вна; Луки́ч, Лукі́вна; Миколáйович* (і *Микóлович*), *Миколáївна* (і *Микóлівна*); *Сáвович* (і *Сáвич*), *Сáвівна; Хóмович* (і *Хоми́ч*), *Хомі́вна; Я́кович, Я́ківна*.

Примітка. І в основі особового імені чергується з **о** в імені по батькові: *Антíн — Антóнович, Антóнівна; Фéдір — Фéдорович, Фéдорівна.*

-ІВК-(А) (**-ЇВК-(**А), **-ОВК-(**А) 12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк-(**а) (**-ївк-(**а): *голі́вка, долі́вка, ножі́вка, полі́вка, гаї́вка, криї́вка, спиртí́вка, частí́вка, шалí́вка, шихтí́вка.*
У деяких іменниках використано суфікс **-овк-(**а): *голóвка* (капусти), *духóвка, підготóвка*.

-ОК 13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний **о** якого в непрямих відмінках випадає: *вершóк, гайóк, кийóк, кілóк, лужóк, стручóк*; після м’яких приголосних перед суфіксом **-ок** пишемо **ь**: *деньóк, пеньóк.*

-ИР, -ИСТ, -ИЗМ, -ІР, -ІСТ, -ІЗМ 14. **И** пишемо в іншомовних суфіксах **-ир, -ист, -изм**, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р**: *бригади́р, каси́р, команди́р; бандури́ст, пейзажи́ст, хори́ст; класици́зм, романти́зм, педанти́зм, терори́зм*; після решти приголосних пишемо **-ір, -іст, -ізм**: *банкі́р, пломбі́р; ідеалі́ст, піані́ст, романі́ст, модерні́зм, реалі́зм*, зокрема і в утвореннях від українських коренів: *боротьбі́ст, побутові́зм, речові́зм* та ін.
Після голосних у цих суфіксах пишемо **ї**: *герої́зм, конвої́р, ліцеї́ст.*

Прикметникові та дієприкметникові суфікси

-Н-(ИЙ), **-Н-(**ІЙ). 1. За допомогою суфікса **-н-(**ий) утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *дрýжний* (спів), *зáхідний, мільйóнний, принáдний, при́рóдний, фабри́чний.*
Суфікс **-н-(**ій) ужитий порівняно в небагатьох прикметниках, переважно відносних: *брáтній, всесві́тній, горóдній, дáвній, жи́тній, зáдній, крáйній, лі́тній; майбýтній, мáтерній; незабýтній, осві́тній, пі́зній, рáнній, самобýтній, субóтній, хáтній* та ін. Цей суфікс типовий для всіх прикметників відприслівникового та відіменникового походження, що мають перед ним **ж, ш**: *бли́жній, вчорáшній, дáвнішній, домáшній, дорóжній, дрýжній* (потиск руки), *зóвнішній, коли́шній, мýжній,ituздóвжній, порóжній, прийдéшній, рáнішній, сінéшній, спрáвжній, сьогóднішній, тутéшній, худóжній*, але — *потýжний*.

Примітка. У прикметниках, твірна основа яких закінчується на **н**, приєднання суфіксів **-н-(**ий), **-н-(**ій) зумовлює подвоєння **н**: *знаме́нний, осі́нній, плі́нний, ра́нній, тума́нний.*

-ИЧН-(ИЙ), **-ІЧН-(**ИЙ) (-**ЇЧН-(**ИЙ) 3. Після приголосних **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** у прикметниках, утворених від основ іномовного походження, пишемо похідний суфікс **-ичн-(**ий): *істори́чний, класи́чний, математи́чний, ортопеди́чний*; після решти приголосних — **-ічн-**(ий): *академі́чний, анархі́чний, археологі́чний, епі́чний, ідилі́чний, органі́чний*; *синонімі́чний,* після голосних -**їчн-**(ий): *архаї́чний, герої́чний, прозаї́чний*.

-ИН, -ЇН 4. У присвійних прикметниках, утворених від іменників І відміни, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин**: *ба́ба — ба́бин, мама – ма́мин, Га́нна — Га́ннин, Ка́тря — Ка́трин, Мару́ся — Мару́син, свекру́ха — свекру́шин, ті́тка — ті́тчин;* після голосних — **-їн***: Зо́я – Зо́їн, Марі́я — Марі́їн, Соломі́я – Соломі́їн, Софі́я — Софі́їн.*

-ИН-(ИЙ), -ЇН-(ИЙ) 5. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин-(**ий): *бджоли́ний, голуби́ний, гороби́ний, качи́ний, орли́ний*; після букв, що передають голосний, та апострофа — **-їн-**(ий): *змії́ний, солов'ї́ний*.

-ИСТ-(ИЙ), -**ЇСТ-**(ИЙ) 6. Ці прикметникові суфікси вказують на інтенсивний вияв ознаки. Суфікс **-ист-**(ий) пишемо після букв, що позначать приголосні: *барви́стий, голоси́стий, іскри́стий, пери́стий* (подібний до *пера*; але *пері́стий* — рябий), *промени́стий*, **-їст-**(ий) – після букв на позначення голосних: *вибо́їстий, гної́стий, олі́їстий, трої́стий.*

-ЕВ-(ИЙ), **-ЄВ-**(ИЙ), **-ОВ-**(ИЙ) 7. Суфікс **-ев-**(ий) уживаємо в прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву на позначення м'якого або шиплячого приголосного і в яких наголос падає переважно на основу слова: *березне́вий, груше́вий, овоче́вий, си́тцевий.* Якщо перед суфіксом стоять букви на позначення м'яких **н, т** та **й**, то пишемо **-єв-**(ий): *алюмі́нієвий, ді́євий, життє́вий, значеннє́вий, поняттє́вий, суттє́вий.*

Суфікс **-ов-(**ий) незалежно від наголосу вживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву, яка передає твердий приголосний: *вітрови́й, казко́вий, ква́рцовий, палацо́вий, святко́вий, службо́вий.* Крім того, суфікс **-ов-**(ий) пишемо в прикметниках, що мають перед цим суфіксом букви на позначення шиплячих (**ж, ч, ш, щ**), м'яких приголосних або **й**, причому наголос у них падає на закінчення: *біржови́й, бойови́й, гайови́й, грошови́й, дощови́й, крайови́й, нульови́й, речови́й, стильови́й.*

За цими правилами пишемо суфікси **-ов-, -ев- (-єв-)** у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду: суфікс **-ов-** уживаємо в присвійних прикметниках, утворених від іменників ІІ відміни чоловічого роду твердої групи: *ба́тько – ба́тькова, ба́тькове; ма́йстер — ма́йстрова,*

ма́йстрове; Петро́ — Петро́ва, Петро́ве; сусі́д – сусі́дова, сусі́дове; Шевче́нко — Шевче́нкова, Шевче́нкове; суфікс **-ев-** (після голосного **-єв-**) уживаємо в присвійних прикметниках, утворених від іменників II відміни чоловічого роду м’якої та мішаної груп: *Андрі́й — Андрі́єва, Андрі́єве; І́гор — І́горева, І́гореве; кобза́р — кобзаре́ва, кобзаре́ве; пісня́р — пісняре́ва, пісняре́ве; скрипа́ль — скрипале́ва, скрипале́ве; сто́рож — сто́рожева, сто́рожеве; това́риш — това́ришева, това́ришеве*.

Голосні **о, е** суфіксів **-ов-, -ев- (-єв-)** чергуються в закритому складі з **і**: *Василе́ва — Василі́в, ма́йстрова — ма́йстрів, Олексі́єва — Олексіїв.*

-УВАТ-(ИЙ) (**-ЮВАТ**-(ИЙ), -**ОВАТ-**(ИЙ), **-ОВИТ**-(ИЙ) (**-ЬОВИТ**-(ИЙ)

8. Суфікс -**уват-(**ий), а після м’яких приголосних — **-юват-**(ий) уживаємо в прикметниках на позначення неповного ступеня вияву ознаки: *білува́тий, горбува́тий, круглува́тий, синюва́тий, темнува́тий*, а також властивості, подібності, схильності до чогось: *дуплува́тий, злодійкува́тий, остюкува́тий, піскува́тий*.

Суфікс **-оват-(**ий) маємо в небагатьох прикметниках, наголос у яких падає на **о**: *плиско́ватий, стовбо́ватий.*

Суфікс **-овит-(**ий) (**-ьовит**-(ий) уживаємо в прикметниках на позначення високого ступеня вияву ознаки: *гордови́тий, грошови́тий, талanови́тий*, *працьови́тий.*

Дієслівні суфікси

-УВА- (-ЮВА-), -ОВА-. 1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс -**ува- (-юва-):** *будува́ти, гостюва́ти, керува́ти, міркува́ти, учителюва́ти.* У віддієслівних іменниках та дієприкметниках **-ува- (-юва-)** пишемо тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *викру́чувати — викру́чування, викру́чуваний; очі́кувати — очі́кування, очі́куваний; підси́нювати — підси́нювання, підси́нюваний*; якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то в дієприкметниках і зрідка в іменниках пишемо **-ова-**: *друкува́ти — друкува́ння*, але *друко́ваний; малюва́ти — малюва́ння,* але *мальо́ваний*; *підпорядкува́ти — підпорядкува́ння*, але *підпорядко́ваний; риштува́ти — риштува́ння*, але *ришто́вання, ришто́ваний.*

-ОВУВА- (-ЬОВУВА-) 2. **Суфікс -овува-(-ьовува-)** уживаємо в дієсловах і похідних від них іменниках та дієприкметниках, його перший голосний завжди наголошений: *завойо́вувати — завойо́вування, завойо́вуваний; перемальо́вувати — перемальо́вування, перемальо́вуваний; скупо́вувати — скупо́вування, скупо́вуваний*.

-ІР-, -ИР- 3. Дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі суфікс **-ір-**, в українській мові звичайно втрачають цей суфікс у всіх формах: *загітува́ти — загіто́ваний, закомпостува́ти – закомпосто́ваний, зареєструва́ти — зареєстро́ваний, поінформува́ти — поінформо́ваний, сконструюва́ти — сконструйо́ваний.* Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо суфікс **-ір-** (після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** — **-ир-**): *букси́рувати* (бо є *буксува́ти*), *пари́рувати* (бо є *парува́ти*), *поліруа́ти* (бо є *полюва́ти*), *репети́рувати* (бо є *репетува́ти*). Суфікси **-ір-, -ир-** пишемо також у поодиноких дієсловах: *драгі́рувати, коти́рувати, лаві́рувати, маширува́ти, пікі́рувати, трети́рувати, солі́рувати.*

ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО

Загальні правила правопису складних слів

Складні слова можуть утворюватися з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних звуків і без них.

Складні слова зі сполучними голосними звуками О, Е (графічно Е та Є):

1. Коли перша частина складного слова — основа прикметника твердої групи, то сполучним звуком є **о**: *важкоатле́т, гірничопромисло́вий, чорно́зем, яснозо́рий*; якщо ж перша частина такого слова — основа прикметника м’якої групи, то перед **о** пишемо **ь**: *верхньолу́жицький, давньору́ський, нижньогі́рський, ранньости́глий, середньодобови́й, середньові́ччя, синьо́окий, задньоязико́вий, передньобокови́й.*

2. Коли перша частина складного слова — основа іменника, числівника або займенника, то сполучним звуком буває:

а) **о** після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: *водозабі́р, Водохре́стя, дощомі́р, країнозна́вство, рибокомбіна́т, сирова́р, торфорі́з, цементово́з, грушоподі́бний, душогу́б, одноде́нний, самовихова́ння, самовчи́тель,* але: *кожум’я́ка;*

б) **о** в числівниковій основі *дво-* перед наступним приголосним, голосним та **й**: *двотижне́вий, двоа́ктний, двоелектро́дний, двоосьови́й, двоєди́ний, двоя́русний, двоо́кис, двоо́кисень, двоокси́д;*

в) **е** після м’якого приголосного (неподовженого), яким закінчується основа іменника м’якої групи: *урело́м, землетру́с, землемі́р, киснетерапі́я, краплеподі́бний, ске́лелаз, працезда́тний*, а в деяких випадках – після шиплячого: *овочесхо́вище, очеви́дний, ножетрима́ч, дружелю́бний*, але традиційно: *коно́в’язь, коного́н, свинопа́с, свинома́тка, костопра́в, костогри́з, повітроду́в, повітрозабі́рник;*

г) **е** після **й**, яким закінчується основа іменника м’якої групи, та після м’якого подовженого приголосного першої частини стає **є**: *боєздáтність, краєзнáвство, націєтвóрення, життєздáтний, життéпис, сміттéзбиральний.*

Роль сполучного звука у складних словах виконує також останній голосний першого незмінного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно **о, а** (*відеозáпис, радіокомітéт, кінофíльм, стереоапаратýра, автовокзáл, дискоклýб, Євросою́з, Європарлáмент, наночастинки, медіалінгвістика, медіастилістика*), а також голосний, яким закінчується перше слово, зокрема **и** (*всюдихíд, триніжок, трикілометрóвий, триóкисень, триáтомний, чотирикýтник, чотирибáльний, чотириосьовúй, семидéнний, двадцятирíчний*), **е** (*морепродýкти, сонцестоя́ння*), **а** *(півтораметрóвий, кількаразóвий, кількаповерхóвий, сім’ядóля, сім’япрóвід),* **у** *(двою́рідний, трою́рідний).*

Складні слова без сполучного голосного звука

3. Складні слова утворюються без сполучного голосного звука, якщо:

а) перша основа закінчується на приголосний звук (*Болгрáд, Вúшгород, Мúргород, Нóвгород*, *крайнéбо, хлорвініл, хлорбензóл)* та -**ох** (*двохсóтий, двохсотрíччя, трьохтúсячний, чотирьохмільйóнний, чотирьохмілья́рдний);*

б) першу основу скорочено до приголосного: *артпóлк, будмайдáнчик, драмтеáтр, завкáфедри, літстýдія, медзáклад, міськрáда, педуніверситéт.*

4. Складні слова пишемо разом і з дефісом.

Р а з о м пишемо:

а) складноскорочені слова (мішані та складові абревіатури) й похідні від них: *адмінресýрс, адмінрефóрма, академвідпýстка, багатвéчір, бухóблік, виконрóб, власкóр, держмúто, держустанóва, елітжúтло, інвалю́та, інвестпроéкт, інтербригáда, інформповідóмлення, інформцéнтр, Кабмін, Київзеленбýд, комбáт, лісгóсп, медперсонáл, Міносвíти, мультфíльм, Нацбáнк, нардéп, ощадбáнк, епідемситуáція, профспíлка, Святвéчір, соцзабезпéчення, соцстрáх, спецзавдáння, спецвúпуск, спортмайдáнчик, фармпрепарáт, флешмóб, комбáтівський, ощадбáнківський, профспілкóвий, соцстрáхівський;*

б) слова з першими регулярно вживаними іншомовними компонентами на голосний та приголосний: **абро**-, **авіа-, авто-** («само», «автоматичний»), **агро**-, **аеро-**, **аква-**, **алко-**, **арт-**, **астро**-, **аудіо-**, **біо-, боди-**, **боді-** (перед голосним), **веб-**, **геліо**-, **гео**-, **гідро**-, **дендро-**, **екзо**-, **еко-**, **економ-**, **етно-**,

євро-, зоо-, ізо-, іно-, квазі-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-, та ін.: *аброморфе́ма, авіаре́йс, автовідповіда́ч, агробізнес, аероме́тод, аквате́хніка, алкоте́ст, артри́нок, астрокоре́кція, аудіоальбо́м, біоци́кл, бодибілдинг, бодіа́рт, вебсторінка, геліоце́нтр, геополітика, гідропа́рк, дендропа́рк, екопроду́кти, економкла́с, етногу́рт, єврозона, євроремо́нт, зооса́д, інома́рка, квазіо́птика, квазісиметри́чний, кібермаши́на, метамо́ва, метеоста́нція, моновиста́ва, мотокро́с, наркобізнес, неосфе́ра, онколіка́рня, панамерика́нський, параолімпієць, попму́зика, попгу́рт, пресконфере́нція, псевдонау́ка, псевдогромадя́нський, соціосфе́ра, телехро́ніка, фітотерапія, фолкгу́рт, фолькму́зика, фоноза́пис,* так само слова з питомим компонентом **лже-**: *лжепроро́к, лжесвідок.*

Примітка. Якщо такі іншомовні компоненти приєднані до власного імені, то їх пишемо з дефісом: *пан-Євро́па, псе́вдо-Фа́уст.*

Примітка. У компонента **квазі-** кінцевий **і** в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в **и:** *квазівалю́та, квазігіпе́рбола, квазіконсервати́вний, квазілінійний.*

в) слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (дуже високий або слабкий) вияв чого-небудь: **макро-**, **мікро-, нано-, максі-, міді-, міні-, мульти-, полі-, архі-, екстра-, гіпер-, супер-, ультра-, топ-, бліц-:** *макромоле́кула, макроеконо́міка, макроелеме́нт, мікроорганізми, мікрохви́лі, мікрочасти́нка, наночасти́нки, максіо́дяг, мідіо́дяг, мініблo'к, мініди́ск, мінікомп'ю́тер, мультимільйоне́р, мультиве́ктор, полісахари́ди, полімотива́ція, архішахра́й, архіскладни́й, екстракла́с, гіперзву́к, гіперма́ркет, суперма́ркет, супермоде́ль, супермо́дний, ультразву́к, ультрамо́дний, топме́неджер, топмоде́ль, бліцнови́ни, бліцопи́тування.*

Примітка. У компонентів **максі-, міді-** кінцевий **і** в позиції перед приголосним наступного слова не переходить в **и:** *ма́ксімода, ма́ксісукня, мідімода, мідіспідниця.*

г) слова з першим іншомовним компонентом **анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-**: *антивірус, контруда́р, віцепрем'єр, віцеко́нсул, ексчемпіо́н, ексміністр, експрезиде́нт, лейбгвардієць, лейбме́дик, оберма́йстер, оберофіце́р, оберлейтена́нт, обернрокуро́р, штабскапіта́н, унтерофіце́р,* але за традицією *контр-адміра́л.*

Примітка. Із власною назвою (прізвищем) такі компоненти пишемо з дефісом: "*Анти-Дюринг", екс-Югосла́вія.*

Примітка. У компонента **анти-** кінцевий **и** в позиції перед голосним наступного слова не переходить в **і:** *áнтиелектрон, áнтиісторичний, áнтиімперіалістичний, áнтиінфекційний, áнтиінфляційний, áнтиокислювач, áнтиурядовий.*

ґ) складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом: *двобíчний, двоóкий, тривідсóтковий, трикýтник, триярусний, чотиримíсячний, чотириáктний, сорокарíчний, півтораметрóвий, двадцятип'ятиповерхóвий, сімдесятирíччя, сторíччя, сімсотсорокарíччя, п'ятсотдвадцятип'ятирíччя.*

З д е ф і с о м пишемо:

а) слова, утворені повторенням того самого дієслова, що виражають інтенсивну дію (*писáв-писáв, робúв-робúв, ходúв-ходúв*); прикметника чи прислівника, що передають високий ступінь вияву ознаки (*бíлий-бíлий, легéнький-легéнький, багáто-багáто, далéко-далéко, сúньо-сúньо, тúхо-тúхо*);

б) складні слова, утворені внаслідок поєднання синонімічних слів: *гúдко-брúдко, зрóду-вíку, тúшком-нúшком, чáсто-гýсто*; антонімічних слів: *більш-мéнш, вúдимо-невúдимо, купівля-прóдаж*; близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: *бáтько-мáти* (батьки), *хліб-сíль* (їжа); слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: *велúкий-превелúкий, давнúм-давнó, з дáвніх-давéн, з дíда-прáдіда, мáло-помáлу, повік-вíки, рáдий-радíсінький, сúла-силéнна, тúхий-тихéсенький.*

Примітка. Два однакових іменники, числівники або займенники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишемо окремо: *кінéць кінцéм, честь чéстю, чин чúном, однúм однá.*

в) складні слова, що означають приблизність: *день-дрýгий, годúна-дві, не сьогóдні-зáвтра, три-чотúри.*

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися й з двох числівників, позначених цифрами. У такому разі між ними ставимо тире: *3 – 4 дні, учні 8 – 10 клáсів.*

г) складні вигуки та звуконаслідування, утворені переважно повторенням тієї самої звукосполуки: *гей-гéй, ого-го-гó, ой-ой-óй, ох-хо-хó, їй-бóгу, їй-прáво, ґе-ґе-ґé, ку-кý, тук-тýк, дзень-дзелéнь, тьох-тьóх, кру-крý, курлú-курлú;*

ґ) скорочення з належними до них цифрами: *Ту-154, Ан-24, Як-40, БУ-1;*

д) числівниково-літерні найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень тощо: *7-А клас, 10-В клас, буди́нок № 28-Г, ко́рпус 3-А; Ки́їв-1;*

е) ініціальні абревіатури, написані великими або малими літерами, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфе́кція, віл-інфе́кція, ДНК-ана́ліз, ДНК-експерти́за, ВІП-за́ла, віп-за́ла*, *айті-га́лузь; е-декларува́ння, е-деклара́ція;*

є) дві ініціальні абревіатури, написані великими літерами*: ВІЛ-СНІД;*

ж) слова-терміни, до складу яких входить літера алфавіту: *П-поді́бний, Т-поді́бний, вітамін-Д;*

з) за традицією *де-фа́кто, де-ю́ре, ста́тус-кво, карт-бла́нш* та ін.

Складні іменники

1. **Р а з о м** пишемо:

а) складні іменники, у яких поєднані за допомогою сполучного голосного звука дві й більше основи, друга з яких — віддієслівного походження: *водопі́й, водола́з, газогі́н, глибиномі́р, глиноко́п, дровору́б, лісоспла́в, ляльково́д, металорі́з, м'ясоі́̈д, самохі́д, сінокі́с, солева́р, стрічкорі́з, теплово́з, трубокла́д, хлібода́р, хліборі́з;*

б) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного голосного звука: *білокрі́вці, високогі́р'я, густолі́сся, дрібно́ліс, жовто́цвіт, синьоцвіт, твердозе́м, чорно́зем, чорно́слив, чорно́ліс, червононі́жка, червонопі́рка;*

в) складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного звука з двох іменникових основ: *верболі́з, газобало́н, глинопісо́к, лісосте́п, людиноде́нь, льонолавса́н, металопла́ст, носорі́г, сталебето́н, то́ннокіломе́тр, торфогні́й, шлакобло́к*), а також іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о, а**: *автомагістра́ль, агрокульту́ра, велопробі́г, відеофі́льм, дискому́зика, кіноза́л, радіокомітет, стереоекра́н, фотоспра́ва, єврори́нок, нанодіагни́стика, медіалінгвістика;*

г) складні іменники, утворені з дієслова у формі другої особи наказового способу та іменника: *гори́цвіт, зірви́голова, перекоти́поле, пройди́світ; Коли́вушко, Непи́йпиво, Непи́йвода, Переби́йніс, Тягни́бік, Уби́йвовк* (прізвища);

ґ) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників *дев'яносто, сто* — називного), іменникової основи

та суфікса: *дванадцятитóнка, двохсотрíччя, трьохсотп’ятдесятирíччя, дев’яносторíччя, дев’яностоп’ятирíччя, сторíччя, стоп’ятдесятирíччя, шестидéнка.*

Примітка. Якщо такий числівник у складних іменниках означає дво-, тризначне число і записаний цифрами, то його приєднуємо до другої частини за допомогою дефіса: *750-рíччя, 900-рíччя.*

д) складні іменники з першою частиною **напів-, полу**-: *напівавтомáт, напівімлá, напівкýщ, напівлюдúна, напівмáвпа, напівпітьмá, напівпрáвда, напівфабрикáт, напів’ява, полýкіпок, полýмисок, полýдрабок.*

Примітка. Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням “половина” з наступним іменником — загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів áркуша, пів годúни, пів відрá, пів міста, пів огіркá, пів óстрова, пів яблука, пів ящика, пів ями, пів Єврóпи, пів Кúєва, пів Украї́ни.* Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *пiвáркуш, пíвдень, півзáхист, півкóло, півкýля, півмíсяць, півóберт, півовáл, півóстрів.*

е) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогуртóк, радіоспектрогеліогрáфія, світловодолікувáння, термогідродинáміка.*

2. **З д е ф і с о м** пишемо:

1) складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без допомоги сполучного голосного звука.

У них відмінюються або обидва іменники, або тільки другий. Обидва іменники відмінюємо, якщо вони означають:

а) спеціальність, професію, наукові звання: *гінекóлог-ендокринóлог, лíкар-екóлог, магнітóлог-астронóм, худóжник-карикатурúст, член-кореспондéнт;*

б) протилежні за змістом поняття: *купíвля-прóдаж, рóзтяг-стиск;*

в) казкових персонажів: *Зáйчик-Побігáйчик, Лисúчка-Сестрúчка, Цап-Відбувáйло;*

г) рослини: *брат-і-сестрá.*

Другий іменник відмінюємо, якщо перший:

а) визначає певну прикмету чи особливість предмета, особи, явища, названих другим: *бíзнес-план, бізнес-проéкт, блок-систéма, дúзель-мотóр, допінг-контрóль, інтернет-видáння, інтернет-пóслуга, компакт-дúск, крéкінг-*

проце́с, піар-а́кція, піар-кампа́нія, фан-клу́б, фітнес-клу́б; буй-ту́р, жар-пти́ця, ко́зир-ді́вка, чар-зі́лля, дур-зі́лля, розри́в-трава́;

б) є назвою літери грецького алфавіту, що лексикалізувалася: *а́льфа-про́мені, а́льфа-ро́зпад, а́льфа-части́нка, бе́та-про́мені, бе́та-ро́зпад, бе́та-части́нка, де́льта-промі́ння, де́льта-части́нка, де́льта-фу́нкція;*

в) разом із другим становить єдине найменування військового звання, державної посади (*генера́л-капіта́н, генера́л-лейтена́нт, генера́л-майо́р, прем'є́р-міні́стр*), одиниці вимірювання чого-небудь (*кілова́т-годи́на, мегава́т-годи́на*), узвичаєних музичних понять (*до-діє́з, мі-бемо́ль, сі-бемо́ль, соль-діє́з* та ін.), проміжних сторін світу (*норд-ве́ст, норд-о́ст*), деяких рослин (*сон-трава́, ма́ти-й-ма́чуха*);

г) є невідмінюваним іменником іншомовного походження: *су́ші-бар, карао́ке-бар;*

2) складні іменники, утворені з двох самостійних за допомогою сполучного голосного **о**: *монго́ло-тата́ри, у́гро-фі́ни, Австро-Уго́рщина;*

3) складні іменники з першими компонентами *власне-, невласне,* що надають їм значення справжності / несправжності, ідентичності / неідентичності: *власне-зв'язки, невласне-зв'язки, власне-іменники;*

4) першу частину складного слова (яке пишеться разом або через дефіс), за якою вжите слово з такою самою, як в першої, другою частиною: *а́удіо- та відеопроду́кція, на́ціє- й мовотві́рні проце́си, ку́лько- й роликопідши́пники, ра́діо- й телеапарату́ра, те́пло- й гідроелектроста́нції.*

Прикладка

Між прикладкою та означуваним іменником ставимо дефіс або ж пишемо їх окремо, що залежить від їхнього значення та місця одне щодо одного.

Примітка. Про вживання розділових знаків з прикладками див. **Правила вживання розділових знаків. Тире, п. 6 б.**

Д е ф і с с т а в и м о:

1. Якщо означальний (прикладковий) іменник вжито після означуваного іменника: *вовк-жаднюга, ді́вчина-красу́ня, дівки́-чарівни́ці, коза́к-характе́рник, краї́на-інве́стор, краї́на-кредито́р, мо́ва-джерело́, мо́ва-посере́дниця, о́чі-намисти́нки, хло́пець-богати́р, хло́пчик-мізи́нчик, земля́-ма́ти, Украї́на-не́нька.*

2. Якщо означальним іменником є родова назва, ужита після іменника — видової назви: *Дніпро́-ріка́, Йорда́н-рі́чка, Сапу́н-гора́, звіробі́й-трава́*.

3. Якщо означуваний і означальний іменники можуть мінятися місцями, але означальну роль виконує другий іменник: *ді́вчина-грузи́нка* і *грузи́нка-ді́вчина, учи́тель-фі́зик* і *фі́зик-учи́тель, худо́жник-пейзажи́ст* і *пейзажи́ст-худо́жник.*

4. Якщо означальний іменник уходить до складу терміна, де він утрачає своє значення, внаслідок чого утворюється складний іменник без сполучного звука: *гриб-парази́т, жук-коро́їд, за́єць-руса́к, за́єць-біля́к, льон-довгуне́ць, льон-кучеря́вець, льон-сире́ць.*

Д е ф і с н е с т а в и м о:

Якщо означальний іменник є видовою назвою щодо першого іменника — родової назви: *мі́сто Ки́їв, ріка́ Дніпро́, краї́на Украї́на, село́ Мо́ринці, гора́ Сапу́н, трава́ звіробі́й.*

Складні числівники

1. **Р а з о м** пишемо:
а) складні кількісні числівники: *одина́дцять, п'ятдеся́т, три́ста (трьохсо́т, трьомста́м, трьомаста́ми, трьохста́х), півтора́;*

б) складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий**, **-тисячний**, **-мільйонний, мільярдний**: *трьохсо́тий, дев'ятисо́тий, двохти́сячний, десятити́сячний, п'ятсоттридцятити́сячний, чотирьохмільйонний, п'ятдесятимільйо́нний, шістдесятип'ятимільйо́нний, трьохмільярдний, семимільярдний.*

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишемо окремо: *ти́сяча п'ятсо́т, три́дцять ві́сім, ти́сяча дев'ятсо́т вісімдеся́т восьмий; мілья́рд чотирьохмільйо́нний, мільйо́н трьохти́сячний.*

Примітка 2. Кількісні та порядкові числівники, до складу яких входять форма **з половиною** й под., також пишемо окремо: *дві з полови́ною ти́сячі, три з полови́ною ти́сячний загі́н.*

2. **З д е ф і с о м** пишемо порядкові числівники, перша частина яких передана цифрами: *3-ти́сячний, 35-мільйо́нний, 4-мілья́рдний;*

Складні займенники

1. **Р а з о м** пишемо складні неозначені займенники, утворені від займенників інших семантичних груп за допомогою часток **аби-, ані- де-, -сь:** *абихто*

(аби́кого, аби́кому і т. д.*), аби́який (аби́якого, аби́якому* і т. д.*), аби́чий (аби́чийого, аби́чийому* і т. д.*), аніхто́ (аніко́го, аніко́му* і т. д.*), аніщо́ (анічо́го, анічо́му* і т. д.*), ані́який (ані́якого, ані́якому* і т. д.*), аніч́ий (анічийо́го, анічийо́му* і т. д.*), де́хто (де́кого, де́кому* і т. д.*), де́що (де́чого, де́чому* і т. д.*), де́які (де́яких, де́яким* і. т. д.*), хтось (кого́сь, кому́сь* і т. д.*), щось (чого́сь, чому́сь* і т. д.*) які́йсь (яко́гось, яко́мусь* і т. д.*), котри́йсь (котро́гось, котро́мусь* і т. д.*).*

2. **З д е ф і с о м** пишемо складні неозначені займенники, що мають у своєму складі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-**: *будь-хто́, будь-кого́, будь-що́, будь-чому́, бу́дь-чий, будь-які́й, будь-котрі́й; хто-бу́дь, що-бу́дь, чий-бу́дь, який-бу́дь котри́й-бу́дь; хто-не́будь, що-не́будь, чий-не́будь, які́й-не́будь, котри́й-не́будь; ка́зна-хто, ка́зна-що, ка́зна-чий, ка́зна-які́й, хто́зна-які́й, бо́зна-що.* Але: *будь у ко́го, будь на чо́му, ка́зна з ким, хто́зна при ко́му, бо́зна в кого*, тому що між часткою і займенником ужито прийменник.

Складні прикметники

1. **Р а з о м** пишемо складні прикметники зі сполучними голосними **о** (здебільшого), **е** (після м'якого приголосного: *кальцієвмі́сний, марганцевмі́сний, натрієвмі́сний*), з першою числівниковою основою на *-**и*** (див. пункт д), з першою іменниковою основою на приголосний (*натрійоргані́чний, хлорвто́ристий*). Вони охоплюють:

а) складні прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *агрокульту́рний* (агрокульту́ра), *електросилови́й* (електроси́ла), *лісостепови́й* (лісосте́п), *м'ясозаготіве́льний* (м'ясозаготі́вля), *монокульту́рний* (монокульту́ра), *радіофізи́чний* (радіофі́зика), *самохі́дний* (самохі́д), *сірководо́дневий* (сірководо́день), *теплообмі́нний* (теплоо́бмін), *хлібозаготіве́льний* (хлібозаготі́вля), *цементобето́нний* (цементобето́н), *чорнозе́мний* (чорно́зем);

б) складні прикметники, утворені від сполучення іменника та узгодженого з ним прикметника: *високоврожа́йний* (висо́кий врожа́й), *внутрішньоо́чний* (вну́трішнє о́ко), *довгохвильови́й* (до́вгі хви́лі), *загальноосві́тній* (зага́льна осві́та), *загальнодосту́пний (зага́льний до́ступ), західноукраї́нський* (за́хідна Україна), *зовнішньополіти́чний* (зо́внішня полі́тика), *короткостеблови́й* (коро́тке стебло́), *легкоатлети́чний* (легка́ атле́тика), *марганцевору́дний* (ма́рганцева руда́), *мовностильови́й* (мо́вний стиль), *молочнопромисло́вий* (моло́чна промисло́вість), *м'якопіднебі́нний* (м'яке́ піднебі́ння), *народногоспода́рський* (наро́дне господа́рство), *народнопоети́чний* (наро́дна пое́зія), *низькопродукти́вний* (низька́ продукти́вність), *первіснообщи́нний* (перві́сна общи́на),

правобере́жний (пра́вий бе́рег), *сільськогоспода́рський* (сільське́ господа́рство), *східнослов'я́нський* (схі́дні слов'я́ни);

в) складні прикметники, утворені від сполучення дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника *волелю́бний, деревообро́бний, машинобудівни́й, світлопоглина́льний, сміттєочисни́й, соломоподрі́бнювальний, сталерозливни́й, струмовимі́рювальний.*

Примітка. Якщо друга частина пов'язана з префіксальним дієсловом, то складний прикметник пишемо через дефіс: *ванта́жно-розванта́жувальний, контро́льно-вимі́рювальний.*

г) складні прикметники, перший компонент яких утворений від прислівника *(багатопрохідни́й, важкорозчи́нний, круглоберта́льний, малочутли́вий, легкозайми́стий, сильноді́йний, тонкомі́рний, тугопла́вкий),* так само й ті, другий компонент яких утворений від дієприкметника (*багатоспрямо́ваний, важкопрогнозо́ваний, високоопла́чуваний, густозасе́лений, довгоочі́куваний, маловжи́ваний, низькоопла́чуваний, новоутво́рений, новозасно́ваний, різноспрямо́ваний, свіжозру́баний, свіжоско́паний, слабконатя́гнутий, тонкоме́лений, тонкорозпоро́шений*).

Примітка 1. Прислівники, утворені з відносних (зрідка – якісних) прикметників, здебільшого зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолю́тно сухи́й, ві́льно конверто́ваний, вале́нтно пов'язаний, діаметра́льно протиле́жний, науко́во обгрунто́ваний послідо́вно миролю́бний, чі́тко окре́слений, соціа́льно акти́вний, соціа́льно небезпе́чний, соціа́льно свідо́мий, суспі́льно кори́сний, суспі́льно необхі́дний, хімі́чно стійки́й, професі́йно орієнтований, компете́нтнісно орієнто́ваний.*

Примітка 2. У складних термінах перший прислівниковий компонент, що уточнює значення другого прикметникового компонента, пишемо разом із ним: *видовженотупоконі́чний, короткогрушоподі́бний, округлояйцеподі́бний.*

ґ) складні прикметники (з двох або кількох компонентів), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні (попередній) звужують або уточнюють його: *вузькодіале́ктне* (мо́вне я́вище), *давньоверхньоніме́цька* (мо́ва), *середньоверхньоніме́цька* (мо́ва), *середньонижньоніме́цька* (мо́ва), *двовуглеки́слий* (газ), *глибокозадньоязико́вий* (звук), *лінгвостилісти́чні* (особли́вості); також — *глухоніми́й, сліпоглухоніми́й;*

д) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний словом: *семиразо́вий, десятиметро́вий, двадцятиповерхо́вий, стодвадцятип'ятирі́чний, п'ятдесятито́нний.*

2. **З д е ф і с о м** пишемо:

1) складні прикметники, утворені від складних іменників, які також пишуть з дефісом: *генера́л-губерна́торський* (генера́л-губерна́тор), *ди́зель-мото́рний* (ди́зель-мото́р), *монго́ло-тата́рський* (монго́ло-тата́ри), *націона́л-патріоти́чний* (націона́л-патріо́т), *сі-бемо́льний* (сі-бемо́ль), *соціа́л-демократи́чний* (соціа́л-демокра́т), *соціа́л-патріоти́чний* (соціа́л-патріо́т), *соціа́л-пацифі́стський* (соціа́л-пацифі́ст), *у́гро-фі́нський* (у́гро-фі́ни), *(іва́но-франкі́вський* (Іва́но-Франкі́вськ), *пу́ща-води́цький* (Пу́ща-Води́ця);

2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** з двох граматично не підпорядкованих основ; вони об'єднують:
а) складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття *агра́рно-промисло́вий, архітекту́рно-будівельний, військо́во-морськи́й, військо́во-польови́й, військо́во-спорти́вний, во́єнно-стратегі́чний, електро́нно-обчи́слювальний, кисне́во-водне́вий, кра́пково-штрихови́й, культу́рно-техні́чний, лінійно-стрічкови́й, лісопи́льно-струга́льний, мо́вно-літерату́рний, моло́чно-м'ясни́й, музи́чно-танцюва́льний, м'я́льно-тіпа́льний, навча́льно-виховни́й, навча́льно-науко́вий, науко́во-експеримента́льний, науко́во-прикладни́й, постача́льно-збутови́й, свердли́льно-довба́льний, свердли́льно-шліфува́льний, свинце́во-мі́дний, спи́нно-черевни́й, столя́рно-тесля́рський, суди́нно-капіля́рний, суши́льно-сортува́льний, суспі́льно-політи́чний, худо́жньо-реставраці́йний;* між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник **і**, пор.: *агра́рний* і *проми́словий, навча́льний* і *виховни́й*

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'я́заний, військовополоне́ний* пишемо разом.

б) складні прикметники, перша основа яких закінчується на **-ико** (**-іко**): *діале́ктико-матеріалісти́чний, лі́рико-епі́чний, ло́гіко-граматичний, істо́рико-культу́рний, ме́дико-генети́чний, меха́ніко-математи́чний, полі́тико-економі́чний, хі́міко-бактеріологі́чний;*

в) складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але вона за змістом однорідна з другою основою *м'ясо-во́вня́ний, м'я́со-моло́чний, м'ясо-са́льний, м'я́со-яє́чний, крохма́ле-па́токовий, о́воче-картопля́ний, о́воче-моло́чний, цу́кро-протеї́новий, зо́лото-валютний.*

Примітка. Складні прикметники такого зразка, уживані як наукові терміни, пишемо разом: *головоно́гі.*

ґ) складні прикметники, основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блаки́тно-си́ній, жо́вто-блаки́тний, гіркува́то-соло́ний, жовтува́то-роже́вий, ки́сло-соло́дкий, моло́чно-бі́лий, сі́ро-голуби́й, сліпу́чо-бі́лий, те́мно-зеле́ний, черво́но-зеле́но-си́ній,* але: *жовтогаря́чий, червоногаря́чий* (окремі кольори);

д) складні прикметники, основи яких називають проміжні сторони світу: *півде́нно-схі́дний, півде́нно-за́хідний, півні́чно-схі́дний, півні́чно-за́хідний;*

е) складні прикметники з першими компонентами *власне-, невласне,* що надають їм значення справжності / несправжності, ідентичності / неідентичності: *власне-дієслівні категорії, невласне-дієслівні категорії, власне-прийменникові функції, невласне-прийменникові функції;*

3) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** з двох граматично підпорядкованих основ: *всесві́тньо-істори́чний, літерату́рно-худо́жній, наро́дно-ви́звольний, підзо́листо-боло́тний* тощо;

4) складні прикметники, перша основа яких є числівником, записаним цифрою, але у його вимові наприкінці з'являється голосний **и**: *7-разо́вий, 20-поверхо́вий, 125-рі́чний, 20-кілограмо́вий, 10-поверхо́вий, 100-кілометро́вий.*

Прислівники

1. **Р а з о м** пишемо:

а) прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником: *відни́ні, відтепе́р, дони́ні, дотепе́р, забага́то, задо́вго, зана́дто, набага́то, наві́чно, нада́лі, надо́вго, наза́вжди, назо́всім, на́скрізь, напра́вді, невтямки́, негара́зд, ота́к, ота́м, оту́т, повсю́ди, поде́куди, позавчо́ра, поза́торік, потро́ху, утри́чі.*

Примітка. Від таких прислівників потрібно відрізняти сполучення прийменників із незмінюваними словами, уживаними зі значенням іменника Такі сполучення пишемо окремо: *від сього́дні, до за́втра, на за́втра, на по́тім* (пор. *не відклада́йте цього до за́втра, на за́втра, на по́тім); за бага́то, на бага́то* (пор.: *забага́то гуля́єш* і *за бага́то ро́ків упе́рше приїхав), на добра́ніч, на ура́.*

б) прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: *бе́звісти, вбік (убік), ввечері (увечері), вво́лю, вго́лос (уголос), вгорі́ (угорі́), вгору*

(угору), вдень (удень), взи́мку (узимку), взнаки́ (узнаки́), вниз (униз), відра́зу, вкрай (украй), вку́пі (укупі), влад (улад), влі́тку (улі́тку), внизу́ (унизу́), вночі́ (уночі́), восени́, впень (упень), впере́д (упере́д), впо́перек (упо́перек), впо́ру (упо́ру), враз, вра́нці (ура́нці), вре́шті (уре́шті), врі́вень (урі́вень), врі́вні (урі́вні), вряд (уряд), всере́дині (усере́дині), вслід (услід), всмак (усмак), вщерть (ущерть), дове́рху, дові́ку, довко́ла, дово́лі, догори́, додо́лу, додо́му, доку́пи, дони́зу, дотла́, доще́нту, за́між, за́мужем, за́очі, запі́вніч, за́раз, заразо́м, збо́ку, зве́рху, зві́ку, згори́, зза́ду, зіспо́ду, зни́зу, зо́зла, зо́кола, зра́зу, зра́нку, зре́штою, зро́ду, зсере́дини, на́бік, на́бір, наве́рх, наверху́, навесні́, нави́воріт, наві́к, наві́ки, на́віч, наго́ру (але *на-гора́*), *надве́чір, надво́рі, на́дголодь, на́дзелень, надмі́р, надмі́ру, наза́д, нани́з, нанизу́, наоста́нок, наоста́нку, напа́м'ять, напере́д, наполови́ну, напоча́тку, напри́клад, напро́весні, нара́з, наре́шті, на́рівні, наси́лу, наспі́д, наспо́ді, насторо́жі, наяву́, о́бік, о́біч, одві́ку, о́пліч, підря́д, по́біч, пове́рх, пові́к, пово́лі, поза́ду, по́ночі, по́пліч, по́руч, по́ряд, посере́дині, поча́сти, скра́ю, спе́реду, споча́тку;*

в) прислівники, утворені сполученням прийменника з віддієслівним коренем: *впа́м'ятку (упа́м'ятку), впере́міш (упере́міш), вплав (уплав), вплач (уплач), вро́зкид (уро́зкид), вро́зліт (уро́зліт), вро́зсип (уро́зсип), вро́зтіч (уро́зтіч), нави́літ, наві́дліг, навідрі́з, наза́хват, наздога́д, назу́стріч, напереба́й, напере́ваги, наперекі́р, напереpі́з, напідпи́тку, напока́з, напо́хваті, напроло́м, напропа́ле, наро́зхват, на́скоком, на́спіх;*

г) прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленним) прикметником: *відда́вна, воста́ннє, вручну́ (уручну́), до́гола́, допі́зна, зави́дна, за́молоду, за́ново, зате́мна, зви́сока, зга́рячу, зле́гка, злі́ва, зно́ву, зрі́дка, напе́вне, на́різно, нашвидку́, поблизу́, пома́лу, спо́вна́, спро́ста, сп'я́ну;*

ґ) прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: *вдво́є (удво́є), втро́є (утро́є), вче́тверо (уче́тверо)* і т д.; *впе́рше (упе́рше), вдру́ге (удру́ге), втре́тє (утре́тє)* і т. д.; *на́двоє, на́троє, наче́тверо* і т. д.; *удво́х, утрьо́х, учотирьо́х* і т. д.; *водно́, заодно́, поодинці, спе́ршу;*

д) прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником: *внічию́ (унічию́), втім (уті́м), наві́що, на́що, передусі́м, почі́м, чому́,* але: *до чо́го, за ві́що, за що* та ін. в ролі додатків;

е) прислівники, утворені сполученням кількох прийменників з основою слова будь-якої частини мови: *вдо́світа (удо́світа), вподо́вж (уподо́вж), завбі́льшки, завгли́бшки, завдо́вжки, завто́вшки, завча́су, завши́ршки, знадво́ру, навздогі́н, на́взнак, навки́дьки, навко́ло, навкруги́, навкула́чки, навми́сне, навпаки́, навпере́йми, навпри́сядки, навпросте́ць, навря́д, на́вска́ч, на́вскі́с, навскоси́, навспра́вжки, на́встіж, навтікача́, навздогі́н, наздогі́н, нао́сліп, напоготові, позавчо́ра, попідти́нню, спі́длоба;*

є) складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього): *босóніж, воднóсталь, лівóруч, мимовóлі, мимоΐздом, мимохíдь, мимохíть, насáмперед, натщéсерце, нашвидкýрýч, обáбіч, обíруч, очевúдно, повсякчáс, правóруч, привселю́дно, самохíть, стрімголóв, тимчасóво, чимдýж, чимраз;*

ж) складні прислівники, утворені сполученням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** із словом будь-якої частини мови: *абúкуди, абúяк, аніскíльки, анітелéнь, анітрóхи, анічичúрк, аніяќ; дедáлі, деíнде, дéколи, дéкуди; чимáло; щовéчора, щогодúни, щодáлі, щодéнно, щодня́, щодýху, щомíсяця, щомóга, щонайбíльше, щонайдóвше, щонайдýжче, щонайкрáще, щонаймéнше, щонайшúрше* і под..; *щонóчі, щопрáвда, щорáз, щорáзу, щорóку, щосúли, щохвилúни; якомóга, я́кось* і *якóсь* (з різними значеннями), *якрáз, якнайбíльше, якнайдýжче, якнайдóвше* і под.

Примітка. Потрібно відрізняти прислівники, утворені з прийменників або часток і слів різних частин мови (їх пишемо разом), від прийменників або часток та іменників, прикметників тощо, що зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови (їх пишемо окремо). Пор.:

Він повернув ***убік*** і *Хтось ударив* ***у бік****. Прочитай вірш* ***напам'ять*** і ***На пам'ять*** *він подарував мені книжку.* ***Усередині*** *щось дуже заболіло* і *Це правило шукай* ***у середині*** *розділу. Хлопці домовилися йти* ***вкупі*** *до міста* і ***У купі*** *піску гралися діти. Зауважую вам* ***востаннє*** і *Вони постукали* ***в останнє*** *вікно. Ми чуємо це* ***вперше*** і *Зайдемо* ***в перше*** *село.* ***Втім****, я не заперечую і* ***У тім*** *спектаклі виступав і я. Ми зробили* ***чимало*** і ***Чи мало*** *вам допомагали в житті?* ***Нащо*** *було починати справу?* і ***На що*** *ви натякаєте? Ми* ***теж*** *виступали на зборах* і *Він говорив* ***те ж****, що і я.* ***Якось*** *уже воно буде* і ***Як ось*** *і батько на поріг.*

2. **О к р е м о** пишемо:

а) прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, у яких іменник звичайно зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і поєднаним із ним іменником можливе означення (прикметник, займенник, числівник): *без вíдома, без жáлю́, без кінця́, без кінця́-крáю, без крáю, без лáдý, без лíку, без метú, без нáміру, без пуття́, без слíду, без смакý, без сýмніву, без упúну, без чéрги, в зáтишку, в нагорóду, в нóгу, в óбмін, в обрíз, в пóзику, в цíлості, до бíса, до вподóби, до гýрту, до дíла, до загúну, до запитáння, до крáю, до крúхти, до ладý, до лúха, до лиця́, до мíри, до ногú, до обíду, до остáнку, до пáри, до пня́, до побáчення, до порú, до пуття́, до рéчі, до рéшти, до смакý, до смéрті, до снагú, до сьогóдні, за годúни, за дня́, за кордóн, за кордóном, за рахýнок, за свíтла, з бóлю, з-за кордóну, з крáю в край, з переля́ку, з рáдості, з розгóну, на бігý, на бíс, на вагý, на вéсну* (але *навеснí*), *на вúбір, на виднотí, на вíдчáй, на відмíнно, на вікý, на гáмýз, на гóлову, на дúво,*

на дозвíллі, на жáль, на злó, на зразóк, на льотý, на мúть, на ніщó, на óко, на порýки, на прощáння, на рáдість, на рáдощах, на рýку, на самотí, на світáнку, на скакý, на слáву, на слóво, на смíх, на сóвість, на сóром, на ходý, на шкóду, на щáстя, над сúлу, не з рукú, ні на грíш, під бóком, під гóру, під сúлу, по закóну, по змóзі, по знакý, по прáвді, по сúлі, по сóвісті, по сусíдству, по сýті, по чéрзі, по щúрості, уві снí, у пóміч, у стокрáт, чéрез сúлу, як трéба;

б) словосполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — займенників, числівників) та одного або двох прийменників: *від рáнку до вéчора, день у дéнь, з бóку на бíк, з дня на дéнь, одúн в одúн, раз у рáз, рік у рíк, сам на сáм, час від чáсу;*

в) словосполуки, що виконують у реченні функцію прислівника і складаються з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) та іменника: *дрýгого дня, тéмної нóчі, тим рáзом, тим чáсом;*

г) прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по двóє, по трóє, по чéтверо*.

3. **З д е ф і с о м** пишемо:

а) прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса **по** та суфіксів **-ому** або **-(к)и**: *по-бáтьківському, по-бойовóму, по-брáтньому, по-господáрському, по-íншому, по-козáцькому, по-нáшому, по-своéму, по-сусíдському, по-украïнському, по-християнському; по-бáтьківськи, по-братéрськи, по-господáрськи, по-лю́дськи, по-сусíдськи, по-украïнськи;* також *по-латúні.*

Примітка 1. У прислівниках такого зразка, утворених від складних прикметників, що пишуться з дефісом, дефіс ставимо тільки після **по**-: *по-соціалдемократúчному*, *по-генералгубернáторському.*

Примітка 2. Прийменник *по* пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника *бáтькові.*

б) прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від порядкових числівників: *по-пéрше, по-дрýге, по-трéтє* і т. д.;

в) неозначені складні прислівники, що мають у своєму складі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна**-: *бýдь-де, бýдь-коли, бýдь-куди, де-нéбудь, абú-то, дéсь-то, кáзна-де, кáзна-коли, колú-будь, коли-нéбудь, кудú-будь, куди-нéбудь, тáк-то, хтóзна-як, як-нéбудь;*

г) складні прислівники, утворені з двох прислівників: *врядú-годú, десь-íнде, десь-íнколи, сяк-тáк* та ін.;

ґ) складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними: *далéко-далéко, лéдве-лéдве, тúхо-тúхо, ось-óсь, будь-що-бýдь*, *віч-нá-віч, всьогó-нá-всього, де-не-дé, колú-не-колú, пліч-ó-пліч, хоч-не-хóч, як-не-я́к;*

д) складні прислівники термінологічного характеру за традицією: *де-юре, де-фáкто.*

Прийменники

1. **Р а з о м** пишемо:

а) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді — трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: *внáслідок (унáслідок), вподóвж (уподóвж), впродóвж (упродóвж), зáмість, навздогíн, навкóло, навперéйми, назýстріч, напередóдні, наприкінцí, повздóвж;*

б) складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: *зáдля, зарáди, окрíм, пóза, помíж, пóнад, поперéд, посéрéд, прóміж.*

2. **З д е ф і с о м** пишемо складні прийменники, початковим компонентом яких є прості прийменники **з-, із-**: *з-за (із-за), з-над, з-пéред, з-під (із-під), з-пóза, з-пóміж, з-пóнад, з-пóпід, з-пóсеред, з-прóміж.*

3. **О к р е м о** пишемо складені прийменники *у (в) рáзі, під кінéць, під чáс.*

Сполучники

1. **Р а з о м** пишемо складні сполучники, що є наслідком поєднання повнозначних чи службових слів із частками або прийменниками: *анíж, затé, мóвби, нáчеб, нáчебто, немóв, немóвби, немóвбито, ненáче, ненáчебто, нíби, нíбито, ніж, óтже, отóж, причóму, протé, сéбто, тóбто, цéбто, щоб, якбú, якщó;* також слова: *абóщо, тóщо.*

Примітка. Складні сполучники *затé, протé, щоб, якбú, якщó* треба відрізняти від спільнозвучних займенників (*те, що*) та прислівника (*як*), що їх пишуть із простими прийменниками **за**, **про** та часткою **би (б)** окремо. Сполучники **зате**, **проте** можна замінити одним із протиставних сполучників (**а**, **але**, **однак)**, тоді як прийменники **за**, **про** та вказівний займенник **те** такій заміні не підлягають, пор.: *Хоч не застав Івана вдома,* ***зате*** *пройшовся* і ***За те*** *оповідання його похвалили.*

Сполучник **щоб** відрізняється від займенника **що** із часткою **б** тим, що на займенник **що** виразно падає логічний наголос. Пор.: *Він сказав, **щоб** усі прийшли* і ***Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби**, **якщо** відрізняються від спільнозвучного з ними прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** тим, що вони поєднують частини в складному реченні, а на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Пор.:

***Якби** тут був мій товариш, я був би щасливий* і ***Як би** краще виконати це завдання!*
***Якщо** хочеш, допоможу тобі* і ***Як що** трапиться, нарікай на себе.*

2. **О к р е м о** пишемо:
а) сполучники із частками **би (б)**, **же (ж)**: *колú б, колú б то, хóч би, хочá б, абó ж, аджé ж, але ж, бо ж, óтже ж;*

б) складені сполучники: *дармá що, для тóго щоб, затúм що, з тóго чáсу як, зважáючи на те що, з óгляду на те що, незважáючи (невважáючи) на те що, пóпри те що, до тóго як, після тóго як, та й, так що, тимчáсом як, тоді як, томý що, чéрез те що* й под.

3. **З д е ф і с о м** пишемо сполучники **отóж-то, тим-то, тíльки-но, томý-то**.

Частки

Частки пишемо разом, окремо та з дефісом.

1. **Р а з о м** пишемо:

а) частки **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** у складі слів, належних до будь-якої частини мови: *абúщо, абúяк, аніскíльки, анітрóхи, анічогíсінько, aнiя́к, дедáлі, дéколи, дéкотрий, дéщиця, дéщо, чималéнький, чимáло, щовéчора, щогодúни, щодéнник, щодня́, щодобú, щодýху, щонайкрáщий, щопрáвда, щорáзу, щосúли, якнайшвúдше, якомóга* та ін.;

б) частки **би (б), то, що** в складі сполучників *якбú, немóвби, немóвбито, щоб, нíби, нíбито, абóщо* (див. ще **Сполучники** і частку **же (ж)** у складі стверджувальних часток *авжéж, ая́кже, атóж);*

в) **-ся** (**-сь**) (з походження – відзайменникова частка) у зворотних дієсловах: *вмúвся, одягнýвся, наíвся (наíвсь);*

г) **-сь** (з походження – відзайменникова частка) у складі займенників і прислівників: *котрúйсь, котрáсь, котрéсь, якúйсь, якáсь, якéсь, десь, звíдкись, колúсь, кудúсь, хтось, щось;*

ґ) частку **не**, коли вона вжита на початку слова будь-якої частини мови як префікс, тобто коли слово без цієї частки не вживається: *неві́льник, него́да, неду́га, не́жить, немовля́, нена́висть, не́ук; незліче́нний, невпи́нний, невсипу́щий, нега́йний, нена́висний, неиаста́нний, непохи́тний, нестя́мний; нево́лити, незчу́тися, нена́видіти, нестя́митися*, *не́хтувати, нездужа́ти* (хворіти), *непоко́їтися* (хвилюватися), *несла́вити* (ганьбити); *невдо́взі, неви́нно, невпи́нно, незаба́ром, непору́шно, непохи́тно, несамови́то.* Лише деякі з названих дієслів залежно від їхнього значення з часткою **не** пишемо окремо: *не зду́жати* (не змогти), *не сла́вити* (не прославляти);

д) частку **не** в складі префікса **недо-**, що вказує на неповний вияв дії, стану або якості: *недобача́ти, недовико́нувати, недоде́ржати, недоїда́ти, недока́зувати, недолю́блювати, недооці́нювати, недоплати́ти, недочува́ти; недови́конаний, недоде́ржаний, недозрі́лий, недока́заний, недооці́нений, недопи́саний, недоро́слий, недочу́тий; недо́биток, недо́їдок, недокрі́в'я, недо́лік, недо́літок, недорі́д, недося́жність, недоторка́нність, недо́ук*. Якщо частку **не** вжито для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, то її пишемо з таким дієсловом окремо, пор.: *Він недочува́є,* але: *Він не дочу́в моїх слів;*

е) частку **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони в сполученні з **не** означають єдине поняття: *невмі́ння, нево́ля, неврожа́й, недо́ля, непра́вда, несподі́ванка; небалаку́чий, невда́лий, невесе́лий, невче́ний, недо́брий, незбагне́нний, немали́й, неписьме́нний, несміли́вий; неаби́хто, неаби́який; невдога́д, невже́, невпа́м'ятку, невтямки́, нега́дано, недале́ко, недарма́, неду́рно, не́хотя,* а також із прийменниками (*незважа́ючи на…, невважа́ючи на...*) та сполучниками (*немо́в, нена́че, нена́чебто*);

є) частку **не** з дієприкметником, якщо він є означенням до іменника і не має своїх пояснювальних слів: *незакі́нчена пра́ця, нез'ясо́вані пита́ння, непрочи́таний текст, неспросто́вані факти, незабу́ті імена;*

ж) частку **ні** із займенниками та прислівниками: *ніхто́ (ніко́го), нічи́й (нічиї́м), нішо́ (нічо́го), ні́який (ні́якому); ні́де* і *ніде́, ніза́що, нізві́дки, нізвідкіля́, ні́коли* і *ніко́ли, ні́куди* і *ніку́ди, ніна́що, ніскі́льки, нітро́хи, нія́к.*

2. **О к р е м о** пишемо:

а) частку **не** з дієсловами: *не їсти, не пи́ти; не мо́же не ба́чити;*

б) частку **не** з дієприкметниками, що виконують функцію присудка, з дієслівними формами на **-но**, **-то** в ролі головного члена односкладного речення та з дієприслівниками: *Пра́ця не закі́нчена; Пра́ці не закі́нчено; Підло́га не ви́мита; Підло́гу не ви́мито; Дивитися, не підхо́дячи бли́зько; Роби́ти не поспіша́ючи;*

в) частку **не** з дієприкметниками, якщо вони мають свої пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, не засаджена квітами; Ця робота досі не доведена до кінця; Я відклав ще не дописаний лист;*

г) частку **не** зі словом, з яким вона не становить єдиного поняття, а є лише запереченням: *Не доля вирішує — людина творить свою долю; То не глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує не вміння виконати цю роботу, а бажання;*

ґ) частку **не** з прикметниками у функції присудка, якщо вона заперечує ознаку, виражену ними: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця неширока річка впадає в Дніпро* (одне поняття).

Примітка. Якщо між **не** і відповідним прикметниковим присудком за змістом речення можливе **є** (*був, булá* тощо), частку **не** потрібно писати окремо; якщо зв'язка на цьому місці порушує зміст, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок не старий* (не є старий); але: *Цей будинок* (є) *нестарий* (тобто відносно недавно збудований).

д) частку **не** з прикметником, що має пояснювальний займенник або прислівник із часткою **ні**, а також із прикметником, перед яким стоять *зóвсім, аж ніяк: Ні до чого не здатна людина; Нітрохи не цікава лекція; Зовсім не великі обов'язки; Аж ніяк не приємні спогади;*

е) частку **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також зі словами, що їх пишемо через дефіс: *не дýже, не зóвсім, не цілкóм, не від тóго, не дóсить, не мóжна, не трéба; розмовляють не по-нáшому;*

є) частку **ні**, уживану для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка): *ні живúй ні мéртвий, ні крóку дáлі, ні на мáкове зéрнó, ні пáва ні ґáва, ні рúба ні м'ясо, ні сé ні тé, ні сюдú ні тудú, ні тáк ні сяк;*

ж) частку **ні** з формами непрямих відмінків займенників, якщо між ними є прийменник: *ні в кóго, ні в якому, ні до кóго, ні з ким, ні до чóго, ні зá що, ні нá що* і *ні на щó* (з різними значеннями), *ні на якому;*

з) частку **що**, яка входить до складу похідних сполучників, прислівників та інших часток: *дармá що, затúм що, тíльки що, пóки що, хібá що, щó ж до*;

и) частку **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функцію підсилювальних часток;

і) частку **би (б)**, за допомогою якої утворено форму умовного способу дієслова: *зайшóв би, пішлá б, ходúло б, співáли б;*

ї) частку **же** (**ж**), що виконує видільну роль у реченні: *Він же видатний письменник; Ходи ж зі мною;*

й) частку **то**, що має у складі речення значення вказівності або визначальності: *Нащо то одній людині стільки грошей?*

3. **З д е ф і с о м** пишемо:
а) частки **бо**, **но**, **от**, **то**, **таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди́-бо; дава́й-но; ті́льки-но; так-о́т, як-о́т; отаки́й-то, сті́льки-то, ти́м-то, я́кось-то; важки́й-таки, все́-таки, діста́в-таки, та́к-таки.*

Примітка 1. Якщо між цією часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишемо окремо: *іди ж бо*; *тільки ж но* (повідомили); *скі́льки ж то* (написано); *чи́м би то* (втішити); *усе ж таки* (домовилися).

Примітка 2. Частку **таки** пишемо окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга.*

б) частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-** із займенниками і прислівниками: *будь-хто́, будь-який, будь-де, що-будь, хто-не́будь, чий-не́будь, куди́-не́будь, ка́зна-кому́, ка́зна-де, хто́зна-яки́й, хто́зна-коли́, бо́зна-чий, бо́зна-як;*

в) частку **не** з власними назвами: *не-Євро́па*, але із загальними назвами — разом: *нелюди́на, неісто́та, неособа.*

ВЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ (ЛІТЕРИ)

Велика буква на початку речення

З великої букви пишеться:

1. Перше слово, яким починається текст.

2. Перше слово в реченні:

а) після крапки;

б) після крапок, знака оклику й знака питання, коли ними закінчується попереднє речення.

3. Як правило, перше слово у віршованих строфах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка.

Примітка 1. Після крапок, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення переривчастості мови, перше слово пишеться з малої букви:
— *Дивіться... он там... встає... він ще живий... Семен... Семен...* (М. Коцюбинський);
Тихо в хаті стало;
Тільки наймичка шептала:
«Мати... мати... мати...» (Т. Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то наступне речення (слова автора) пишеться з малої букви:
— *Так тому й буть! — усі гукнули* (Л. Глібов);
— *Що з тобою? — допитувалась Маланка* (М. Коцюбинський);

Я не Ганна, не наймичка,
Я... — та й оніміла (Т. Шевченко).

Примітка 3. В окремих випадках після знака питання (знака оклику), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації, пишеться мала буква:
Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! це ти? живий?
(М. Коцюбинський);
Сонце! сонце! — на гори й долини, —
Сонце! сонце! — на води й поля.
Хай живе в вільній праці людини
України земля! (П Тичина).

Велика буква у звертаннях і в ремарках

З великої букви пишеться:

1. Перше слово після знака оклику, яким відокремлюється звертання: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш* (Т. Шевченко).

2. Перше слово після знака оклику, що стоїть після вигуку або окличного слова, вжитих на початку речення: — *Агов! Де ти?* (В. Нестайко).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишеться з малої букви: *Ждемо день і другий — гай-гай! — немає Тетяни* (С. Васильченко).

3. Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

— Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (В залі гучні, захоплені оплески) (М. Івченко).

З великої букви пишуться й інші ремарки та посилання, взяті в дужки, що стоять після закінченого речення: [Павлина:] *Прощайте! (Вийшла)* (І. Карпенко-Карий).

Велика та мала букви в рубриках

1. З великої букви пишеться перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Стаття 1. Поняття громадського об'єднання
1. Громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних осіб і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних інтересів.
2. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка (З документів).

2. З малої букви пишеться перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою або комою:

Основні засоби — це ресурс підприємства, і завдання менеджерів досягти найбільшої ефективності його використання. На шляху вирішення цієї проблеми вони мають здійснити такі заходи:
— оцінити ефективність використання основних засобів у звітному періоді;
— провести порівняльний аналіз показників ефективності звітного періоду з попередніми показниками;
— виявити проблемні питання, резерви підвищення використання основних засобів на підприємстві (З навчальної літератури).

Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови тощо

1. З великої букви пишеться перше слово після двокрапки:

а) коли це початок прямої мови:

Горлиця питає: «Чи, може, хто гніздечко зруйнував?» (Л. Глібов); *Пішла. А серце моє кричало: «Вернись, вернись, я все прощу!»* (Д. Павличко);

б) коли цитата подається після слів автора як пряма мова, тобто пов'язується зі словами автора без сполучника й наводиться з початку речення:

— *Прочитаю вам слова видатного польського письменника Жеромського: «Добути з голої землі щось, таке таємниче, таке чудесне своєю будовою, своїм життям і смертю, як колос пшениці, хіба це не означає бути співтворцем дива?»* (М. Стельмах).

Примітка. Коли ж цитата входить до складу речення як його частина або наводиться з середини речення, то вона, як правило, починається з малої букви: *Як писала автор цих рядків ще двадцятилітнім дівчиськом, «за століттям засунуться ковані брами і брязнуть у воду ключі»* (О. Забужко).

2. З великої букви пишеться початкове слово постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:
Кабінет Міністрів України постановляє:
Внести до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2014 р. № 117 «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» зміни, що додаються (З документів).

Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин

1. З великої букви пишуться власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Іва́н Петро́вич Котляре́вський, Володи́мир Іва́нович Верна́дський*, *Ле́ся Украї́нка (Лари́са Петрі́вна Ко́сач), Ма́рко Вовчо́к (Марі́я Олекса́ндрівна Вілі́нська), Ю́рій Клен (О́свальд Бу́ргардт), Іван Хрести́тель, Не́стор Літопи́сець,* також: *Кобза́р* (про Тараса Шевченка), *Каменя́р* (про Івана Франка) та ін.

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, що пишуться з дефісом, кожна частина яких починається великою буквою: *Кві́тка-Основ'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н, Марі́я-Тере́за.*

2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишуться з малої букви: *Абд ель Кері́м, Брето́н де лос Ерре́рос, Варнго́ген фон Е́нзе, Жа́нна д'Арк, Леона́рдо да Ві́нчі, Лю́двіг ван Бетхо́вен, Нур ад Дін.*

Про написання службових слів, ужитих перед прізвищем, див. **Власні назви. Імена та прізвища. П. 1г.**

Примітка. У деяких власних назвах службові слова традиційно пишуться з великої букви: *Ван Гог, Шарль Де Косте́р, Д'Аламбе́р, Ель Гре́ко, Ле Тельє́, Етьє́н Ла Боесі́.*

2. Китайські прізвища та імена, які завжди стоять після них, пишуться з великої букви: *Сі Цзіньпі́н, Ван Мен, Лі Чжаодáо, Цай Інвéнь.*

4. У корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники частини пишуться з великої букви: *Мун Чже Ін, Го Хоáй, Чай Дай Хуáнг, Мі Чан Вай, Джóко Відóдо*, *Акáт Дамкѐнг, Сі́ндзо А́бе.*

Примітка. Про правопис східних власних назв (турецьких, єгипетських, азербайджанських та інших тюркського чи арабського походження зі складовими частинами **бей**, **заде**, **огли**, **паша**) див. **Правопис власних назв. Імена та прізвища.**

5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами, пишуться з малої букви: *донжуáн, ловелáс, мéнтор, меценáт, робінзóн, брáунінг* (пістолет), *галіфé* (штани), *ди́зель* (двигун), *макінтóш* (плащ), *макси́м* (кулемет), *рентгéн* (апарат). Так само пишуться загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *бонaпарти́зм, франкознáвець, шевченкіáна*.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, які не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишуться з великої букви: *«Ці хлопці в команді – нові Блохіни і Шевченки»* (з газети).

Якщо ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої букви: *азéфи, кві́слінги*.

6. Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишуться з малої букви: *арáби, африкáнці, латиноамерикáнці; ацтéки, ірокéзи, поля́ни; білорýска, лати́ш, француз, украї́нка; запорі́жці, кия́ни, львів'я́ни.*

7. З великої букви пишуться власні назви, які стосуються:

а) релігії: *Ісус Христóс, Магомéт, Бýдда, Брáхма.*

Примітка. Про інші назви, пов'язані з релігією «Назви, пов'язані з релігією».

б) міфологічних істот і божеств: *Антéй, Аполлóн, Афі́на, Ахіллéс, Венéра, Мóлóх.*

Примітка 1. Родові назви, які стосуються релігії та міфології, пишуться з малої букви: *áнгел, архáнгел, дéмон, лісови́к, мýза, ні́мфа, русáлка, титáн, фавн, фéя.*

Примітка 2. Власні міфологічні назви, що перетворилися на загальні або вживаються в переносному значенні, пишуться з малої букви: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулеси.*

в) дійових осіб у байках, казках, драматичних творах тощо: *Вóрон, Зáєць, Лисúця, Осéл, Щýка; Лісовúк, Мáвка, Перелéсник; Дід Морóз, Котигорóшко, Червóна Шáпочка; Будяк, Троянда, Хліб.*

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т. ін. вживаються як загальні, вони пишуться з малої букви: *бáба-ягá, дід-морóз, івáн-покивáн.*

З великої букви пишуться клички свійських тварин, а також приручених або дресированих звірів і птахів: *Сіркó* (собака); *Сніжúнка* (кішка); *Гнідкó, Стрілá* (коні); *Круторóгий, Сúвий* (воли); *Зíрка, Лúска* (корови); *Рáві, Шáші* (слони); *Крáсень, Фараóн* (папуги) та ін.

Примітка. Власні назви, які вживаються як назви видів тварин, пишуться з малої букви: *По вулиці бігали жýчки; У дворі гралися мурчики.*

8. З великої букви пишуться:

а) прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-ів (-ова, -ове, -еве), -їв (-єва, -єве), -ин (-ина, -ине), -їн (-їна, -їне),** якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрíєві книжкú, Грінчéнків словнúк, Марíїн лист, Тичúнине слóво, Шевчéнкові поéзії, Малúшкова метáфора, Рафаéлева «Мадонна», Зéвсова колісниця.*

б) прикметники, які входять до складених власних назв людей як імена-характеристики: *Володúмир Велúкий, Данúло Гáлицький, Ярослáв Мýдрий, Дюмá Стáрший, Карл Смілúвий, Костянтúн Багрянорóдний, Рíчард Лéвове Сéрце, Всéволод Велúке Гнíздо, Костянтин Острóзький.*

в) прикметники, утворені від іменників — власних назв, якщо вони утворюють словосполучення із значенням «імені когось», «пам'яті когось»: *Нóбелівська прéмія, Франкíвська кімнáта, Шевчéнківська прéмія, Потебнянські читáння.*

Примітка. З малої букви пишуться присвійні прикметники, утворені від власних особових назв:

а) за допомогою суфіксів **–івськ- (-ївськ-), -инськ- (-їнськ-):** *бальзáківські традúції, франкíвські сонéти, шевчéнківський стиль, довжéнківські фільми, галагáнівська садиба;*

б) якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *áвгієві стáйні, ахіллéсова п'ятá, гóрдіїв вýзол, дамóклів меч, прокрýстове лóже, юдині срібнякú; архімéдова спірáль, базéдова*

хворо́ба, бертоле́това сіль, ві́ттова хворо́ба, га́йморова порожни́на, піфаго́рова теоре́ма.

Географічні та адміністративно-територіальні назви

1.З великої букви пишуться географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв *(зато́ка, мис, море, о́стрів, пік, хребе́т* тощо): *А́зія, Антаркти́да, Нова́ Зела́ндія, Балка́нський піво́стрів, Володи́мир-Воли́нський, Кавка́зький хребе́т, пік Шевче́нка, гора́ Гове́рла, Азо́вське мо́ре, прото́ка Лаперу́за, Пана́мський перешийок, Пе́рська зато́ка, о́зеро Сви́тязь, Півні́чний по́люс, Малоазіа́тське нагі́р'я, Євразі́йський степ.*

У назвах, що починаються зі слів *Півні́чно-, Півде́нно-, Схі́дно-, За́хідно-, Центра́льно-*, з великої букви і з дефісом пишуться обидва компоненти першого складного слова: *Схі́дно-Кита́йське мо́ре, За́хідно-Казахста́нська о́бласть, Півні́чно-Схі́дна Азія, Центра́льно-Схі́дна Євро́па* . Так само з великої букви пишуться слова і словосполучення у складі інших географічних найменувань, де використовується дефіс: *Азіа́тсько-Тихоокеа́нський регіон, І́ндо-Га́нгська рівни́на, Вое́нно-Грузи́нська доро́га, зе́мля Ба́ден-Вюртембе́рг, Адди́с-Абе́ба*.

Примітка 1. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то воно пишеться з великої букви: *Бі́ла Це́рква* (місто)*, Білове́зька Пу́ща* (заповідник), *Були́нський Ліс* (парк), *Золоти́й Ріг* (затока), *Єлісе́йські Поля́* (вулиця в Парижі), *Вогняна́ Земля́* (архіпелаг).

Так само з великої букви пишуться складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капіта́на Дже́ральда, острові́ Короле́ви Шарло́тти, ву́лиця Акаде́міка Заболо́тного.* З великої букви пишуться також назви зі словом *святий: острові́ Свято́ї Трі́йці, мис Свято́го Лавре́нтія.*

Примітка 2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі географічних назв пишуться з малої букви й відокремлюються дефісом: *Було́нь-сюр-Мер, Порт-о-Пре́нс, Рі́о-де-Жане́йро, Сен-е-Уа́з, Фонте́н-сюр-Рон, Фра́нкфурт-на-Ма́йні, Па-де-Кале́.*

Службові слова, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишуться з великої букви і приєднуються дефісом: *Де-Брейне́, Ла-Ма́нш* (протоки), *Ле-Крезо́, Лос-А́нджелес* (міста), *Лос-Фра́йлес* (острови).

З великої букви пишуться також початкові частини *Сан-, Сен-, Сент-, Санкт-, Санта-* (що означають «святий»): *Сан-Франци́ско, Сен-Ло́, Сент-Джо́нс, Санкт-Петербу́рг, Са́нта-Ба́рбара* (міста).

Примітка 3. В іншомовних складних географічних назвах, у яких використовується дефіс, з великої букви пишуться й родові позначення: *Іссúк-Куль* (куль — озеро), *Мую́н-Кум* (кум — пісок), *По́рто-Але́гре* (порто — порт), *Рíо-Не́гро* (ріо — річка), *Ха́ра-Нур* (нур — озеро), але: *Алата́у, Амудар'я́, Дихта́у, Сирдар'я́.*

Якщо ж складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої букви: *Вара́нгер-фіо́рд, Бе́рклі-сквер.* Так само з малої букви пишуться й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Я́коб-Ка́йзер-плац* (плац – площа), *Лі́бкнехт-штра́се* (штрасе — вулиця), *Мічига́н-авеню́* (авеню – вулиця).

Примітка 4. Географічні назви, вжиті в переносному значенні, зберігають написання з великої букви: *Верса́ль* (у значенні «Версальський мир»), *Ка́нни* (у значенні «оточення та розгром»), *Мю́нхен* (у значенні «Мюнхенська угода 1938 р.»), *Парна́с* (у значенні «світ поезії»), *Седа́н* (у значенні «воєнний розгром»).

3. Назви держав пишуться з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої букви: *Ара́бська Респу́бліка Єги́пет, Королі́вство Бахре́йн, Кита́йська Наро́дна Респу́бліка, Респу́бліка Коре́я, Князі́вство Мона́ко, Респу́бліка Болга́рія, Соціалісти́чна Респу́бліка В'єтна́м, Сполу́чені Шта́ти Аме́рики, Францу́зька Респу́бліка, Нахічева́нська Автоно́мна Респу́бліка, Украї́на, Руму́нія, Уго́рщина.*

Примітка. У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишеться перше (або єдине) слово, а також власні назви*:* *Піднебе́сна імпе́рія* або *Піднебе́сна* (імператорський Китай), *Тума́нний Альбі́он* (А́нглія), *Золотове́рхий* (Київ), *Ві́чне мі́сто* (Рим), *Славу́тич* (Дніпро), *Закавка́ззя, Букови́на, Ві́нниччина, Наддніпря́нщина, Поку́ття, Полі́сся, Приазо́в'я, Слобожа́нщина.*

4. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишуться з великої букви: *Анта́нта, Балка́нські краї́ни, Скандина́вські краї́ни, Трої́стий сою́з.*

5. У назвах адміністративно-територіальних одиниць (автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад тощо) з великої букви пишеться перше слово (або частини складного слова): *Го́рно-Бадахша́нська автоно́мна о́бласть, Баянго́л-Монго́льський автоно́мний о́круг, Ко́шицький край, Воли́нська о́бласть, Рожи́щенський райо́н, Новомли́нівська сільра́да.*

Це правило поширюється й на назви старого адміністративно-територіального поділу: *Бе́регівський о́круг, Ві́тебське воєво́дство, Ло́хвицький пові́т, Черка́ське старо́ство.*

У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишуться всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департа́мент Аверо́н* (Франція), *штат Теха́с* (США), *о́бласть П'ємо́нт* (Італія), *префекту́ра Тоя́ма* (Японія), *земля́ Ни́жня Саксо́нія* (Німеччина).

6. Назви сторін світу *за́хід, пі́вдень, пі́вніч, схід, норд-о́ст, півде́нний за́хід* — звичайно пишуться з малої букви. Якщо ці назви вживаються на означення країн, народів, регіонів, тоді вони пишуться з великої букви: *краї́ни За́ходу, Дале́кий Схід*, *За́хідна Украї́на, наро́ди Пі́вночі*, *Півде́нне Полі́сся, Півні́чна Букови́на.*

7. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) і т. ін. пишуться з великої букви, а їхні родові найменування — з малої: *Андрі́ївський узві́з, бульва́р Тара́са Шевче́нка, ву́лиця Петра́ Сагайда́чного, Льві́вська пло́ща, майда́н Незале́жності, Музѐйний прову̀лок, Жито́мирська автостра́да, Стри́йський парк, Півні́чний морськи́й шлях, Придніпро́вська залізни́ця, течія́ Гольфстрі́м.*

Примітка. Якщо найменування підрозділів залізниць складаються з двох слів, вони пишуться з великої букви: *Півде́нно-Кавка́зька залізни́ця.*

Якщо в назвах вулиць, проспектів тощо слова *брід, вал, воро́та, міст, шлях, яр* і т. ін. вже не сприймаються як родові позначення і стали частиною власної назви, то вони пишуться з великої букви: *Бо́ричів Тік, До́брий Шлях, Кози́ний Брід, Ярosла́вів Вал.*

8. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишуться з малої букви: *бosто́н* (тканина), *йоркши́р* (порода свиней), *маде́ра* (сорт вина), *сая́ни* (напій), *сенберна́р* (порода собак), *симента́лка* (порода корів), *тока́й* (сорт вина) і т. ін.

9. У назвах аеропортів, вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней і т. ін. усі слова, крім родових назв, пишуться з великої букви: *аеропо́рт Бори́спіль, Примі́ськѝй вокза̀л, ста́нція Усти́нівка, порт О̀львія, при́стань Ржи́щів* (на Дніпрі).

10. Назви станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беруться в лапки. З великої букви пишеться перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуться з великої букви у складі цих топонімів: *ста́нції метро́ «Академмісте́чко», «Університе́т», «Сире́ць», «Пошто́ва*

пло́ща», «Черво́ний Ху́тір»; зупи́нки «Карава́єві да́чі», «Ву́лиця Обсервато́рна», «Мотоцикле́тний завод», «Льві́вська пло́ща», «Шко́ла».

Астрономічні назви

У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань (*зірка, сузір'я, планета, галактика* тощо) і порядкових позначень яскравості світил (*альфа, бета, гамма* тощо), пишуться з великої букви: *Вели́ка Ведме́диця, Козері́г, Марс, Моло́чний Шлях, Сату́рн, Юпі́тер, зі́рка Альтаї́р, сузі́р'я Великого Пса, тума́нність Андромеди, а́льфа Мало́ї Ведме́диці, бе́та Терезі́в.* Так само пишуться народні назви сузір'їв і галактик: *Вели́кий Віз, Кво́чка, Па́сіка, Чума́цький Шлях* тощо.

Примітка. Слова *земля́, мі́сяць, со́нце* пишуться з великої букви тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: *Навколо Сонця обертається Земля зі своїм супутником Місяцем.* Але: *обробіток землі, схід сонця.*

Назви історичних подій. епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів

1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишеться перше (або єдине) слово і власні назви: *Вели́ка францу́зька револю́ція, Коліі́вщина, Семирі́чна війна́, Льві́вське збро́йне повста́ння 1848 р., Пари́зька кому́на, Ренеса́нс, епо́ха Відро́дження, епо́ха Баро́ко, Нови́й рік, День учи́теля, Верса́льський ми́рний до́говір, Деклара́ція незале́жності США.*

Так само пишуться назви політичних, культурних, спортивних та ін. заходів міжнародного або загальнодержавного значення: *Олімпі́йські і́гри, Бі́ла олімпіа́да, Марш ми́ру, Всесві́тній конгре́с украї́нців, Всеукраї́нська педагогі́чна конфере́нція, Міжнаро́дний рік дити́ни, Ку́бок УЕФА* (футбол). Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишуться з малої букви: *день відкритих двере́й, день інформа́ції, саніта́рний день, субо́тник, неді́льник.*

Примітка 1. У назвах деяких свят з великої букви пишеться не тільки перше слово: *День Незале́жності Украї́ни, День Собо́рності Украї́ни.*

Примітка 2. Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої букви: *1 Тра́вня* (але *Пе́рше тра́вня).*

Примітка 3. У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використовується дефіс, або походить від

двох географічних назв, з великої букви пишуться обидві частини: *Бре́ттон-Ву́дська конфере́нція* (від *Бре́ттон-Вудс), Брест-Лито́вський ми́рний до́говір* (від *Брест-Лито́вськ), Я́сько-Кишині́вська опера́ція (*від *Я́сси* і *Кишині́в).*

Примітка 4. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишуться з малої букви: *гре́ко-пе́рські ві́йни, громадя́нська війна́, хресто́ві похо́ди, доба́ феодалі́зму, анти́чний світ, сере́дні віки́, середньові́ччя, неолі́т, палеолі́т, палеозо́йська ера, трипі́льська культу́ра.*

Назви, пов'язані з релігією

1. З великої букви пишуться слова *Бог, Алла́х* як найменування творця і володаря Всесвіту, а також імена Бога: *Єго́ва, Савао́ф, Адона́й, Елохі́м,* а також імена богів і богинь у різних народів: *Деме́тра, Ві́шну, Ге́ба, Бра́хма, Ши́ва, Марс, Перу́н, Даждьбо́г.* Так само пишуться імена засновників релігій: *Бу́дда, Зарату́стра , Магоме́т;* апостолів, пророків, святих у християнстві: *Іва́н Хрести́тель, Іва́н Богосло́в, Гео́ргій Перемо́жець, Мико́ла Чудотво́рець* (але *Мико́ла-угодник).*

Примітка. Слово *бог* як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишеться з малої букви: *боги́ Старода́внього Єги́пту, бог Посейдо́н, боги́ня Ге́ра, бог торгі́влі.*

2. З великої букви пишуться слова: *Трі́йця, Свята́ Трі́йця,* найменування осіб Святої Трійці *(Бог Оте́ць, Бог Син, Бог Дух Святи́й)* і слово *Богоро́диця*; інші найменування Бога *(Госпо́дь, Спаси́тель, Всеви́шній, Творе́ць)* і Богородиці *(Цари́ця Небе́сна, Ма́ти Божа, Пречи́ста Ді́ва);* прикметники, утворені від слова *Бог, Господь (сла́ва Бо́жа, во́ля Госпо́дня, Бо́жий про́мисел).* Але в переносному значенні та в усталених словосполученнях – з малої букви: *боже́ственна музика* (тобто чудова), *бо́жа корі́вка.*

Примітка 1. Слова *апо́стол, святи́й, преподо́бний, му́ченик* та ін. пишуться з малої букви: *апо́стол Матві́й, святи́й Пантелеймо́н, свята́ великому́чениця Варва́ра, преподо́бний Серафи́м Саро́вський, блаже́нна Феодо́ра.* Але *Пресвята́ Богоро́диця, Свята́ Трі́йця, собо́р Свято́го Петра́.*

Примітка 2. У церковних і релігійних текстах з великої букви пишуться займенники, що вживаються замість слів *Бог, Божий: Блажен муж, що боїться Господа, що заповіді Його любить!* (Біблія); *нехай святиться ім'я Твоє* (Біблія).

Примітка 3. В усталених словосполученнях, що використовуються в розмовній мові, де слова *Бог, Господь* та ін. не вживаються як їх найменування, вони пишуться з малої букви: *бог зна що* (невідомо що), *бог знаколи́* (невідомо коли), *госпо́дь з тобо́ю (ва́ми)* (вживається як здивування, заперечення, докір), *бог з ним (з тобо́ю)* (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишуться вигуки *бо́же, го́споди, їй-бо́гу, го́споди бо́же мій, бо́же збав,* крім випадків, коли слова *Боже, Господи* є звертанням до Бога.

3. З великої букви пишуться назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: *Благові́щення, Вели́кдень, Петра́ й Павла́, Покро́ва, Різдво́, Вели́кий піст, Різдвя́ний піст, Петрі́вка, Пили́півка, Спа́сівка, Страсни́й ти́ждень, Страсна́ п'я́тниця.*

4. З великої букви без лапок пишуться назви культових книг: *Бі́блія, Святе́ Письмо́, Єва́нгеліє, Стари́й Заві́т, Нови́й Заві́т, То́ра, Псалти́р, Кора́н.*

5. З великої букви пишеться перше слово назв церков: *Украї́нська правосла́вна церква, Украї́нська гре́ко-католи́цька це́рква, Українська лютера́нська це́рква, Ри́мсько-католи́цька це́рква, Вірме́нська апо́стольська це́рква.*

6. Великі букви вживаються у повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: *Вселе́нський Патріа́рх, Па́па Ри́мський, Митрополи́т Киї́вський і всіє́ї Украї́ни, Католико́с-Патріа́рх усіє́ї Гру́зії, Верхо́вний Архієпи́скоп.*

Примітка. Найменування інших церковних звань і посад пишуться з малої букви: *митрополи́т Ві́нницький і Ба́рський, архімандри́т, архієпи́скоп, па́стор, мулла́, іма́м, ксьондз.*

7. З великої букви пишуться всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: *Володи́мирський собо́р, Кири́лівська це́рква, Ки́єво-Пече́рська ла́вра, Миха́йлівський Золотове́рхий монасти́р, храм Христа́ Спаси́теля, іко́на Ма́тері Бо́жої Теребовля́нської.*

Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій,

товариств і об'єднань з великої букви пишеться перше слово (і всі власні назви), що входить до складу назви: *Міністе́рство осві́ти і нау́ки Украї́ни, Ра́да націона́льної безпе́ки та оборо́ни Украї́ни, Управлі́ння осві́ти*

Шевче́нківської в мі́сті Киє́ві держа́вної адміністра́ції, Організа́ція економі́чного співробі́тництва і ро́звитку, Міжнаро́дний валю́тний фонд, Федера́ція незале́жних профспіло́к Украї́ни, Збро́йні си́ли Украї́ни, Міжнаро́дна асоціа́ція україні́стів, Націона́льний банк Украї́ни,Товари́ство винахі́дників та раціоналіза́торів Украї́ни, Ра́да Євро́пи.

Це стосується й назв державних установ минулого: *Директо́рія Украї́нської Наро́дної Респу́бліки, Держа́вна ду́ма, Зе́мський собо́р, Тимчасо́вий у́ряд.*

Але в назвах таких найвищих органів влади і державних установ України, як *Верхо́вна Ра́да Украї́ни, Конституці́йний Суд Украї́ни, Верхо́вний Суд Украї́ни, Кабіне́т Міні́стрів Украї́ни, Адміністра́ція Президе́нта Украї́ни* тощо з великої букви пишуться всі слова.

2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишеться перше слово (і всі власні назви): *Республіка́нська па́ртія США, Христия́нсько-демократи́чний сою́з Німе́ччини, Соціа́л-демократи́чна па́ртія Украї́ни.* Але *па́ртія «Основа», па́ртія Інді́йський націона́льний конгре́с,* де слово *партія* не входить у складену назву.

Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишуться з малої букви: *ліберá льна па́ртія, па́ртія консерва́торів, па́ртія ми́ру, па́ртія війни́.*

3. У назвах наукових і навчальних закладів, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово (і всі власні назви) пишеться з великої букви: *Націона́льна акаде́мія нау́к Украї́ни, Га́рвардський університе́т, Льві́вська сере́дня загальноосвітня шко́ла № 51 і́мені Івана Франка́, Націона́льна бібліоте́ка Украї́ни і́мені В. І. Верна́дського, Ки́ївський академі́чний теа́тр лялько́к, Музе́й мада́м Тюссо́, Меморіа́льний буди́нок-музе́й Дмитра́ Яворни́цького, Держа́вний анса́мбль наро́дного та́нцю Гру́зії.*

З великої букви пишеться перше (або єдине) слово неповної назви, яка вживається у функції повної: *Буди́нок учи́теля (Ки́ївський міськи́й буди́нок учи́теля), Украї́нський музе́й (Націона́льний худо́жній музе́й Украї́ни), Літерату́рний музе́й (Оде́ський держа́вний літерату́рний музе́й),*

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм тощо якщо початкове слово є складником назви, воно пишеться з великої букви. З великої букви пишеться також перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Ки́ївський заво́д «Арсена́л», Харківський тракторний завод, Виробни́че акціоне́рне товари́ство «Поліграфкни́га», Публі́чне акціоне́рне товари́ство «Ві́нницький універма́г», Центра́льний автовокза́л, Міжнаро́дний аеропо́рт Duба́я, Акціоне́рне товари́ство «Банк Січ».*

У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишеться з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишеться перше (або єдине слово) і власні назви: *готель «Дніпрó», ресторáн «Ли́бідь», кінотеáтр «Ки́ївська Русь», завод «Фармáк», концéрн «Фольксвáген», фі́рма «Імідж», нафтохімі́чна компáнія «Оксидéнталь петрóлеум корпорéйшн», оркéстр «Віртуóзи Ки́єва», магази́н «Ярослáв», спорти́вний клуб «Сóкіл».*

Примітка 1. За традицією з великої букви пишуться всі слова в назвах *Європéйський Союз, Організáція Об'є́днаних Нáцій, Лі́га Нáцій* тощо.

Примітка 2. У складених назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишуться з великої букви й без лапок: *агéнтство Украї́нські Націонáльні Нови́ни, агéнтство Франс Пресс, агéнтство Інтерфáкс-Азербайджáн.*

Примітка 3. З малої букви пишуться традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: *бундесрáт, джиргá, конгрéс, ландтáг, націонáльні збóри, парлáмент, сейм, сенáт, стóртинг.*

Примітка 4. З малої букви пишуться назви закладів, організацій, органів влади і т. ін., що вживаються у множині: *міністéрства Укрáїни, інститу́ти Націонáльної акадéмії наýк, комітéти Верхóвної Рáди Украї́ни.*

6. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *акти́в, збóри, з'їзд, конферéнція, прези́дія, сéсія, симпóзіум, рáда* (інституту тощо) пишуться з малої букви: *ві́дділ загáльного мовознáства Інститу́ту мовознáвства ім. О.О. Потебні́ НАН Украї́ни, кáфедра істóрії Украї́ни Тернóпільського націонáльного педагогі́чного університéту і́мені Володи́мира Гнатюкá, засі́дання прези́дії Украї́нського товари́ства охорóни пáм'яток істóрії та культу́ри, вчéна рáда філологі́чного факультéту, конгрéс Міжнарóдної асоціáції украї́ністів, сéсія Хмельни́цької міськрáди.*

Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів тощо

1. У складених назвах найважливіших документів, державних законів з великої букви пишеться перше слово, власні назви, перше слово після лапок: *Стату́т ООН, Потсдáмська угóда, Версáльський мир, Конститу́ція Украї́ни, Акт проголóшення незалéжності Украї́ни, Кримінáльний кóдекс Украї́ни, Закóн Украї́ни «Про пенсі́йне забезпéчення».*

2. Назви пам’яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишуться з великої букви: *Андрі́ївська це́рква, Колізе́й, Поча́ївська ла́вра, Хоти́нський за́мок, Іса́кіївський собо́р, Е́йфелева ве́жа, Сиксти́нська капе́ла, Вене́ра Міло́ська, Аполло́н Бельведе́рський, Дев’я́та симфо́нія Бетхо́вена, Ка́мерна симфо́нія № 1 Євге́на Станко́вича.*

Примітка. Родові найменування у подібних назвах пишуться з малої букви: *собо́р Свято́го Петра́*, *собо́р Сан Ма́рко, храм Василя́ Блаже́нного, палац Пото́цьких, за́мок Іф, па́м’ятник Володи́миру Вели́кому, портре́т Му́соргського робо́ти Ре́піна, ре́квієм Мо́царта.*

3.Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беруться в лапки, і в них перше (або єдине) слово пишеться з великої букви: *пое́ма «Енеї́да», рома́н «Сто ро́ків само́тності», о́пера «Травіа́та», бале́т «Лебе́дине о́зеро», пі́сня «Стої́ть гора́ висо́кая», підру́чник «Істо́рія Украї́ни», кінофі́льм «Бен Гур», карти́на «Запоро́жці пи́шуть листа́ туре́цькому султа́нові», скульпту́ра «Мисли́тель», газе́та «Літерату́рна Украї́на», журна́л «Всé́світ», програ́ма «Партне́рство зара́ди ми́ру».*

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет тощо з великої букви пишеться також перше слово другої назви: *«Андрі́й Солове́йко, або Вче́ніє світ, а невче́ніє — тьма», «Глита́й, або ж Паву́к», «Де́йлі телегра́ф енд Мо́рнінг пост».*

Примітка 2. У назвах писемних історичних пам’яток з великої букви пишеться перше слово і власні назви: *Лавре́нтіївський літо́пис, Літо́пис Самі́йла Вели́чка, «Сло́во о полку́ І́горевім», «По́вість мину́лих літ».*

Назви посад, звань, титулів

З великої букви пишуться офіційні назви найвищих державних посад України, міжнародних посад: *Генера́льний секрета́р ООН, Президе́нт Украї́ни, Голова́ Верхо́вної Ра́ди Украї́ни, Генера́льний прокуро́р Украї́ни, Президе́нт Сполу́чених Шта́тів Аме́рики, Прем’є́р-міні́стр Кана́ди*.

Але в неофіційних текстах ці назви пишуться з малої букви: *вибори президента; розпорядження прем’є́р-міністра; приїзд королеви.*

Примітка 1. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишуться з малої букви: *президе́нт, ка́нцлер, прем’є́р-міні́стр, мер, голова́, дека́н, дире́ктор, міні́стр, ре́ктор, секрета́р; акаде́мік, генера́л-лейтена́нт, заслу́жений дія́ч мисте́цтв, наро́дний арти́ст Украї́ни, лауре́ат Держа́вної пре́мії Украї́ни в га́лузі архітекту́ри, член-кореспонде́нт, до́ктор нау́к*.

Примітка 2. З малої букви пишуться також назви титулів, рангів, чинів: *баро́н, ге́рцог, короле́ва, імпера́тор, князь, коле́зький асе́сор, коро́ль, принцеса, цар, шах.*

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можуть писатися з великої букви: *Міні́стр осві́ти і нау́ки Украї́ни, Посо́л Респу́бліки По́льща, Президе́нт Націона́льної акаде́мії нау́к Украї́ни.*

Примітка 4. Про написання назв церковних посад див. **Назви, пов'язані з релігією.**

Назви орденів, медалей, відзнак, премій

1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань, в тому числі слів *о́рден, меда́ль, відзна́ка* тощо) пишеться перше слово і власні назви: *о́рден Держа́ви, о́рден Свобо́ди, о́рден кня́зя Яросла́ва Му́дрого, відзна́ка Прези́дента Украї́ни – Хрест Іва́на Мазе́пи, відзна́ка Міністе́рства вну́трішніх справ Украї́ни – нагрудний знак «За безпе́ку наро́ду».*

   Якщо така назва береться в лапки, то з великої букви пишуться:

а) перше слово та власна назва: *о́рден «Ма́ти-герої́ня», о́рден «За до́блесну ша́хтарську пра́цю», меда́ль «За врято́ване життя́», меда́ль «За військо́ву слу́жбу Украї́ні»;*

б) усі слова: *о́рден «Золота́ Зі́рка».*

2. Назви спортивних нагород пишуться з малої букви: *золота́ (срі́бна, бронзо́ва) меда́ль, олімпі́йська меда́ль.* Так само: *закінчити школу із золотою (срібною) медаллю.*

3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишуться з великої букви: *Но́белівська пре́мія, Націона́льна пре́мія Украї́ни і́мені Тара́са Шевче́нка, Держа́вна пре́мія Украї́ни в га́лузі нау́ки і те́хніки, Держа́вна пре́мія Украї́ни і́мені Олекса́ндра Довже́нка.*

Назви товарних знаків, марок виробів

1. Торгові назви продуктових, парфумерних і т. ін. товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беруться в лапки і пишуться з великої букви: *цуке́рки «Асорті́», сир «Короле́вський», ковбаса́ «Кра́ківська», шокола́д «Сві́точ», цигарки́ «Украї́нські», вино́*

«Перли́на сте́пу», конья́к «Та́врія», мінера́льна вода́ «Мо́ршинська», напі́й «Жи́вчик», духи́ «Ліле́я», шампу́нь «Олі́вковий».

Примітка. Назви продуктових товарів, сортів вин, мінеральних вод та інших напоїв, які стали загальними, пишуться з малої букви: *купили любительську ковбасу і кока-колу.*

2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беруться в лапки і пишуться з великої букви: *літак «Русла́н», автомобі́ль «Во́льво», екскаватор «Амкодо́р», авто́бус «Богда́н», тра́ктор «Слобожа́нець».*

Але назви самих цих виробів (крім назв, що збігаються з власними назвами), беруться в лапки і пишуться з малої букви: *«запоро́жець», «фольксва́ген»* (автомобілі)*, «бо́їнг»* (літак), *«панасо́нік»* (магнітофон); але: *«Те́сла», «Та́врія»* (від власних назв), винятки: *«жигулі́», «мерседе́с».*

Примітка. У побутовому вживанні назви засобів пересування можуть уживатися без лапок: *приїхали на запорожці; каталися на мерседесі.*

3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беруться в лапки, і перше слово в назві (і всі власні назви) пишеться з великої букви: *круї́зний ла́йнер «Гармо́нія морі́в», по́їзд «Чорномо́рець».*

4. Абревіатурні назви виробничих марок і виробів пишуться без лапок: *ЗІЛ, ВАЗ, КРАЗ, АН-24, СУ-27, В-17, ДС-8.*

Назви порід тварин, видів і сортів рослин

1. Назви порід тварин пишуться з малої букви: *вівча́рка, спаніє́ль, доберма́н* (собаки), *муста́нг, битю́г* (коні), *кохінхі́н, леггóрн* (кури), *мерино́с, лако́н* (вівці).

2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беруться в лапки і пишуться з малої букви (в тому числі й власні назви): *пшени́ця «золотоколо́са», груша «парижа́нка», троя́нда «гло́рія дей», мали́на «гера́кл».*

   У спеціальній літературі у назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишеться з великої букви: *сморо́дина Софії́вська, огіро́к Корольо́к, тюльпа́н Ре́мбранта, карто́пля Серпа́нок, виногра́д Арка́дія.*

Велика буква в особливому стилістичному вживанні

1. З великої букви пишуться такі найменування, як *Висóкі Договíрні Стóрони, Надзвичáйний і Повновáжний Посóл* (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), *Áвтор, Видавнúцтво* (в авторському договорі), *Замóвник, Виконáвець* (в угодах) і т. ін.

2. З великої букви пишуться займенники *Ви, Ваш* як форма вираження ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Повідомляємо Вам…, Вітаємо Вас…, у відповідь на Ваш запит…*

3. З великої букви пишуться деякі загальні назви в контекстах, де їм надається особливий зміст: *Бáтьківщúна, Вітчúзна, Честь, Людúна, Мáти.*

Велика буква в складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, мають подвійне написання:

а) з великої букви, якщо ці слова вживаються на позначення установ, які є власними назвами: *Укрпрофрáда, Держтелерáдіо, Укрзалізниця, Київенерго;*

б) з малої букви, якщо такі слова є родовими назвами: *медуніверситет, міськдержадміністрація, сільрáда.*

2. Складноскорочені назви, утворені із початкових (ініціальних) букв, пишуться великими буквами: *ООН, ГЕС, ЮНЕСКО, МАГАТЕ, АТС, КНР, ПТУ, УТН.*

При відмінюванні звукових абревіатур типу *ЦУМ* закінчення пишуться малими буквами і приєднуються до останньої букви абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): *у ЦУМі, з ЦУМу, ТЮГу, ТЮГом.*

Суфіксальні утворення від звукових абревіатур пишуться малими буквами: *оóнівський, мíдівський, тю́зівець.*

3. У префіксальних і складних словах, які пишуться разом або з дефісом, літерні та звукові абревіатури зберігають великі букви: *УВЧ-терапíя, міні-АТС, НВЧ-випромíнювання.*

Примітка 1. Абревіатури, які складаються із двох самостійно вживаних ініціальних абревіатур, що є назвами різних організацій, пишуться окремо: *ІФ НАНУ (Інститут фізики Національної академії наук України), ДА МВСУ (Державний архів Міністерства внутрішніх справ України).*

Примітка 2. У складноскорочених словах мішаного типу, утворених із ініціальних абревіатур та усічених основ, ініціальна частина звичайно пишеться великими буквами, а усічена – малими: *КУпАП (Кодекс України про адміністративні правопорушення), ДемПУ (Демократична партія України), НДІхіммаш (Науково-дослідний інститут хімічного машинобудування), БілАЗ (Білоруський автомобільний завод)*. Складені назви, у яких поєднані ініціальна частина і нескорочене слово (слова) в непрямому відмінку, пишуться окремо: *НДІ гáзу, НДІ постíйного стрýму.*

Примітка 3. Сполучник **і** в звукових абревіатурах у складноскорочених словах передається малою буквою: *«АіФ» («Аргумéнти і фáкти»), «СіЧ» («Слóво і час»).*

Примітка 4. У назвах літаків, що складаються з двох перших букв прізвища конструктора і приєднаного до нього дефісом цифрового позначення, пишуться перша велика буква, друга – мала: *Ту-154, Ан-22, Іл-62.*

Графічні скорочення

Від абревіатур слід відрізняти умовні графічні скорочення, які вимовляються повністю й скорочуються лише на письмі.

1. Після скорочення звичайно ставиться крапка Слова скорочуються, як правило, після приголосної букви, але зрідка й після голосної. Слова не скорочуються на голосну, якщо вона не початкова в слові, **і** на **ь**. Наприклад, слово *селя́нський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ.* При збігу двох однакових приголосних скорочення треба робити після першого приголосного: *настін. календар, ден. норма.* При збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна р обити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн. (власнорýчний),* але тільки *власт. (власти́вий).*

Поширені графічні скорочення:

авт. — автор; авторський
акад. — академік
арк. — аркуш
арх. — архітектор
архієп. — архієпископ
архім. — архімандрит
бібл. — біблійний; бібліографічний; бібліотечний
буд. — будинок
бульв. — бульвар
вид. — видання

вип. — випуск
вул. — вулиця
газ. — газета
гр. — громадянин
д. — доктор (наук)
див. — дивись
дияк. — диякон
дол. — долар
доц. — доцент
енцикл. — енциклопедія; енциклопедичний
єп. — єпископ
журн. — журнал
заг. — загальний
зб. — збірник
знач. — значення
ігум. — ігумен
іл. — ілюстрація; ілюстративний
ім. — імені
ін. — інші
і т. д. — і так далі
і т. ін. — і таке інше
і под. — і подібне
канд. — кандидат (наук)
кв. — квартира
кн. — книга; княгиня; князь
коп. — копійка
м. — місто
мист. — мистецтво; мистецький
митр. — митрополит
напр. — наприклад
нар. — народний
наук. — науковий
нац. — національний
н. е. — нашої ери
до н. е. — до нашої ери
о. — острів, отець
обл. — область; обласний
оз. — озеро
п. — пан; параграф; пункт
патр. — патріарх
перев. — переважно
пл. — площа
пол. — половина

поч. — початок
пор. — порівняй, порівняйте
пп. — пани, панове; параграфи; пункти
пр. — проспект
пресвіт. — пресвітер
пров. — провулок
прор. — пророк
просп. — проспект
проф. — професор
псевд. — псевдонім
публ. — публікація
р. — рік; річка
ред. — редактор; редакція
реж. — режисер
рр. — роки
р. н. — рік народження
Р. Х. — Різдво Христове
с. — село; сторінка
св. — святий
смт — селище міського типу
спец. — спеціальний
співавт. — співавтор
ст. — станція; стаття; століття
т. — том
та ін. — та інше (інші)
т-во — товариство
тис. —тисяча; тисячоліття
тов. — товариш
т. д. — так далі
т. зв. — так званий
т. ін. — таке інше
т. п. — тому подібне
тт. — товариші, томи
у т. ч. — у тому числі
укр. — український
упоряд. — упорядник
фіз. — фізичний
філол. — філологічний
філос. — філософський
хім. — хімічний
худ. — художній
церк. — церковний
ч. — частина
чв. — чверть

чл.-кор. — член-кореспондент

Скорочені назви одиниць вимірювання пишуться без крапок:
Б — байт
Вт — ват
г — грам
га — гектар
кг — кілограм
км — кілометр
дм — дециметр
кБ — кілобайт
кВт — кіловат
кг — кілограм
л — літр
м — метр
мм — міліметр
см — сантиметр
т — тонна
ц — центнер

Так само пишуться скорочення *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд), *трлн* (трильйон).

2. У графічних скороченнях також використовується дефіс. При цьому середня частина слова, яка пропускається, позначається дефісом: *гр-н* (громадянин), *вид-во* (видавництво), *ін-т* (інститут), *ун-т* (університет), *р-н* (район), *ф-ка* (фабрика). У таких скороченнях після першої частини слова крапки не ставляться.

Дефісом також приєднуються перші букви частин складного слова: *с.-г.* (сільськогосподарський), *фіз.-мат.* (фізико-математичний), *півн.-сх.* (північно-східний), *півд.-зах.* (південно-західний). У таких випадках після скорочених частин слів ставиться крапка.

4. Скісна риска використовується при скороченні словосполучень, рідше – складних слів: *п/в* (поштове відділення), *а/с* (абонентська скринька), *р/р* (розрахунковий рахунок), *м/хв* (метрів за хвилину), *км/год* (кілометрів за годину). У таких випадках після скорочених частин слів крапки не ставляться.

Орфографічні правила переносу

Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами: *га́й-ка, зо́-шит, кни́ж-ка, ко-ло́-дязь, па́ль-ці, са-дів-ни́к, Ха́р-ків.*

При цьому:

1. Не можна розривати сполучення літер **дж**, **дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *ґу́-дзик, хо-джу́.* Якщо **дж**, **дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** — до кореня), то їх слід розривати: *над-звича́й-ний* (а не *на-дзвича́йний), під-жив-ля́ти* (а не *пі-дживля́ти*).

2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери: *бур'-я́н* (а не *бур-'я́н), кіль-це́* (а не *кіл-ьце́), Лук'-я́н* (а не *Лук-'я́н), ни́зь-ко* (а не *ни́з-ько).*

3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься в наступний: *ака-де́-мія* (а не *а-каде́мія), Ма-рі́я* (а не *Марі́-я), олі-ве́ць* (а не *о-ліве́ць).* Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *або́, моя́, о́ко, ши́я* тощо.

4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступі́нчастий* (а не *багатос-тупі́нчастий), восьми-гра́нний* (а не *восьмиг-ра́нний), далеко-схі́дний* (а не *далекос-хі́дний).*

5. Не можна розривати ініціальні абревіатури, а також комбіновані абревіатури, які складаються з ініціальних скорочень цифр: *АЕС, ЛАЗ-105, МАГАТЕ, МАУ, НТШ, УАПЦ.*

6. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-про́* й *Дніп-ро́, Оле-кса́ндра* й *Олек-са́ндра, се-стра́* й *сест-ра́.* Це правило поширюється й на суфікси: *бли-зьки́й* і *близь-ки́й, видавни́-цтво, видавни́ц-тво* й *видавни́цт-во, га́ли-цький* і *га́лиць-кий, росі́й-ський* і *росі́йсь-кий, убо́-зтво, убо́з-тво* й *убо́зт-во, суспі́льс-тво* й *суспі́льст-во.*

Технічні правила переносу

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них відносяться: *Т. Г. Шевче́нко* (а не *Т. Г. // Шевче́нко), гр. Іване́нко* (а не *гр. // Іване́нко), акад. (доц., проф.) Гончаре́нко* (а не *акад. (доц., проф.) // Гончаре́нко), тов. Гнатю́к* (а не *тов. // Гнатю́к).*

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаються повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Тара́с Григо́рович Шевче́нко* й *Тара́с // Григо́рович Шевче́нко, акаде́мік // Агата́нгел Кри́мський* і т. ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *1917 р.* (а не *1917 // р.), 150 га* (а не *150 // га), 20 см³* або 20 *куб. см* (а не *20 // см³* або *20 // куб. см), 5 г* (а не *5 // г).*

3. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна відривати й переносити: *2-й* (а не *2-* // й), *4-го* (а не *4- // го), 10-му* (а не *10- // му)* й т. ін.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення типу *вид-во, і т. д., і т. ін., та ін., т-во* тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

Знак наголосу (́)

Знак наголосу ставиться на маловідомих словах (локалізмах і т. ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи при цьому своє значення, пор.: *Ми схóдили на гору* й *Ми сходúли на гору та повернулися додому ще завидна; Обрáзи* (від дієслова *ображáти), óбрази* (художні, літературні), *образú* (ікони).

ІІ. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ
ІМЕННИК

Поділ на відміни

За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділяються на чотири відміни.

І відміна: іменники переважно жін. й деякі іменники чол. роду, а також спільного роду із закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *ваг**á**, гúр**я**, грúвн**я**, дóньк**а**, дочк**á**, машúн**а**, організáці**я**, прáц**я**; воєвóд**а**; базíк**а**, знáйд**а**, листонóш**а**, невдáх**а**, плáкс**а**, сирот**á*** та жіночі особові імена з відповідними закінченнями: *Богдáн**а**, Катерúн**а**, Валéрі**я**, Зó**я*** і чоловічі особові імена на -а, -я:: *Микóл**а**, Сáв**а.***

ІІ відміна: а) іменники чол. роду з кінцевим приголосним основи та із закінченням **-о** в наз. відмінку (переважно назви осіб): *бік, вéлетень, завóд, край, мáйстер, товáриш; Андрíй, Вітáлій, Захáр, Ярослáв; бáтьк**о**, татýнь**о**; Дніпр**ó**, Марк**ó**, Петр**ó***;

б) іменники середн. роду із закінченнями **-о**, **-е**, **-я** (крім іменників із суфіксами **-ат-**, **-ят-**, **-ен-** при відмінюванні): *крил**ó**, міст**о**; мóр**е**, пóл**е**,*

прі́звище; весі́лля, життя́, умі́ння; також іменники зі збільшувально-згрубілими суфіксами **-ищ-**, -**иськ-,** утворювані від іменників усіх родів, які можуть зберігати й рід твірного, і набувати середнього роду: *вітри́ще (*від *ві́тер), діди́ще* (від *дід*), *коропи́ще* (від *ко́роп*)*, морози́ще* (від *моро́з*)*, паруби́ще* (від *па́рубок*) – чол. р., *ножи́ще* (від *ного́*) – середн. р., *ведмеди́ще* (від *ведмі́дь*) – чол. і середн. р.; *дуби́сько* (від *дуб*), *вовчи́сько* (від *вовк*), *їжачи́сько* (від *їжак*), *леви́сько* (від *лев*), *соми́сько* (від *сом*) – чол. р.*, зайчи́сько* (від *за́єць*) – чол. і середн. р.*, дівчи́сько* (від *дівча́*)*, свекру́шисько* (від *свекру́ха*) – середн. р., *хлопчи́сько* (від *хлопець*) – чол. і середн. р.

ІІІ відміна: іменники жін. роду з кінцевим приголосним основи: *вазо́мість, вість, гі́дність, кров, любо́в, міць, незале́жність, ніч, піч, річ, ро́зкіш, сіль, самості́йність, собо́рність, тінь,* слово *ма́ти,* у якому при відмінюванні з’являється суфікс -**ер-**; а також жіночі особові імена: *Аде́ль, Есте́р, Зейна́м, Любо́в, Юди́т*.

IV відміна: іменники середн. роду:

а) із закінченнями -**а**, -**я,** що у формах родового, давального та місцевого відмінків набувають суфіксів -**ат-**, -**ят-** перед закінченням: *гуся́* (*гуся́ти, гуся́ті, (на) гуся́ті*)*, дівча́* (*дівча́ти, дівча́ті, (на) дівча́ті*)*, лоша́* (*лоша́ти, лоша́ті, (на) лоша́ті*)*, теля́* (*теля́ти, теля́ті, (на) теля́ті*);

б) із закінченням -**я**, які мають два зразки відмінювання: із суфіксом -**ен-** у формах родового, давального та місцевого відмінків і без такого суфікса: *ви́м’я* (*ви́м’я/ви́мені, ви́м’ю/ви́мені, ви́м’ям/ви́менем, (на) ви́м’ї/ви́мені*)*, ім’я́* (*ім’я́/і́мені, ім’ю́/і́мені, ім’я́м/і́менем, (на) ім’ї́/і́мені*)*, пле́м’я (пле́м’я/пле́мені, пле́м’ю/пле́мені, пле́м’ям/пле́менем, (на) пле́м’ї/пле́мені*)*, ті́м’я (ті́м’я/ті́мені, ті́м’ю/ті́мені, ті́м’ям/ті́менем, (на́) ті́м’ї/ті́мені*).

Поділ на групи

45. Іменники І та ІІ відміни поділяться на три групи: тверду, м’яку та мішану.

І відміна

1. Тверда група

До твердої групи належать іменники жін. роду із закінченням **-а** (крім тих, основа яких має закінчення на шиплячий приголосний): *жі́нка, маши́на, перемо́га, сівба́, фа́брика, фі́рма,* а також іменники спільного роду (чол. і жін.) із таким закінченням: *базі́ка, біда́ха, витріща́ка, заводі́яка, недорі́ка, сирота́* та чол. роду (назви осіб): *джу́ра, Мики́та, Са́ва* та ін.

2. М’яка група

До м’якої групи належать іменники жін. роду із закінченням **-я:** *бу́р**я**, відмі́нниц**я**, друка́рн**я**, земл**я́**, наді́**я**, пі́сн**я**, сім’**я́*** та чол. роду – назви осіб: *те́сл**я**;* іменники спільного роду з цим самим закінченням: *кровопи́вц**я**, уби́вц**я**, судд**я́*** та ін. та іменник чол. роду *Ілл**я́***.

3. Мішана група

До мішаної групи належать іменники жін. роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *ве́ж**а**, гу́щ**а**, ї́ж**а**, ка́ш**а**, кру́ч**а**, меж**а́**, пло́щ**а**, те́щ**а*** та чол. роду – назви осіб: *вельмо́ж**а**, паш**а́***, а також іменники спільного роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *листоно́ш**а**, міхоно́ш**а***.

II відміна

1. Тверда група

Чоловічий рід

До твердої групи належать іменники чол. роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-о:** *дуб, о́дуд, пала́ц, темп, ужи́нок, у́спіх; ба́тьк**о**, Петр**о́**;* переважна більшість іменників на **-р:** *вир, ви́хор, відва́р, двір, жир, сир, сто́вбур, сто́ляр, щур, я́вір;* сюди ж належать іменники *звір, кома́р, сніѓур, хаба́р,* які, проте, у називному відмінку множини мають закінчення м’якої групи: *звір**і**, комар**і́**, снігур**і́**, хабар**і́***, а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -ір, -ор, -ур (-юр):** *інжене́р, колекціоне́р, ма́йстер, парфуме́р, фе́рмер, ши́фер, шофе́р; папі́р, сувені́р; акто́р, дире́ктор, інспе́ктор, профе́сор, семафо́р; абажу́р, гіпю́р, каламбу́р;* іменники з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир:** *база́р, гекта́р, куліна́р, футля́р, ювіля́р; каси́р, команди́р, пасажи́р*; окремі іменники іншомовного походження на ***-ар, -ир*** із постійним наголосом на корені в однині та множині: *до́лар – до́лар**и**, па́нцир – па́нцир**и*** та ін.

Примітка. Іменник *хаба́р* при відмінюванні може набувати закінчень м’якої групи в однині (*хабар**я́**, хабар**ю́**, хабар**е́м**, (на) хабар**і́***) і множині (*хабар**я́м**, хабар**я́ми**, (на) хабар**я́х***), але у складних словах із *хаба́р* сполучним голосним є лише ***о***: *хабар**о**да́вець, хабар**о**одéржувач*.

Середній рід

До твердої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-о**: *боло́т**о**, ві́ял**о**, во́л**о**, залі́з**о**, зерн**о́**, зл**о**, крил**о́**, ко́л**о**, люсте́рк**о**, мавпеня́тк**о**,*

*ма́йв**о**, мі́ст**о**, молоде́цтв**о**, сел**ó**, христия́нств**о*** та ін.

2. М'яка група

Чоловічий рід

До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: *боє́ць, ве́летень, зві́чай, краді́й, край, мите́ць, тату́нь**о**, діду́ньо, уді́й, учи́тель, Анто́сьо, Бене́дьо, Іва́ньо;* сюди належить частина іменників із суфіксами **-ар**, **-ир**, які в однині мають наголос на корені: *бо́ндар – бо́ндар**я**, ко́зир – ко́зир**я**, ку́хар – ку́хар**я**, лі́кар – лі́кар**я**, пи́сар – пи́сар**я**,* а також іменники, у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *букв**а́р** – букварʹ**я́**, вівч**а́р** – вівчар**я́**, ві́вт**а́р** – ві́втар**я́**/ві́втар**я**, ворот**а́р** — воротар**я́**, друк**а́р** – друкар**я́**, інвент**а́р** – інвентар**я́**, календ**а́р** – календар**я́**, кобз**а́р** – кобзар**я́**, секрет**а́р** – секретар**я́**, сух**а́р** – сухар**я́**, шахт**а́р** – шахтар**я́**; гуз**и́р** – гузир**я́**, провод**и́р** – проводир**я́**, пух**и́р** – пухир**я́*** та ін. До м'якої групи належать також і чоловічі особові імена: *І́гор – І́гор**я**, Ла́зар – Ла́зар**я*** та ін.

Середній рід

До м'якої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-, -ят-** при відмінюванні й переважно з подовженням кінцевого приголосного основи): *го́р**е**, мі́сц**е**, мо́р**е**, по́л**е**; житт**я́**, завда́нн**я**, збі́жж**я**, здоро́в'**я**, змага́нн**я**, знаря́дд**я**, ли́ст**я**, обли́чч**я**, пі́р'**я**, по́лум'**я*** та ін.

3. Мішана група

Чоловічий рід

До мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим шиплячим приголосним основи: *вантá́ж, дощ, стó́рож, слухá́ч, ткач, товá́риш; вітри́щ**е**, діди́щ**е**, дуби́щ**е**;* також іменники на **-яр** (назви людей за видом їхньої діяльності), у яких при відмінюванні наголос переходить із суфікса на закінчення: *бджол**я́р** – бджоляр**а́**, весл**я́р** – весляр**а́**, вугл**я́р** – вугляр**а́**, газет**я́р** – газетяр**а́**, збро**я́р** – зброяр**а́**, камен**я́р** – каменяр**а́**, пісн**я́р** – пісняр**а́**, скл**яр** – скляр**а́**, смол**я́р** – смоляр**а́**, школ**я́р** – школяр**а́*** та ін.

Середній рід

До мішаної групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та основою на шиплячий приголосний: *ло́ж**е**, плеч**е́**, прі́звищ**е**, я́вищ**е*** та ін.

ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Перша відміна

Іменники – загальні назви

	Тверда група	М'яка група	
		Однина	
Н.	*машúн-**а***	*відмíнниц-**я***	*надí-**я***
Р.	*машúн-**и***	*відмíнниц-**і***	*надí-**ї***
Д.	*машúн-**і***	*відмíнниц-**і***	*надí-**ї***
Зн.	*машúн-**у***	*відмíнниц-**ю***	*надí-**ю***
Ор.	*машúн-**ою***	*відмíнниц-**ею***	*надí-**єю***
М.	*...машúн-**і***	*...відмíнниц-**і***	*...надí-**ї***
Кл.	*машúн-**о***	*відмíнниц-**е***	*надí-**є***
		Множина	
Н.	*машúн-**и***	*відмíнниц-**і***	*надí-**ї***
Р.	*машúн*	*відмíнниць*	*надíй*
Д.	*машúн-**ам***	*відмíнниц-**ям***	*надí-**ям***
Зн.	*машúн-**и***	*відмíнниць*	*надí-**ї***
Ор.	*машúн-**ами***	*відмíнниц-**ями***	*надí-**ями***
М.	*...машúн-**ах***	*...відмíнниц-**ях***	*...надí-**ях***
Кл.	*машúн-**и***	*відмíнниц-**і***	*надí-**ї***

Мішана група

	Однина	**Множина**	**Однина**	**Множина**
Н.	*плóщ-**а***	*плóщ-**і***	*душ-**á***	*дýш-**і***
Р.	*плóщ-**і***	*площ*	*душ-**í***	*душ*
Д.	*плóщ-**і***	*плóщ-**ам***	*душ-**í***	*дýш-**ам***
Зн.	*плóщ-**у***	*плóщ-**і***	*дýш-**у***	*дýш-**і***
Ор.	*плóщ-**ею***	*плóщ-**ами***	*душ-**éю***	*дýш-**ами***
М.	*...плóщ-**і***	*...плóщ-**ах***	*...душ-**í***	*...дýш-**ах***
Кл.	*плóщ-**е***	*плóщ-**і***	*дýш-**е***	*дýш-**і***

Іменники – власні назви

	Тверда група	М'яка група	
		О д н и н а	
Н.	*Оксáн-**а***	*Марí-**я***	*Лéс-**я***
Р.	*Оксáн-**и***	*Марí-**ї***	*Лéс-**і***
Д.	*Оксáн-**і***	*Марí-**ї***	*Лéс-**і***
Зн.	*Оксáн-**у***	*Марí-**ю***	*Лéс-**ю***
Ор.	*Оксáн-**ою***	*Марí-**єю***	*Лéс-**ею***
М.	*...Оксáн-**і***	*...Марí-**ї***	*...Лéс-**і***

Кл.	*Окса́н-**о***	*Марі́-**є***	*Ле́с-**ю***

Множина

Н.	*Окса́н-**и***	*Марі́-**ї***	*Ле́с-**і***
Р.	*Окса́н*	*Марі́й*	*Лесь*
Д.	*Окса́н-**ам***	*Марі́-**ям***	*Ле́с-**ям***
Зн.	*Окса́н*	*Марі́й*	*Лесь*
Ор.	*Окса́н-**ами***	*Марі́-**ями***	*Ле́с-**ями***
М.	*...Окса́н-**ах***	*...Марі́-**ях***	*... Ле́с-**ях***
Кл.	*Окса́н-**и***	*Марі́-**ї***	*Ле́с-**і***

	Тверда група	М'яка група	
		О д н и н а	
Н.	*Полта́в-**а***	*Ві́нниц-**я***	*Тере́бл-**я***
Р.	*Полта́в-**и***	*Ві́нниц-**і***	*Тере́бл-**і***
Д.	*Полта́в-**і***	*Ві́нниц-**і***	*Тере́бл-**і***
Зн.	*Полта́в-**у***	*Ві́нниц-**ю***	*Тере́бл-**ю***
Ор.	*Полта́в-**ою***	*Ві́нниц-**ею***	*Тере́бл-**ею***
М.	*... Полта́в-**і***	*... Ві́нниц-**і***	*… Тере́бл-**і***
Кл.	*Полта́в-**о***	*Ві́нниц-**е***	*Тере́бл-е*

Друга відміна
Іменники чоловічого роду – загальні назви

О д н и н а

	Тверда група		М'яка група		Мішана група
Н.	*коза́к*	*тигр*	*мудре́ць*	*о́брій*	*меч*
Р.	*козак-**а́***	*ти́гр-**а***	*мудрец-**я́***	*о́брі-**ю***	*меч-**а́***
Д.	*козак-**о́ві (-у́)***	*ти́гр-ові **(-у)***	*мудрец-**е́ві*** (-***ю***)	*о́брі-**єві*** (-***ю***)	*меч-**е́ві*** (-***у́***)
З.	*козак-**а́***	*ти́гр-**а***	*Мудрец-**я́***	*о́брій*	*меч* і *меч-**а́***
О.	*козак-**о́м***	*ти́гр-**ом***	*мудрец-**е́м***	*о́брі-**єм***	*меч-**е́м***
М.	*...козак-**о́ві*** (-***у́***)	*... ти́гр-**ові*** (-***у*** , -***і***)	*мудрец-**е́ві,*** (-***ю́, -і́***)	*...о́брі-**ї*** ***(-ю)***	*... меч-**і*** (-***е́ві***)
Кл.	*коза́ч-**е***	*ти́гр-**е***	*мудрец-**ю́***	*о́брі-**ю***	*ме́ч-**у***

Множина

Н.	*козак-**и́***	*ти́гр-**и***	*мудрец-**і́***	*о́брі-**ї***	*меч-**і́***

Р.	*козак-**і́в***	*ти́гр-**ів***	*мудрец-**і́в***	*о́брі-**їв***	*меч-**і́в***
Д.	*козак-**а́м***	*ти́гр-**ам***	*мудрец-**я́м***	*о́брі-**ям***	*меч-**а́м***
З.	*козак-**і́в***	*ти́гр-**ів***	*мудрец-**і́в***	*о́брі-**ї***	*меч-**і́***
О.	*козак-**а́ми***	*ти́гр-**ами***	*мудрец-**я́ми***	*о́брі-**ями***	*меч-**а́ми***
М.	*...козак-**а́х***	*...ти́гр-**ах***	*...мудрец-**я́х***	*..о́брі-**ях***	*...меч-**а́х***
Кл.	*козак-**и́***	*ти́гр-**и***	*мудрец-**і́***	***-ї***	*меч-**і́***

Іменники середнього роду – загальні назви

Однина

	Тверда група	М'яка група		Мішана група
Н.	*крил-**о́***	*по́л-**е***	*умі́нн-**я***	*плеч-**е́***
Р.	*крил-**а́***	*по́л-**я***	*умі́нн-**я***	*плеч-**а́***
Д.	*крил-**у́***	*по́л-**ю***	*умі́нн-**ю***	*плеч-**у́***
З.	*крил-**о́***	*по́л-**е***	*умі́нн-**я***	*плеч-**е́***
О.	*крил-**о́м***	*по́л-**ем***	*умі́нн-**ям***	*плеч-**е́м***
М.	*...крил-**і́***	*...по́л-**і**, **-ю***	*...умі́нн-**і***	*...плеч-**і́**, **-у́*** і *плеч-**е́ві***
Кл.	*крил-**о́***	*по́л-**е***	*умі́нн-**я***	*плеч-**е́***

Множина

Н.	*кри́л-**а***	*пол-**я́***	*умі́нн-**я***	*пле́ч-**і***
Р.	*крил*	*пол-**і́в***	*умі́нь*	*плеч-**е́й**, пліч*
Д.	*кри́л-**ам***	*пол-**я́м***	*умі́нн-**ям***	*плеч-**а́м*** і *пле́ч-**ам***
З.	*кри́л-**а***	*пол-**я́***	*умі́нн-**я***	*пле́ч-**і***
О.	*кри́л-**ами*** і *кри́ль-**ми***	*пол-**я́ми***	*умі́нн-**ями***	*плеч-**и́ма***
М.	*...кри́л-**ах***	*...пол-**я́х***	*...умі́нн-**ях***	*...плеч-**а́х***
Кл.	*кри́л-**а***	*пол-**я́***	*умі́нн-**я***	*пле́ч-**і***

Іменники чоловічого роду – власні назви

Однина

	Тверда група	М'яка група		Мішана група	Тверда група
Н.	*Євге́н*	*Оле́сь*	*І́гор*	*Тимі́ш*	*Дністе́р*
Р.	*Євге́н-**а***	*Оле́с-**я***	*І́гор-**я***	*Тимо́ш-**а*** і *Тимош-**а́***	*Дністр-**а́***
Д.	*Євге́н-**ові*** (***-у***)	*Оле́с-**еві*** (***-ю***)	*І́гор-**еві,*** (***-ю***)	*Тимо́ш-**еві*** (***-у***) і *Тимош-**е́ві*** (***-у́***)	*Дністр-**у́*** (***-о́ві***)

З.	*Євге́н-**а***	*Оле́с-**я***	*І́гор-**я***	*Тимо́ш-**а*** і *Тимош-**а́***	*Дністе́р*
О.	*Євге́н-**ом***	*Оле́с-**ем***	*І́гор-**ем***	*Тимо́ш-**ем*** і *Тимош-**е́м***	*Дністр-**о́м***
М.	*...Євге́н-**ові*** (-***у***, -***і***)	*...Оле́с-**еві*** (-***ю***, -***і***)	*...І́гор-**еві*** (-***ю***, -***і***)	-.*Тимо́ш-**еві*** (-***у***, -***і***) і *Тимош-**е́ві*** (-***у́***, -***і́***)	*...Дністр-**у́*** (-***о́ві***, -***і́***)
Кл.	*Євге́н-**е***	*Оле́с-**ю***	*І́гор-**ю***	*Тимо́ш-**е*** і *Тимош-**е́***	*Дні́стр-**е***

М н о ж и н а

Н.	*Євге́н-**и***	*Оле́с-**і***	*І́гор-**і***	*Тимо́ш-**і*** і *Тимош-**і́***
Р.	*Євге́н-**ів***	*Оле́с-**ів***	*І́гор-**ів***	*Тимо́ш-**ів*** і *Тимош-**і́в***
Д.	*Євге́н-**ам***	*Оле́с-**ям***	*І́гор-**ям***	*Тимо́ш-**ам*** і *Тимош-**а́м***
З.	*Євге́н-**ів***	*Оле́с-**ів***	*І́гор-**ів***	*Тимо́ш-**ів*** і *Тимош-**і́в***
О.	*Євге́н-**ами***	*Оле́с-**ями***	*І́гор-**ями***	*Тимо́ш-**ами*** і *Тимош-**а́ми***
М.	*...Євге́н-**ах***	*...Оле́с-**ях***	*...І́гор-**ях***	*...Тимо́ш-**ах*** і *...Тимош-**а́х***
Кл.	*Євге́н-**и***	*Оле́с-**і***	*І́гор-**і***	*Тимо́ш-**і*** і *Тимош-**і́***

ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ З ОСНОВОЮ НА -Р

ОДНИНА

	Тверда група		М'яка група		Мішана група
Н.	*пасажи́р*	*бульва́р*	*байка́р*	*ко́зир*	*ковзаня́р*
Р.	*пасажи́р-**а***	*бульва́р-**у***	*байкар-**я́***	*ко́зир-**я***	*ковзаняр-**а́***
Д.	*пасажи́р-**ові*** (-***у***)	*бульва́р-**у*** (-***ові***)	*байкар-**е́ві*** (-***ю́***)	*ко́зир-**ю*** (-***еві***)	*ковзаняр-**е́ві*** (-***у́***)
З.	*пасажи́р-**а***	*бульва́р*	*байкар-**я́***	*ко́зир* (-***я***)	*ковзаняр-**а́***
О.	*пасажи́р-**ом***	*бульва́р-**ом***	*байкар-**е́м***	*ко́зир-ем*	*ковзаняр-**е́м***

М.	…*пасажи́р-**ові*** (***-у, -і***)	…*бульва́р-**і*** (***-ові, -у***)	…*байкар-**е́ві*** (***-ю́, -і́***)	…*ко́зир-**і*** (***-еві, -ю***)	…*ковзаняр-**е́ві*** (***-у́, -і́***)
Кл.	*пасажи́р-**е***	*бульва́р-**е***	*байка́р-**ю***	*ко́зир-**ю***	*ковзаня́р-**е***

МНОЖИНА

Н.	*пасажи́р-**и***	*бульва́р-**и***	*байкар-**і́***	*ко́зир-**і***	*ковзаняр-**і́***
Р.	*пасажи́р-**ів***	*бульва́р-**ів***	*байкар-**і́в***	*ко́зир-**ів***	*ковзаняр-**і́в***
Д.	*пасажи́р-**ам***	*бульва́р-**ам***	*байкар-**я́м***	*ко́зир-**ям***	*ковзаняр-**а́м***
З.	*пасажи́р-**ів***	*бульва́р-**и***	*байкар-**і́в***	*ко́зир-**і***	*ковзаняр-**і́в***
О.	*пасажи́р-**ами***	*бульва́р-**ами***	*байкар-**я́ми***	*ко́зир-**ями***	*ковзаняр-**а́ми***
М.	…*пасажи́р-**ах***	…*бульва́р-**ах***	…*байкар-**я́х***	…*ко́зир-**ях***	…*ковзаняр-**а́х***
Кл.	*пасажи́р-**и***	*бульва́р-**и***	*байкар-**і́***	*ко́зир-**і***	*ковзаняр-**і́***

ЗРАЗОК ВІДМІНЮВАННІ ІМЕННИКА *ГОСПО́ДЬ*

Н.	*Госпо́дь*
Р.	*Го́спод-**а***
Д.	*Го́спод-**ові*** (***-у***) і *Господ-**е́ві***
Зн.	*Го́спод-**а***
Ор.	*Го́спод-**ом***
М.	…*Го́спод-**ові*** (***-у***, ***-і***)
Кл.	*Го́спод-**и***

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ НА -ИЩЕ
(жін. і середн. р.)

О д н и н а М н о ж и н а

Н. *бабúщ-**е*** *бабúщ-**а***
Р. *бабúщ-**і/-а*** *бабúщ*
Д. *бабúщ-**і/-у*** *бабúщ-**ам***
З. *бабúщ-**е/-у*** *бабúщ*
О. *бабúщ-**ею/-ем*** *бабúщ-**ами***
М. …*бабúщ-**і*** *бабúщ-**ах***
Кл. *бабúщ-**е*** *бабúщ-**а***

Примітка 1. Тип відмінювання іменників на ***-ище*** *(бабúще* – жін. і середн. рід*, свекру́шище* – жін. і середн. рід і под.) при хитанні в морфологічному роді залежить від значення роду: якщо іменник має дві форми роду (*бабúще* – жін. і середн. рід), то для форми жін. роду лише в

називному, знахідному та кличному відмінках однини властиве закінчення **-е**, типове для іменників другої відміни середнього роду, а в інших відмінках їхні закінчення збігаються із закінченнями іменників першої відміни (обидва варіанти наявні в знахідному відмінку), а для середн. роду – послідовність відмінювання за зразками відмінювання іменників другої відміни середн. роду.

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ

І відміна

А. Однина

Родовий відмінок

1. У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї:**

а) **-и** набувають іменники твердої групи: *до́ньк**и**, дочк**и́**, кни́жк**и**, ма́м**и**, маши́н**и**, перемо́г**и**, роди́н**и**, фа́брик**и**;*

б) **-і** (після голосного, м’якого знака та апострофа – **-ї)** мають іменники першої відміни м’якої та мішаної груп: *бу́р**і**, гри́вн**і*** (від *гри́вня* – грошова одиниця), *дуе́нь**ї**, мр**ї́**ї, над**ї́**ї, пра́ц**і**, відмі́нниц**і**, сім’**ї́**; кру́ч**і**, меж**і́**, пло́щ**і**, ти́ш**і**.*

Примітка. Однакові за написанням форми родового відмінка однини та називного множини окремих іменників нерідко мають різні наголоси, пор.: *дочк**и́** – до́чк**и**, земл**і́** – зе́мл**і**, кни́жк**и** – книжк**и́**, меж**і́** – ме́ж**і**, сестри́ – се́стр**и**, сім’**ї́** – сі́м’**ї**.*

Давальний відмінок

2. У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і,** після голосного, м’якого знака та апострофа – **-ї:** *до́ньц**і**, дочц**і́**, кни́жц**і**, маши́н**і**, перемо́з**і**, фа́бриц**і**; бу́р**і**, гри́вн**і**, дуе́нь**ї**, над**ї́**ї, відмі́нниц**і**, сім’**ї́**, статт**і́**, кру́ч**і**, меж**і́**, пло́щ**і**, ти́ш**і**.*

Знахідний відмінок

3. У знахідному відмінку однини іменники першої відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у,** м’якої – **-ю:** *до́ньк**у**, дочк**у́**, кни́жк**у**, маши́н**у**, перемо́г**у**, фа́брик**у**; кру́ч**у**, меж**у́**, пло́щ**у**, ти́ш**у**; бу́р**ю**, гри́вн**ю**,*

*дуе́нь**ю**, наді́**ю**, відмі́нниц**ю**, сім'**ю́**, статт**ю́***.

Орудний відмінок

4. В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою,** м'якої та мішаної груп – **-ею,** після голосного, м'якого знака та апострофа – **-єю:** *до́ньк**ою**, дочк**о́ю**, кни́жк**ою**, маши́н**ою**, перемо́г**ою**, фа́брик**ою**; бу́р**ею**, гри́вн**ею**, дуе́нь**єю**, наді́**єю**, відмі́нниц**ею**, сім'**є́ю**, статт**е́ю**; кру́ч**ею**, меж**е́ю**, пло́щ**ею**, ти́ш**ею***.

Місцевий відмінок

5. У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і,** після голосного, м'якого знака та апострофа – **-ї:** *на до́ньц**і**, на дочц**і́**, на кни́жц**і**, на маши́н**і**, на фа́бриц**і**, у бу́р**і**, у перемо́з**і**, по доро́з**і**, по сте́жц**і**, по руц**і́**; при до́ньц**і**, при дочц**і́**; на гри́вн**і**, на дуе́нь**ї**, у наді́**ї**, у сім'**ї́**, у статт**і́**, при відмі́нниц**і**, при сім'**ї́**; на кру́ч**і**, на меж**і́**, на пло́щ**і**, у ти́ш**і**, у меж**і́**, по кру́ч**і**, по пло́щ**і***.

Примітка. Перед закінченням **-і** в давальному та місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять відповідно в **з, ц, с:** *нога́ – нозі́, рука́ – руці́, му́ха – му́сі*.

Кличний відмінок

6. У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю.**

а) **-о** властиве іменникам твердої групи: *до́ньк**о**, до́чк**о**, дружи́н**о**, Га́нн**о** Миха́йлівн**о**, кни́жк**о**, перемо́г**о**, се́стр**о***;

б) **-е** набувають іменники м'якої та мішаної груп, **є** – іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *во́л**е**, відмі́нниц**е**, гри́вн**е**, ду́ш**е**, зе́мл**е**, Ка́тр**е**, кру́ч**е**, магара́дж**е**, ра́дж**е***; а також *І́лл**е**; дуе́нь**є**, Марі́**є**, мрі́**є**, Соломі́**є***;

в) **-ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́с**ю**, Га́л**ю**, до́н**ю**, Ле́с**ю**, мату́с**ю**, тіту́с**ю***.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного

відмінка: *Оксáн**о** Івáнівн**о**, Марі́є Васи́лівн**о***.

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має лише загальна назва, а прізвище – форму, що збігається з називним відмінком: *добрóдійк**о** Гончару́к, пáні Шевчéнко*.

Б. Множина

Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и,** м’якої та мішаної груп – **-і,** після голосного, м’якого знака та апострофа – **-ї:** *книжк**и́**, маши́н**и**, перемóг**и**, фáбрик**и**; бу́р**і**, дуéнь**ї**, наді́**ї**, відмі́нниц**і**, статт**í**, сíм’**ї**; кру́ч**і**, мéж**і**, ми́ш**і**, плóщ**і***; також іменники чол. роду: *джу́р**и**, рáдж**і**, су́дд**і***.

Родовий відмінок

2. У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів**:

а) нульове закінчення мають іменники твердої, м’якої та мішаної груп: *верст* (від *верст**á***–давня одиниця вимірювання відстані), *верств* (від *верств**á*** – шар) і *верст**óв*** (від *верств**à*** – давня одиниця вимірювання відстані), *ви́гід* (від *ви́год**а***) і *виг**í**д* (від *вигóд**а***), *губ* (і *губ**íв***), *дорі́г, маши́н, назв, свобóд, фáбрик, шкіл; бур, долóнь, легéнь* (і *легéн**ів**), наді́й, робітни́ць; круч, меж, площ*;

б) невелика група іменників жін. роду має закінчення **-ей:** *гус**éй*** (одн. *гу́ск**а**), дуéн**ей*** (одн. *дуéнь**я**), ескадри́л**ей*** (одн. *ескадри́ль**я**), кур**éй*** (одн. *ку́рк**а**), миш**éй**, свин**éй**,* або нульову основу на ***-ей***: *сімéй* (від *сíм’**ї***), *статéй* (від *статт**í***) та ін.;

в) закінчення **-ів** має невелика група іменників чол. роду: *су́дд**ів**, старост**í**в* (і *стáрост* – з іншим значенням), окремі іменники жін. роду (див. вище п. а), а також прізвища*: Журб**íв**, Чупри́нк**ів*** і т. ін.; для окремих іменників можливі варіанти із закінченням **-ів** і нульовим закінченням: *мам**и́*** – *мам**íв*** і *мáм**и*** – *мам, баби́ – баб**íв*** і рідко *баб*; у прізвищах: *Мáйбород**ів*** і *Мáйбород, Стáрост**ів*** і *Стáрост*.

Примітка 1. В іменників, що мають у називному відмінку однини сполучення двох різних приголосних, у родовому відмінку множини між такими приголосними з’являються **о** або **е.**

О виникає в тих іменників, які мають після приголосного основи суфікс **-к:** *до́чок* (*до́чки*), *книжо́к,* (*книжки́*), *ку́льок* (*ку́льки*), *мисо́к* (*миски́*) і т. ін., а також в іменників між двома приголосними: *гра* (мн. *і́гри*), *ку́хня, пове́рхня, со́сна́, су́кня, це́рква → і́гор*, *ку́хонь, пове́рхонь, со́сон* (і *со́сен*), *су́конь, церко́в*. У низці іменників з'являється відповідно **е (є):** *бо́єнь, во́єн (*і *війн), гри́вень, до́мен, копа́лень, ла́зень, мі́тел, шабе́ль*, але в іменників іншомовного походження здебільшого наявне нульове закінчення: *арф, догм, пальм, шайб.*

Примітка 2. В іменників іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння збережено*: бонн* (від *бо́нна*), *булл* (від *бу́лла*), *ванн* (від *ва́нна*), *вілл* (від *ві́лла*), *мадо́нн* (від *мадо́нна*), *панн* (від *па́нна*).

Давальний відмінок

3. У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам, -ям**:

а) закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжка́м, маши́нам, фа́брикам; кру́чам, ме́жам*, *пло́щам*.

б) закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бу́рям, дуе́ньям, гри́вням, ескадри́льям, наді́ям, відмі́нницям, сі́м'ям, статтям*.

Знахідний відмінок

4. У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

а) іменники – назви істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *ведме́ди́ць, вовчи́ць, листоно́ш, міхоно́ш, молоди́ць, відмі́нниць, украї́нок; дуе́ней, свине́й.*

Примітка. Іменники – назви окремих свійських тварин, комах мають також менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка*: гна́ти ове́ць* (і *ві́вці*), *па́сти корі́в* (і *коро́ви*), *годува́ти свине́й* (і *сви́ні*), *ловити мух* (і *му́хи)*;

б) іменники – назви неістот уживаються у формі, однаковій із формою називного відмінка: *книжки́, маши́ни, фа́брики; ву́лиці, гри́вні, друка́рні, ескадри́льї, мрі́ї, сі́м'ї, кру́чі, ме́жі, пло́щі.*

Орудний відмінок

5. В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**:

а) закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп:

*книжк**а́ми**, маши́н**ами**, фа́брик**ами**, кру́ч**ами**, ме́ж**ами**, пло́щ**ами***;

б) закінчення **-ями** властиве іменникам м'якої групи: *ву́лиц**ями**, гри́вн**ями**, друка́рн**ями**, дуе́нь**ями**, ескадри́ль**ями**, мрі́**ями**, відмі́нниц**ями**, сі́м'**ями**, статт**я́ми***;

в) варіантні закінчення **-ми** (поряд із формами на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: *слізь**ми́*** (і *сльоз**а́ми***), *свинь**ми́*** (і *сви́н**ями***).

Місцевий відмінок

6. У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** – для м'якої групи: *у книжк**а́х**, на маши́н**ах**, на кру́ч**ах**, на ме́ж**ах**, на гри́вн**ях**, на дуе́нь**ях**, на ескадри́ль**ях**, у статт**я́х**, у сі́м'**ях**; по доро́гах, по рук**а́х**, по стежк**а́х***.

Кличний відмінок

7. У кличному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову із називним: *баб**и́**, до́чк**и**, жінк**и́**, гри́вн**і**, дуе́нь**ї**, відмі́нниц**і***.

II відміна

А. Однина

Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю.**

1. Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка – у мішаній групі): *мі́ст**а**, сел**а́**, плеч**а́**, прі́звищ**а**; умі́нн**я**, снаря́дд**я**, мо́р**я**, обли́чч**я**, узбі́чч**я**, по́л**я***.

2. Іменники чол. роду із закінченням **-о** в родовому відмінку однини набувають закінчення лише **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *ба́тьк**а**, Дмитр**а́**, Дороше́нк**а**, Тесле́нк**а**, Франк**а́**, Шевче́нк**а**; Анто́с**я**, Бене́д**я**, Олексі́**я***.

2.1. Іменники чол. роду в родовому відмінку однини з основою на приголосний набувають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю** залежно від значення істоти або значення неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.

2.1.1. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чол. роду:

2.1.1.1. Назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: *академ́іка, во́їна, делега́та, свяще́ника, співака́, тесляра́, митця́, незнайо́мця, промо́вця, татуся́, фено́мена* (людина), *учи́теля, у́чня, фахівця́; Богда́на, Бори́са, Олекса́ндра, Тара́са; Андрі́я, Василя́, Віта́лія, Сергі́я, Ю́рія; козаче́нька, хло́пчика*; *во́вчика, за́йчика, соко́лика*; та персоніфіковані предмети і явища: *Ві́тра, Моро́за* та ін.

2.1.1.2. Назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети, зокрема:

а) назви дерев: *бе́реста, ду́ба, кле́на, я́вора, я́сеня*; *дубка́, яворо́нька, ясено́чка;*

б) назви технічних реалій, машин, двигунів та їхніх деталей: *ваго́на, електрока́ра, ескала́тора, комп'ю́тера, літака́, моніто́ра, мото́ра, по́тяга, тра́ктора; автомобі́ля, ди́зеля, по́ршня; ваго́нчика, літачка́*;

в) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні фігури та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: *а́тома, ве́ктора, елеме́нта, еліпсо́їда, інтегра́ла, като́да, ква́рка, квадра́та, коефіціє́нта, ко́нуса, ко́синуса, цилі́ндра; а́фікса, інтерфі́кса, локати́ва, пре́фікса, су́фікса* та ін., але *си́нтаксису, фразеологі́зму* (про інші категорії термінів див. п. 2);

г) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: *відмі́нка, восьмику́тника, дода́тка, займе́нника, знаме́нника, іме́нника, прикме́тника, прислі́вника, трику́тника, чисе́льника*, *числі́вника*, *шкі́ва; про́меня,* але *ви́ду, ро́ду*, *скла́ду, спо́собу* (див. п. 2.1.2.1(г));

ґ) назви одиниць вимірюваня довжини (*дю́йма, ме́тра, кіломе́тра*) або маси *(гра́ма, кілогра́ма, фу́нта, фу́нтика);*

д) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня, вівто́рка, понеді́лка; листопа́да, мі́сяця, сі́чня, ти́жня*; але *ві́ку, листопа́ду* (явище природи)*, ро́ку* (сукупність місяців, тижнів і днів)*, по́ясу* (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі) (див. 2.1.2(2)), а також числові назви: *деся́тка, мільйо́на, мілья́рда*;

е) назви грошових знаків: *гроша́, до́лара, карбо́ванця, санти́ма, фра́нка, це́нта, черві́нця*, *черві́нчика*;

є) назви органів і частин тіла: *живота́, кишківника́, м'я́за, но́са, ро́та, скеле́та, сугло́ба, хребта́, шлу́нка, па́льця*; *живо́тика, па́льчика,* але *стравохо́ду* та ін. (див. 2. 3);

ж) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель і їх частин, архітектурних деталей: *бара́ка, ко́мина, одві́рка,*

підда́шка, причі́лка, сво́лока, флі́геля, димаря́; вітряка́, ву́лика, голубника́; акведу́ка, багéта, éркера, карні́за, балко́на, па́ндуса, та́мбура; балко́нчика; але *підму́рку, поко́ю* (див. 2.1.2(3));

з) назви предметів побуту: *ножа́, ча́йника, черпака́; дива́на, ми́сника, серва́нта*; *стільця́*; *сті́льчика*;

і) назви одягу і взуття: *джéмпера, жупа́на́, кобеняка́, костю́ма, ку́нту́ша, піджака́, плаща́, по́яса* (елемент одягу), *свéтра, кéда, череви́ка, чо́бота; костю́мчика, пла́щика; череви́чка*;

ї) назви виробів із борошна: *бато́на*, *бу́блика, калача́, рога́лика; бу́бличка, кала́чика*;

к) назви церковних реалій: *амво́на, іконоста́са, ві́втаря́*; *іконоста́сика*;

л) назви населених пунктів: *Бату́рина, Ба́хмача, Бердя́нська, Ви́шгорода, Га́лича, Га́дяча, Гда́нська, Го́меля, Жито́мира, Ло́ндона, Лу́цька, Ми́ргорода, Пари́жа*, *Ха́ркова; Бо́бринця, Бори́споля, Ко́веля, Трускавця́, Чорно́биля, Шанха́я, Я́мполя*; а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів- (-їв-), -ев- (-єв-), -ов-, -ин- (-ін-)**: *Бика́, Дніпра́, Дністра́, Збруча́, Псла, Тéтерева; Вільхівця́, Дінця́, Інгульця́, Торця́, Хустця́; Олéськова, Льво́ва, Ха́ркова, Ки́єва, Колгу́єва, Хо́дорова, Пиря́тина, Свято́шина, Сня́тина*; лише в окремих випадках з наголосом на корені іменника: *Брéча, Во́вка, До́вжика, Мало́го Куя́льника, Салги́ра, Сві́жа, Смо́трича*.

Примітка 1. Закінчення **-у, -ю** наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у:** *Дави́дового Бро́ду, Зелéного Га́ю, Криво́го Ро́гу, Часово́го Я́ру, Широ́кого Ла́ну* та ін.

2.1.2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м’якій групі) мають:

1) абстрактні іменники чоловічого роду:

а) назви якостей і властивостей: *герої́зму, ліри́зму, націоналі́зму, патріоти́зму*;

б) назви психічних і фізичних станів, емоцій, почуттів, різних хвороб: *гні́ву, жа́ху, жа́лю, ро́зпачу, сну, со́рому, сти́ду* (і *стида́), сто́гону, стра́ху́, су́мніву*; *авітаміно́зу, артро́зу, бронхі́ту, гаймори́ту, гри́пу, діабéту, колі́ту, ко́ру, на́бряку, о́піку, о́пуху, оти́ту, ка́шлю, правцю́, ти́фу, я́щуру*;

в) назви явищ суспільного життя, дій, процесів та їхніх результатів:

ана́лізу, бі́гу, ви́бою, ви́купу, ви́слову, відбо́ю, ві́дгуку, заробі́тку, зато́ру, за́пису, і́мпульсу, кло́поту, конфлі́кту, кро́ку, приї́зду, по́штовху, прибу́тку, проце́су, ремо́нту, ру́ху, си́нтезу, у́спіху, хо́ду, шу́му, у́сміху;

г) назв и філософських, літературознавчих та інших наукових понять: *абсолю́ту, абсу́рду, агностици́зму, антропоцентри́зму, дисона́нсу, догмати́зму, догма́ту* (і *до́гмату); авра́лу, а́кту, доста́тку, екза́мену, е́кспорту, е́кскурсу, зву́ку, ідеа́лу, со́рту, спо́собу, хи́сту, фено́мену* (явище), *фрейди́зму* та ін., але як конкретні іменники-терміни: *зву́ка, ду́ха* і *Ду́ха* (у значенні *Свято́го Ду́ха* (третя іпостась єдиного Бога);

ґ) назви явищ природи зі значенням процесу: *ви́хору, гра́ду, гро́му, ві́тру, вогню́, дощу́, землетру́су, моро́зу, сме́рчу, тума́ну, урага́ну, хо́лоду, цикло́ну*; але *Ві́тра, Моро́за* як персоніфікованих явищ (див. п. 2.1.1.1);

2) іменники на позначення сукупності істот *(електора́ту, батальйо́ну, взво́ду, дивізіо́ну, ко́рпусу* (військове з'єднання)*, о́рдену* (чернеча громада), *орке́стру, по́лку, ро́ю, хо́ру,* але з наголосом на останньому складі *табуна́*) або неістот: а) дерев, кущів: *березняку́, вишнику́, га́ю, лі́су, са́ду* (але *садка́), чагарнику́;* б) трав'янистих рослин: *барві́нку, бузку́, буркуну́*, *горо́ху, звіробо́ю, кро́пу, молоча́ю, очере́ту, щавлю́, ячме́ню* (але *вівса́*); в) предметів побуту: *о́дягу, ремане́нту, суво́ю, това́ру*; г) сортів плодових дерев: *ране́ту, ренкло́ду; кальві́лю* та ін.; г) установ, закладів, організацій, об'єднань держав: *інститу́ту, ко́леджу, ліце́ю, ма́ркету, музе́ю, університе́ту; клу́бу, коміте́ту, у́ряду*; *сою́зу*, але *бло́ка* (механізм або камінь); ґ) ігор, видів спорту і танців: *альпіні́зму, бадмінто́ну, баскетбо́лу, бейсбо́лу, біатло́ну, бо́ксу, бо́улінгу, волейбо́лу, гандбо́лу, го́льфу, да́йвінгу, се́рфінгу, футбо́лу; бобсле́ю, хоке́ю; ва́льсу, краков'я́ку, та́нку* (але переважно з наголосом на закінченні *танка́*); *та́нцю,* але: *гопака́, козака́* (танець)*, се́рфінга* (спортивне знаряддя);

3) іменники – назви просторових понять та їхніх різновидів: *ва́лу, байра́ку, лима́ну, лу́гу, майда́ну, то́ку; все́світу, ри́нгу, ро́ву, сві́ту, сте́пу, урі́вку, я́ру; кра́ю, небокра́ю, ручаю́,* але: *горба́, ху́тора*. До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: *бастіо́ну, буди́нку, вігва́му, вокза́лу*, *гурто́житку, ґа́нку, да́ху, заво́ду, за́лу, за́мку, інтерна́ту, кана́лу, коридо́ру*, *мо́лу, му́ру, пала́цу, парапе́ту, підва́лу, пло́ту, по́верху, порта́лу, приту́лку, ти́ну, універма́гу, фаса́ду, фільва́рку, чу́му, ши́нку, шта́бу*; *сара́ю*; *інтерне́ту, метрополіте́ну*; але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа́, гаража́, куреня́, млина́, сажа́, хліва́;* обидвох закінчень – **-а (-я)** та **-у (-ю)** – набувають іменники: *моста́* (конкретний предмет) й *мо́сту* (цілісність), подібно: *паркана́* й *парка́ну*, *плота́* й *пло́ту*.

До просторових реалій належать і назви річок (крім зазначених у п. 2.1.1.2 (л)), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Бу́гу, Га́нгу, До́ну, Дуна́ю, Ні́лу, Ре́йну, Се́йму, Сти́ру, Стри́ю, Байка́лу; Сві́тязю;*

*Ельбру́с**у**, Памі́р**у**, Ура́л**у**, Алта́**ю**; Кі́пр**у**, Кри́т**у**, Ро́дос**у**; Алжи́р**у**, Афганіста́н**у**, Ватика́н**у**, Єги́пт**у**, Іра́н**у**, Іра́к**у**; Кита́**ю**, Тайва́н**ю**; Гонко́нг**у**, Ельза́с**у**, Кавка́з**у**, Караба́х**у**, Кривба́с**у**, Мікело́н**у**, Сен-П’є́р**у**, Сибі́р**у**.*

Примітка. Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)** мають розрізнювальну функцію в деяких іменників: *Алжи́р**а**, Ри́м**а**, Тuні́с**а*** (місто) і *Алжи́р**у**, Ри́м**у**, Туні́с**у*** (країна), *Нью-Йо́рк**а*** (місто) – *Нью-Йо́рк**у*** (штат).

4) речовинні іменники: *азо́т**у**, асфа́льт**у**, бальза́м**у**, бо́р**у**, бро́м**у**, борщ**у́**, во́ск**у**, га́с**у**, гі́пс**у**, грані́т**у**, йо́д**у**, ква́с**у**, ки́сн**ю**, льо́д**у**, ме́д**у**, піск**у́**, по́рох**у**, спи́рт**у**, спи́ртик**у**; алюмі́ні**ю**, во́дн**ю**, вуглец**ю́**, ма́гні**ю**, ра́ді**ю**, та́лі**ю**, ту́лі**ю***, але *хлі́б**а*** (конкретний іменник);

5) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водого́н**у**, вододі́л**у**, газого́н**у**, живо́пис**у**, живопло́т**у**, манускри́пт**у**, родово́д**у**, руко́пис**у**, суходо́л**у***, але *електрово́з**а**, паропла́в**а***.

Примітка. У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних іменників та абстрактних іменників, а також на реалізації іменниками значення сукупності, відбиває значення слова: *алма́з**а*** (коштовний камінь) – *алма́з**у*** (мінерал), *а́кт**а*** (документ) – *а́кт**у*** (дія), *апара́т**а*** (прилад) – *апара́т**у*** (установа), *ба́л**а*** (одиниця виміру) − *ба́л**у*** (святковий вечір), *бло́к**а*** (частина споруди, машини) – *бло́к**у*** (об’єднання держав), *бо́р**а*** (свердло) – *бо́р**у*** (хімічний елемент), *бо́рт**а*** (край одягу, посуду) – *бо́рт**у*** (судно), *була́т**а*** (зброя) – *була́т**у*** (сталь), *ва́л**а*** (деталь машини) – *ва́л**у*** (насип), *дзво́н**а*** (інструмент) – *дзво́н**у*** (звук), *еле́мент**а*** (конкретне) – *еле́мент**у*** (абстрактне), *зву́к**а*** (термін) – *зву́к**у*** (процес), *інструме́нт**а*** (одиничне) – *інструме́нт**у*** (збірне), *ка́мен**я*** (одиничне) – *ка́мен**ю*** (збірне), *клин**а*** (предмет) – *кли́н**у*** (просторове поняття), *ко́рпус**а*** (тулуб) – *ко́рпус**у*** (сукупне), *лист**а́*** (одиничне) – *ли́ст**у*** (збірне), *листопа́д**а*** (місяць) – *листопа́д**у*** (процес), *оригіна́л**а*** (особа) – *оригіна́л**у*** (документ), *о́рган**а*** (частина тіла) – *о́рган**у*** (установа), *папе́р**а*** (документ) – *папе́р**у*** (матеріал), *по́тяг**а*** (поїзд) – *по́тяг**у*** (почуття), *прида́тк**а*** (відросток) – *прида́**тку*** (додаток), *по́яс**а*** (предмет) – *по́яс**у*** (просторове поняття), *раху́нк**а*** (документ) – *раху́нк**у*** (дія), *сирк**а́*** (сиркова маса) − *сирк**у́*** (зменш. до *сир*), *со́няшник**а*** (рослина) − *со́няшник**у*** (насіння), *ста́н**а*** (технічний термін) – *ста́н**у*** (музичний та ін. термін), *телефо́н**а*** (апарат) – *телефо́н**у*** (вид зв’язку); *те́рмін**а*** (слово) – *те́рмін**у*** (строк), *фа́ктор**а*** (маклер) – *фа́ктор**у*** (чинник), *фено́мен**а*** (особа) – *фено́мен**у*** (явище), *шабло́н**а*** (пристрій; креслення) – *шабло́н**у*** (зразок) і т. ін.

Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають

закінчення **-ові, -еві** (**-єві**), **-у** (**-ю).**

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), **-єві** (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2 б): *ве́летн**еві**, дире́ктор**ові**, добро́ді**єві**, журавл**е́ві**, ма́йстр**ові**, Петр**о́ві**, побрати́м**ові**, працівник**о́ві**, секретар**е́ві**, Сергі́**єві**, солов'**є́ві**, това́ришеві, шахтар**е́ві**; буди́нк**ові**, бу́к**ові**, дро́т**ові**, запа́с**ові**, ки́лим**ові**, набо́р**ові**, пала́ц**ові**; га́**єві**, ка́мен**еві**, кра́**єві**, пн**е́ві**; дощ**е́ві**, пла́ч**е́ві**, плащ**е́ві*** та ін. Ці ж іменники набувають і закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі): *дире́ктор**у**, ма́йстр**у**, Петр**у́**, ве́летн**ю**, Віта́лі**ю**, журавл**ю́**, солов'**ю́**; буди́нк**у**, бу́к**у**, дро́т**у**, запа́с**у**, ки́лим**у**, пала́ц**у**; га́**ю**, ка́мен**ю**, кра́**ю**.*

Примітка. Коли в тексті уживано поряд декілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку використовувати закінчення **-ові, -еві (-єві),** а тоді – **-у (-ю):** *Симоне́нк**ові** Оле́с**ю** Андрі́йович**у**, Леоні́д**ові** Микола́йович**у** Куце́нк**у**, добро́ді**єві** бригади́р**у**, па́н**ові** капіта́н**у**.*

Варіантні закінчення **-ові** та **-у** мають іменники середн. роду із суфіксом **-к-,** що означають недорослих істот: *дитя́тк**ові** – дитя́тк**у**, лоша́тк**ові** – лоша́тк**у**, немовля́тк**ові** – немовля́тк**у**, порося́тк**ові** – порося́тк**у**, теля́тк**ові** – теля́тк**у**, ягня́тк**ові** – ягня́тк**у*** і под.

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

а) іменники середн. роду: *мі́ст**у**, сел**у́**, свя́т**у**; прі́звищ**у**, умі́нн**ю**, знаря́дд**ю**, обли́чч**ю**, підда́шш**ю**, роздорі́жж**ю**; се́рц**ю**, со́нц**ю**.*

У деяких словах середн. роду можливі варіантні закінчення **-у, -ю** та **-ові, -еві**: *ли́х**у** – ли́х**ові**, мі́ст**у** – мі́ст**ові**, о́зер**у** – о́зер**ові**, се́рц**ю** – се́рц**еві***;

б) іменники чол. роду на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв):** *Ки́їв – Ки́єв**у**, Колгу́єв – Колгу́єв**у**, Лебеди́н – Лебедин**у́**, Ма́монтов – Ма́монтов**у**, Львів – Льво́в**у**, о́стрів – о́ástров**у**, рів – ро́в**у**, Ха́рків – Ха́рков**у**.*

Примітка. У прізвищах на зразок *Васили́шин, Воло́шин, Семени́шин,Якови́шин, Ільї́н* можливі варіантні закінчення *-у* та *-ові*: *Васили́шин**у** – Васили́шин**ові**, Воло́шин**у** – Воло́шин**ові**, Михайли́шин**у** – Михайли́шин**ові**, Семени́шин**у** – Семени́шин**ові**, Степани́шин**у** – Степани́шин**ові**, Якови́шин**у** – Якови́шин**ові**, Ільїн**у́** – Ільїн**о́ві*** та ін.

Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.

1. Омонімічну з формою родового відмінка мають усі іменники чол. роду – назви істот, а також найменування персоніфікованих явищ: *будівник**á**, доповíдач**á**, кон**я́**, хлóпц**я**, Вíтр**а**, Морóз**а***.

2. Усі іменники – назви неістот чол. роду, а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *будúнок, декрéт, інститýт, колектúв, міст, нарóд, полк, сон, стиль, стіл, ячмíнь; корíнн**я**, мíст**о**, мíсц**е**, мóр**е**, сел**ó***.

Примітка. Деякі конкретні іменники чол. роду, переважно назви побутових предметів, дерев, документів та ін., можуть мати варіантні форми, спільні з формами або родового, або називного відмінків: (зрізав) *дуб* і *дýб**а**,* (вивчив) *вірш* і *вíрш**а***, (написав) *лист* і *лист**á**,* (узяв) *ніж* і *нож**á**,* (поклав) *олівéць* і *олівц**я́**,* (поставив) *плуг* і *плýг**а***, (розгорнув) *довíдник* і *довíдник**а***; (подарував) *пéрстень* і *пéрсн**я**,* (укласти) *акт* і *áкт**а***.

Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им.**

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа **-єм**) – іменники чол. та середн. роду мішаної та м’якої груп (крім іменників середн. роду з кінцевим **-я**): *мáйстр**ом**, мíст**ом**, працівник**óм**, сел**óм**; бійц**é́м**, кобзар**éм**, кон**éм**, кущ**éм**, мíсц**ем**, мóр**ем**, нож**éм**, плеч**éм**, прíзвищ**ем**, секретар**éм**, слухач**éм**, пир**íєм**, р**óєм**, солов’**є́м**, урожá**єм**; Багр**íєм**, Кубл**íєм**, Червон**íєм***.

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я:** *ворожíнн**ям**, житт**я́м**, змагáнн**ям**, умíнн**ям**, знаря́дд**ям**, кíлл**ям**, лúст**ям**, лýб’**ям**, облúчч**ям**, піддáшш**ям**, пíр’**ям**, роздорíжж**ям**, щáст**ям***.

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

а) іменники – прізвища чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн):** *Виногрáдов**им**, Звéгінцев**им**, Ільїн**и́м**, Ковалéв**им*** (від *Ковалíв), Лéсин**им***. Неслов’янські прізвища, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін,** мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом:** *Бю́лов**ом**, Дáрвін**ом**, Кéльвін**ом**, Чáплін**ом***.

Примітка. Прізвища на **-ин** (**-анин, -янин**), які походять від назв осіб за етнічною належністю або місцем проживання, в орудному відмінку однини набувають закінчення **-ом**: *Волóшин**ом**, Лучкáнин**ом**, Рýсин**ом**, Тýрчин**ом**, Туря́нин**ом*** і т. ін.;

б) Іменники – географічні назви середнього роду із суфіксами

присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-),** що відмінюються як прикметники: *Горóшине – Горóшин**им**, Гранíтне – Гранíтн**им**, Кам'яне – Кам'ян**им**, Котелéве – Котелéв**им**, Свáтове – Свáтов**им**.*

Іменники – географічні назви чоловічого та середнього роду із суфіксами **-ов-, -ев- (-єв-), -ів- (-їв-), -ин-, -ін- (-їн-),** що не відмінювані як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом:** *Кúєв**ом**, Козя́тин**ом**, Лебедин**óм**, Пиря́тин**ом**, Святóшин**ом**, Хáрков**ом**, Яготин**óм**.*

Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-і (-ї), -ові, -еві (-єві), -у (-ю).**

1. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа – **-ї**) мають:

а) іменники чол. роду (переважно безсуфіксні) – назви неістот: *в áкт**і**, в дýс**і**, у комп'ютер**і**, у байрáц**і**, у бéрез**і**, у ґрýнт**і**, у декрéт**і**, у телефóн**і**, на дýб**і**, на мíсяц**і**, на пóверс**і**, на порóз**і**, на стол**í**, на язиц**í**, по асфáльт**і**, по фундáмент**і**, при дн**і**, при стол**í**, при харáктер**і***;

Примітка 1. Деякі іменники цього зразка можуть мати варіантні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю),** що залежить від місця наголосу в слові: *у гá**ї** – у га**ю́**, у кра**ї́** – у кра**ю́**, у лíс**і** – у лíс**у**, на льóд**і** – на льод**ý**, на рóд**і** – на род**ý**, у сáд**і** – у сад**ý**, на стáв**і** – на став**ý**, на тóрз**і** – на торг**ý***;

б) іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м'якої груп: *у гóр**і**, унавчáнн**і**, в óзері, у слóв**і**, у мíст**і**, у сел**í**, у прíзвищ**і**; на письм**í**, на облúчч**і**, на піддáшш**і**, на плеч**í**, на роздорíжж**і**, по завéршенн**і**, при згáрищ**і**, при мóр**і**, при узбíчч**і**.*

2. Закінчення **-у** (після голосного – **-ю**) мають:

а) іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о)** – назви неістот: *у ставк**ý**; у горщéчк**у**, у містéчк**у***; *у будúнк**у**, у гуртк**ý**; у вíйськ**у**; на держак**ý**, на літак**ý**, на мішк**ý**; на дóщик**у**, на лíжк**у**, на яє́чк**у**; по горúщ**у**, по узбíчч**ю**; при бáтеньк**у**, при підрахýнк**у**.* Наявні також і варіантні форми з **-ові:** *на/по/при/у будúнк**ові**, на/по/при/у держак**óві**, на/по/при/у літак**óві**, на/по/при/у лíжк**ові*** та ін.;

б) іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *у га**ю́**, у сок**ý**, у степ**ý**, у яр**ý**, у бо**ю́**, на льод**ý**, на сніг**ý**, на шлях**ý**, по дах**ý***.

Примітка 1. Із прийменниками **по** деякі іменники набувають

варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї):** *по дýбу – по дýбі*, *по Дніпрý – по Дніпрі́, по мі́сту – по мі́сті, по облúччю – по облúччі, по óзеру – по óзері, по пóлю – по пóлі, по селý – по селі́, по навчáнню – по навчáнні;* на позначення часу вживається переважно закінчення **-і(-ї):** *по закі́нченні, по обі́ді*; зрідка – **-у(-ю):** *по вéчорі* і *по вéчору, по досягненні* і *по досягненню, по завéршенні* і *по завéршенню, по закі́нченні* і *по закі́нченню, по здíйсненні* і *по здíйсненню*.

Примітка 2. Із прийменниками **в (у)** деякі іменники також набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї):** *у пóтягу – у пóтязі*.

3. Закінчення **-ові** у твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа – **-єві**) у м’якій та мішаній групах мають:

а) іменники чол. роду – переважно назви істот: *на/при бáтькові, на/при лісникóві; на/при водíєві, на/при вчúтелеві, на/при конéві, на/при товáришеві*;

б) іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви істот): *на дитя́ткові, на левеня́ткові, на немовля́ткові, на теля́ткові, на хлоп’я́ткові, на яструб’я́ткові.*

Примітка 1. Іменники чол. роду твердої групи з основою на **-г, -к, -х**, безсуфіксні та із закінченням **-о** – назви осіб, а також іменники середн. роду із суфіксом **-к-** − назви істот, ужиті з прийменниками *на, у (в), по, при,* поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** мають і варіантні закінчення **-у (-ю):** *на бáтькові – на бáтьку, при співробі́тникові – при співробі́тнику, на чумакóві – на чумакý, на дитя́ткові – на дитя́тку, на теля́ткові – по теля́тку.*

Іменники чол. роду – назви істот (не осіб) мають поряд із закінченнями **-ові, -еві (-єві)** й закінчення **-і (-ї):** *на звíрові – на звíрі*; *на китóві – на киті́, на ослóві – на ослі́, на тúгрові – на тúгрі; на бугаєві – на бугаї́, на конéві – на коні́, на лóсеві – на лóсі; на вужéві – на вужі́*; **-ові** та **-у** − переважно в іменників з основою на **-к**: *на борсукóві* і *на борсукý; на віслюкóві* і *на віслюкý; на вóвкові* і *на вóвку*; *на воякóві* і *на воякý*.

Примітка 2. Із прийменником **по** іменники набувають варіантних закінчень **-ові, -еві (-єві)** та **-у (-ю)**: *по лéвові* і *по лéву, по вóвкові* і *по вóвку; по бугаєві* і *по бугаю́, по зáйцеві* і *по зáйцю; по вужéві* і *по вужý*.

Примітка 3. Окремі іменники – назви осіб чол. роду, вжиті з прийменниками *на, у (в), по, при*, мають три варіанти закінчень: **-ові / -у (-ю) / -і (-ї)** – у твердій групі, а в м’якій і мішаній групах − **-еві (-єві), -ю, -і (-ї)**: *на, у (в), по, при капітáнові, капітáну, капітáні; на, у (в), по, при прем’єр-міні́строві, прем’єр-міні́стру, прем’єр-міні́стрі; на, у (в), по, при профéсорові, профéсору, профéсорі; на, у (в), по, при студéнтові, студéнту, студéнті*; *на, у (в), по, при учúтелеві, учúтелю, учúтелі; на, у (в), по, при носíєві, носíю, носíї*; *на, у (в), по, при нéбожеві, нéбожу, нéбожі; на, у (в), по, при товáришеві, товáришу,*

товáришi; на, у (в), по, при читáчеві, читачý, читачí.

Кличний відмінок

Іменники другої відміни в кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -е.**

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к(о)**), іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Пéтрику, Івáнку, Олéгу (й Олéже), бáтьку, сúнку, погóничу, слухáчу, товáришу, робітникý (і робітнúче), Ван-Дéйку, Джéку, Жáку, Лю́двігу, Фрíдріху*; а також іменники *дíду, сúну, тáту.*

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи*: Вітáлію, вчúтелю, Грúцю, крáю, лíкарю, мíсяцю, розмáю, я́сеню.*

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж:** *Богдáне, Бóже, гóлубе, дрýже, козáче, мóсте, óрле, пáне, Пéтре, пóсле, сóколе, Степáне, чумáче; жéнче* (від *жнець), крáвче, молóдче, хлóпче, шéвче* (переважно: *бійцю́, украї́нцю, умільцю́* та ін.)*; гусля́ре, Дóвбуше, мáля́ре, стóроже, тесля́ре, школя́ре.* В окремих випадках можливі варіанти: *повстáнц-ю* і *повстáнч-е*, *умíльц-ю* і *умíльч-е*.

4. Закінчення **-е** мають прізвища прикметникового походження на **-ів**

(-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн), такі, як *Ромáнове, Чугýєве, Королéве, Щóголеве, Глíбове, Гуля́єве, Романúшине, Степанúшине* та ін. і варіантні форми, спільні з називним відмінком: *Ромáнів, Чугýїв, Королíв, Щóголів, Глíбов, Гуля́єв, Романúшин, Степанúшин*.

Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е:** *Кúєве, Лебедúне, Львóве.*

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *добрóдію бригадúре, пáне лейтенáнте.*

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *брáте Пéтре, дрýже Грúцю, колéго Степáне, пáні Катерúно, пáне Вітáлію.*

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища,

форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім’я: *дру́же Макси́менку, коле́го Євгенищуку́, па́не Кова́лю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми називного відмінка прізвища, що виконує функцію кличного відмінка: *дру́же Макси́менко, коле́го Євгенищу́к, па́не Гонча́р*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка*: Володи́мире Хомичу́, Пе́тре Кузьмичу́, Яросла́ве Андрі́йовичу*.

Примітка 5. Іменники *сер, сір, гер* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *сер, сір, гер*.

Примітка 6. Іменник *Госпо́дь* у кличному відмінку має форму *Го́споди;* іменник *Христо́с* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Христо́се,* рідко *Хри́сте, Христе́*.

Б. Множина

Називний відмінок

У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я).**

1. Закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *батьки́, береги́, горо́ди, директори́, заво́ди, кла́си, ліси́, працівники́, футля́ри,* але *дру́зі*.

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин), -ин, -їн** у множині втрачають **–ин, -їн**: *болга́ри, громадя́ни, кия́ни, львів’я́ни, селя́ни, тата́ри, хазя́ї (хазяїни́),* але: *грузи́ни, осети́ни, руси́ни*.

2. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають іменники чол. роду м’якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *ве́летні, геро́ї, ковалі́, о́брії, купці́, лікарі́, пазурі́* (і *па́зури*), *секретарі́, солов’ї́, теслярі́, школярі́; ножі́, слухачі́, товариші́; о́чі* (рідше *ві́чі*), *пле́чі*.

Примітка 1. Іменники чол. роду з числівниками **два, три, чотири** мають закінчення **–и, -і (-ї)**: *два хло́пці, три робітники́, чотири слухачі́*.

Примітка 2. В урочистому мовленні замість форми множини слова *брат – брати́* вживають форму збірності *бра́ття* (рідше – *брато́ве*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м’якій, зрідка мішаній, групі) мають усі іменники середн. роду: *де́на* (від *дно*), *міста́, пе́ра, стреме́на; пі́звища, у́рвища; умі́ння, моря́, обли́ччя, підда́шшя, поля́,*

прислі́в'я, роздорі́жжя.

Декілька іменників чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини варіантні закінчення **-и** та **-а:** *ву́си – ву́са, ґрунти́ –* заст. *ґрунта́* (збірне), *рукави́ – рука́ва, хліби́ – хліба́* (збірне), але тільки *ві́вса, та́та*.

Примітка. Іменник *Госпо́дь* форм множини немає.

Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ів (-їв),** нульове закінчення та **-ей.**

1. Закінчення **-ів** (після голосного та апострофа – **-їв**) мають іменники чол. роду та іменники середн. роду на **-е, -я:** *батькі́в, берегі́в, ва́тів, во́льтів, геро́їв, гра́мів, дру́зів, дощі́в, захисникі́в, о́бріїв, ме́трів, о́мів, пі́дписів, робітникі́в, солда́тів, солов'ї́в, степі́в, школярі́в, верхів'ї́в, відкритті́в, життя́, міжгі́р'їв, морі́в, подві́р'їв, полі́в, покритті́в, почутті́в, прислі́в'їв*.

Примітка. Невелика група іменників чол. роду мають і нульове закінчення (основу): *ва́тів (ват), кілова́тів (кілова́т), чо́ботів (чобі́т),* а також у сполученні з числівниками: *сто раз* (і *разі́в),* але *днів сім, разі́в сто; чолові́к сім* і *сім чолові́к,* тобто "сім осіб", але *сім чоловікі́в – "сім осіб чоловічої статі", чолові́к із дві́сті,* а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси **-ин, -їн:** *болга́р, громадя́н, селя́н, тата́р,* але: *вірме́нів, грузи́нів, осети́нів*.

2. Нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о, -е** та більшість на **-я** (переважно з попереднім м'яким подовженим приголосним **н**): *бажа́нь, болі́т, вага́нь, верхові́ть, весі́ль, ві́дер, ві́кон, долі́т, завда́нь, засі́дань, умінь, кіл, кіле́ць, колі́с, місць, озе́р, обли́ч, пальт, пита́нь, підда́ш, поклика́нь, поло́тен, прі́звищ, роздорі́ж, серде́ць* (і *серць*)*, сіл, слів, сприйня́ть, ху́тер, яє́ць,* але*: морі́в, полі́в* (рідко *піль*); окремі іменники чол. роду: *тат* та ін.

Примітка. При збігові двох приголосних у кінці основи з нульовим закінченням між ними часто з'являються голосні **о** або **е:** *ві́кон, па́сом, су́кон; болі́тець, ві́дер, віко́нець, га́сел, ден* (від *дно), кі́лець, озе́рець* (*озере́ць*)*, ре́бер.*

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *гості́й ко́ней* і середн. роду: *оче́й* (і *віч*)*, плече́й* (і *пліч*)*,* заст. *уше́й* (*у́ші*) та *ух* (*у́ха*).

Давальний відмінок

У давальному відмінку множини другої відміни іменники чол. та

середн. роду мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м’якій групі): *батька́м, працівника́м, слухача́м, трактора́м, колі́нам, міста́м, прі́звищам, се́лам; о́бріям, лікаря́м, шахтаря́м, моря́м, поля́м;* а також *дру́зям, місця́м, моря́м, обли́ччям, бажа́нням, пита́нням, підда́шшям, роздорі́жжям, узви́шшям*.

Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають або омонімічну форму з називним, або з родовим відмінком множини, причому:

1. Іменники – назви істот мають закінчення, омонімічне з родовим відмінком множини: *вчителі́в, геро́їв, кравці́в, лікарі́в, о́ленів, працівникі́в, хрущі́в, ягня́ток* (але: *піти́ в гварді́йці, перейти́ в робітники́)*.

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакову з родовим відмінком: *волі́в* (і *воли́*), *ко́ней* (і *ко́ні*), *порося́ток* (і *порося́тка*).

2. Усі іменники – назви неістот мають форму, омонімічну з називним відмінком множини: *береги́, трактори́; вантажі́, олівці́; міста́, се́лища; моря́, обли́ччя, поля́, узви́шшя*.

Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми.**

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м’якій, зрідка в мішаній, групі) мають іменники чол. і середн. роду: *берега́ми, працівника́ми, товариша́ми, трактора́ми; ву́хами, міста́ми, прі́звищами, се́лами, я́вищами; коваля́ми, лікаря́ми, шахтаря́ми; зна́ряддями, місця́ми, обли́ччями, поля́ми, роздорі́жжями, узви́шшями*.

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. і середн. роду: *гі́стьми* (переважно *го́стями*), *кі́ньми* (й *ко́нями*), *чобітьми́* (й *чобо́тями, чо́ботами*); *колі́ньми* (й *колі́нами*), *колі́сьми* (переважно *коле́сами*), *крильми́* (переважно *кри́лами*).

Примітка. Іменники середи. роду *о́ко, плече́* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има:** *очи́ма, плечи́ма*.

Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м’якій групі): *на дуба́х, на працівника́х, у горизо́нтах, в озе́рах, у календаря́х, по ліса́х, при берега́х,*

*при стол**а́х**, у се́лищ**ах**; на учител**я́х**, на шахтар**я́х**, на чо́бот**ах** (чобо́т**ях**), на місц**я́х**, на облі́чч**ях**, на роздорі́жж**ях**, на узві́шш**ях**, по буди́нк**ах**, по га**я́х**, по о́брі**ях**, по міст**а́х**, по се́л**ах**.*

Кличний відмінок

У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *брат**и́**, працівник**и́**; дія́ч**і**, товариш**і́**; о́брі**ї**, учител**і́**, лікар**і́**; мор**я́**, пол**я́**, се́л**а**;* у поетичному мовленні в окремих іменників інколи використовують форми на зразок *брат**о́ве**, пан**о́ве**, сват**о́ве**.*

ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Третя відміна

О д н и н а

Н.	тінь	по́дорож	гі́дність
Р.	ті́н-**і**	по́дорож-**і**	гі́дност-**і**
Д.	ті́н-**і**	по́дорож-**і**	гі́дност-**і**
Зн.	тінь	по́дорож	гі́дність
Ор.	ті́нн-**ю**	по́дорожж-**ю**	гі́дніст-**ю**
М.	... ті́н-**і**	... по́дорож-**і**	... гі́дност-**і**
Кл.	ті́н-**е**	по́дорож-**е**	гі́дност- **е**

М н о ж и н а

Н.	ті́н**-і**	по́дорож-**і**
Р.	ті́н-**ей**	по́дорож-**ей**
Д.	ті́н-**ям**	по́дорож-**ам**
Зн.	ті́н-**і**	по́дорож-**і**
Ор.	ті́н-**ями**	по́дорож-**ами**
М.	... ті́н-**ях**	... по́дорож-**ах**
Кл.	ті́н-**і**	по́дорож-**і**

Четверта відміна

О д н и н а

Н.	курч-**а́**	ім’-**я́** ті́м**’-я**
Р.	курч-**а́т-и**	і́м-**ен-і**, ім’-**я́** ті́м-**ен-**і, ті́м**’-я**
Д.	курч-**а́т-і**	і́м-**ен-і** ті́м-**ен-**і, ті́м**’-ю**
Зн.	курч-**а́**	ім’-**я́** ті́м’-**я**
Ор.	курч-**а́м**	і́м-**ен-ем**, ім’-**я́м** ті́м-**ен-**ем, ті́м**’-ям**
М.	... курч-**а́т-і**	... і́м-**ен-і** … ті́м-**ен-**і, ті́м**’-ї**, але і по ті́м**’-ю**

Кл.	курч-**á**	ім’-**я́,** і́м-**ен-**е ті́м’**-я**

М н о ж и н а

Н.	курч-**áт-а**	ім**-ен-á** ті́м’**-я**
Р.	курч-**áт**	ім**-éн** ті́м’**-їв**
Д.	курч-**áт-ам**	ім**-ен-áм** ті́м’**-ям**
Зн.	курч-**áт(а)**	ім**-ен-á** ті́м’**-я**
Ор.	курч-**áт-ами**	ім**-ен-áми** ті́м’**-ями**
М.	... курч-**áт-ах**	... ім**-ен-áх** ті́м’**-ях**
Кл.	курч-**áт-а**	ім**-ен-á**

III відміна

Однина

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення -і: *Бéршаді*, *вані́лі, гáлузі, герáні, гі́дності, крóві, любóві, мóці, незалéжності, нéхворощі, нóчі, Оболóні, óсені, óсі, пóдорожі, при́язні, рéчі, Рýсі́, сóлі, стáлі, сýміші, ті́ні, У́мані, фáльші, фланéлі, хорóбрості.*

У художніх текстах іменники на -ть після приголосного, а також слова *кров, любóв, óсінь, сіль, Русь, Білорýсь* можуть набувати як варіант закінчення -и: *гі́дности, незалéжности, рáдости, смéрти, чéсти, хорóбрости; крóви, любóви, óсени, сóли, Рýси́, Білорýси.*

Примітка. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височі́нь, глибочі́нь, далечі́нь, ширечі́нь*, крім знахідного та орудного, вживаються рідко; їх замінюють відповідні словоформи із суфіксом – **ин (а)**: *височинá, глибочинá, широчинá.*

2. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни набувають закінчення -**ю**, причому:

а) Якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то після голосного перед закінченням -**ю** цей приголосний подовжується (на письмі подвоюється): *Бéршаддю*, *вані́ллю*, *височі́нню, ві́ссю, гáлуззю, герáнню, мі́ддю, мі́ццю, ні́ччю, Оболóнню, пóдорожжю, Рýссю, сі́ллю,* сýмішшю, *тінню, У́манню.*

б) Якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний (**б**, **п**, **в**, **м**, **ф**), а також на **р**, **щ**, то подовження не відбувається: *ве́рф'ю, гі́дністю, жо́вчю, кі́новар'ю, кро́в'ю, любо́в'ю, ма́тір'ю, незале́жністю, не́хворощю, О́б'ю,* при́язню, *ра́дістю, я́кістю*.

4. У місцевому відмінку однини вживається закінчення **-і**: *у Бе́ршаді, при свідо́мості, у га́лузі, у до́повіді, на о́сі, у по́дорожі, на Оболо́ні, у ра́дості, у со́лі, на Ру́сі, у ті́ні, в У́мані*.

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *любо́ве, но́че, ра́досте, смерте, У́мане*.

Множина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *відповіді, ві́сті, о́сі, ті́ні; но́чі, по́дорожі, су́міші.*

2. У родовому відмінку множини виступає закінчення **-ей**: *відо́мостей, ві́дповідей, вісте́й, га́лузей, гера́ней, до́повідей, областе́й, осе́й, ті́ней; ноче́й, по́дорожей, су́мішей.*

3. У давальному відмінку множини виступає закінчення **-ям** (після шиплячого – **-ам**): *ві́дповідям, ві́стя́м, гера́ням, о́сям, ті́ням; ноча́м, по́дорожам, су́мішам*.

4. В орудному відмінку множини вживається закінчення **-ями** (після шиплячого – **-ами**): *ві́дповідями, ві́стя́ми, гера́нями, костя́ми (*рідко *кістьми́), о́сями; ноча́ми, по́дорожами, су́мішами*.

5. У місцевому відмінку множини вживається закінчення **-ях** (після шиплячого – **-ах**): *у ві́дповідях, у ві́стя́х, на гера́нях, на о́сях, у ті́нях; по ноча́х, у по́дорожах, у су́мішах*.

Відмінювання слова МА́ТИ

	ОДНИНА	МНОЖИНА
Н.	ма́т-**и** (рідко – ма́т-**ір**)	мат-**ер-і́**
Р.	ма́т-**ер-і**	мат-**ер-і́в**
Д.	ма́т-**ер-і**	мат-**ер-я́м**
Зн.	ма́т-**ір**	мат-**ер-і́в**
Ор.	ма́т-**ір'-ю**	мат-**ер-я́ми**
М.	... ма́т-**ер-і**	... мат-**ер-я́х**
Кл.	ма́т-**и**	мат-**ер-і́**

IV відміна

Однина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого – **-а**): *галченя́, голуб'я́, гуся́, дитя́, козеня́; коліща́, курча́, лоша́; ім'я́, пле́м'я; ви́м'я, сі́м'я, ті́м'я.*

2. У родовому відмінку однини вживаються форми на **-ят-и** (після шиплячого – **-ат-и**) та **-ен-і**: *галченя́ти, голуб'я́ти, гуся́ти, дитя́ти, козеня́ти; курча́ти, лоша́ти, коліща́ти; і́мені (та ім'я́), пле́мені* (та *пле́м'я*); *ви́мені* (та *ви́м'я), сі́мені* (та *сі́м'я), ті́мені* (та *ті́м'я).*

У художніх текстах іменники, у яких при відмінюванні з'являється суфікс **-ен-**, можуть набувати як варіант закінчення -и: *і́мени, пле́мени* тощо.

3. У давальному відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого **-ат-і**) та **-ен-і**: *галченя́ті, гуся́ті, дитя́ті, козеня́ті; курча́ті, лоша́ті; і́мені, пле́мені; ви́мені (та ви́м'ю), сі́мені (та сі́м'ю), ті́мені (та ті́м'ю).*

4. В орудному відмінку однини вживається форма (без суфікса **-ят**, **-ат**) на **-ям** (після шиплячого – **-ам**), а іменники із суфіксом **-ен-** мають варіантні форми на **-ен**, **-ем** і **-ям**: *галченя́м, гуся́м; дитя́м, козеня́м; курча́м, лоша́м*; *і́менем* і *ім'я́м*, *пле́менем* і *пле́м'ям, ви́менем* і *ви́м'ям,* *сі́менем* і *сі́м'ям, ті́менем* і *ті́м'ям.*

5. У місцевому відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого – **-ат-і**) та **-ен-і**: *на галченя́ті; на курча́ті; в і́мені, у пле́мені;* іменники *ви́м'я сі́м'я, ті́м'я* мають варіантні форми: *на ви́мені (ви́м'ї), на ті́мені (ті́м'ї), на сі́мені (сі́м'ї)*; *по ви́мені (ви́м'ю), по сі́мені (сі́м'ю), ті́мені (ті́м'ю).*

6. У кличному відмінку деякі іменники мають закінчення -е: *і́мене, пле́мене.*

Множина

1. У називному та кличному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форму на **-ят-а** (після шиплячого – **-ат-а**) та **-ен-а**: *гуся́та, теля́та; курча́та, лоша́та; імена́, племена́,* але *ви́м'я, сі́м'я, ті́м'я* (ці іменники в множині відмінюються як іменники другої відміни).

2. У родовому відмінку множини виступає нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого – **-ат**) і **-ен**: *гуся́т, теля́т; курча́т, лоша́т; іме́н, племе́н,* але*: ви́м'їв, сі́м'їв, ті́м'їв.*

3. У давальному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ам** (після шиплячого – **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гуся́там, теля́там; курча́там, лоша́там; імена́м, племенам,* але: *ви́м'ям, сі́м'ям, ті́м'ям.*

4. У знахідному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *коліща́та; імена́, племена́; ви́м'я, ті́м'я, сі́м'я;* з родовим відмінком (для назв людей): *дівча́т, хлоп'я́т*; або обидві форми (для назв тварин): *гуся́т* і *гуся́та; курча́т* і *курча́та*, *ягня́т* і *ягня́та.*

5. В орудному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ами** (після шиплячого – **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гуся́тами, ягня́тами; курча́тами, лоша́тами; імена́ми, племена́ми, але: ви́м'ями, ті́м'ями, сі́м'ями.*

6. У місцевому відмінку множини вживається форма на **-ят-ах** (після шиплячого – **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гуся́тах, на ягня́тах; на курча́тах, на лоша́тах; в імена́х, у племена́х, але: у ви́м'ях, у сі́м'ях, на ті́м'ях.*

Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

1. У називному відмінку вживаються:

а) Закінчення **-и**: *в'я́зи, гу́си, ді́ти, джи́нси, збо́їни, кані́кули, кросі́вки, ку́ри, лю́ди, но́чви, окуля́ри, са́ни, сі́ни, Су́ми, схо́ди, фіна́нси, Чернівці́, штани́.*

Примітка. Деякі іменники, зокрема *гу́си, ді́ти, ку́ри, лю́ди*, мають форму однини, але від інших основ: *гу́ска, дити́на, ку́рка, люди́на*.

б) Закінчення **-і** (після голосного – **-ї**): *го́рдощі, граблі́, две́рі, дрі́жджі, коно́плі, но́жиці, поми́ї, ра́дощі, хи́трощі*.

в) Закінчення **-а** (зрідка – **-я**): *ви́ла, воро́та, дро́ва, я́сла, я́сна, ві́нця*.

2. У родовому відмінку виступають:

а) Закінчення **-ей**: *гро́ше́й, гусе́й, двере́й, куре́й, люде́й, сане́й, сіне́й*.

б) Закінчення **-ів**: *в'я́зів, граблі́в* (і *грабе́ль*), *джи́нсів, дрі́жджів, кліщі́в, окуля́рів, схо́дів, фіна́нсів, хи́трощів, Чернівці́в*.

в) Нульове закінчення: *вил, ворі́т, дров, збо́їн, кані́кул, конопе́ль, леща́т, но́жиць, ночв* (частіше – *ночо́в)*, *Сум*, *я́се́л, я́сен*.

3. У давальному відмінку виступають:

а) Закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *весе́лощам, ви́лам, воро́там* (і *воро́тям*), *в'я́зам, но́чвам, ра́дощам, Су́мам, схо́дам, фіна́нсам, штана́м* (і *шта́нямм), я́слам.*

Винятки: *гу́сям, ді́тям, лю́дям, ку́рям, са́ням, сі́ням*.

б) Закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**: *ві́нцям, граблям́, две́рям, но́жицям, поми́ям, Чернівця́м.*

4. У знахідному відмінку вживаються форми:

а) Однакові з називним відмінком: *ви́ла, ві́нця, граблі́, коно́плі, окуля́ри, са́ни, фіна́нси, я́сла*.

б) Однакові з родовим відмінком (для назв людей): *діте́й, люде́й*.

в) Обидві форми (для назв деяких свійських тварин): *гусе́й* і *гу́си*, *куре́й* і *ку́ри*.

5. В орудному відмінку виступають:

а) Закінчення -**ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення -**и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *ви́лами, но́чвами, Су́мами, схо́дами, фіна́нсами; весе́лощами, ра́дощами.*

б) Закінчення -**ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**: *ві́нцями, грабля́ми, коно́плями, но́жицями, поми́ями, Чернівця́ми*.

в) Закінчення -**ми**: *ворітьми́* (і *воро́тами*), *грі́шми* (і *гроши́ма*), *гусьми́*,

двермú (і *двери́ма*), *ді́тьми, курми́, людьми́, саньми́* (і *саня́ми*), *сі́ньми, штаньми́* (і *штана́ми,* рідше – *шта́нями*).

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаються закінчення **-ах**, **-ях**: *на ви́лах, у джи́нсах, на воро́тах* (рідше – *воро́тях*), *на кані́кулах, на но́жицях, у но́чвах, у Су́мах, на фіна́нсах, на штана́х* (рідше – *на шта́нях*), *у я́слах; на грабля́х, у две́рях, у поми́ях, у Чернівця́х*.

ПРИКМЕТНИК

За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділяються на дві групи – тверду й м'яку.

Тверда група прикметників 1. До твердої групи належать:

а) Якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на -ий: *бо́сий, бурхли́вий, вели́чний, весе́лий, весня́ни́й, відва́жний, відпові́дний, гірки́й, глухи́й, дові́чний, жито́мирський, замо́жний, за́хідний, кни́жний, майсте́рний, мо́дний, молоди́й, навча́льний, незале́жний, нагі́рний, наро́дний, нови́й, пито́мий, попере́чний, пото́чний, постмоде́рний, працьови́тий, прода́жний, рі́дний, сві́жий, семирі́чний, си́зий, сі́рий, сліпи́й, ста́рший, схі́дний, тво́рчий, теля́чий, тогобі́чний, тото́жний, тугі́й, тяму́щий, хоро́брий, чи́стий, чотирику́тний, чудо́вий, шляхе́тний, щасли́вий.*

б) Присвійні прикметники із суфіксами -ів (після голосного та апострофа – -їв), -ин (після голосного та апострофа -їн), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *Андрі́їв, ба́тьків, Га́лин, ді́дів, доччи́н, І́горів, Марі́їн, не́нин, ня́ньчин, шевці́в*.

в) Усі короткі форми прикметників: *варт, ви́нен, го́ден, зго́ден, гото́в, жив, здоро́в, зе́лен, ла́ден, пе́вен, по́вен, пови́нен, прав, рад, я́сен*.

Примітка. Короткі форми прикметників поза фольклорними, художніми та публіцистичними текстами не вживаються.

М’яка група прикметників 2. До м’якої групи належать:

а) Відносні прикметники, що мають основу на м’який приголосний -н- і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на -ій (після голосного – -їй): *безо́дній, бу́дній, ве́рхній; весі́нній* (рідко), *вечі́рній, всесві́тній (кругосві́тній), горо́дній, да́вній (неда́вній), доро́жній (подоро́жній), досві́тній, доста́тній, дру́жній* (але *дру́жний* – з іншим значенням), *жи́тній, за́дній, замі́жня, кра́йній, ку́тній, лі́тній (повнолі́тній), майбу́тній, могу́тній, му́жній, незабу́тній, нові́тній, обі́дній (пообі́дній), осві́тній, осі́нній, оста́нній, пере́дній, пі́зній, поро́жній, прису́тній (відсу́тній, посу́тній), пу́тній, ра́нній, самобу́тній, само́тній* (але *самі́тний*), *сере́дній (посере́дній), спі́дній, сторо́нній, сусі́дній, ха́тній, худо́жній* тощо.

б) Усі прикметники на -жній, -шній, що походять від прислівників: *бли́жній, вну́трішній, вчора́шній, да́вні́шній, дома́шній, за́втрашній, зо́внішній, коли́шній, ни́нішній, поздо́вжній, ра́нішній, спра́вжній, сього́днішній, тепе́рішній, торі́шній* (але *цьогорі́чний*), *туте́шній* та ін.; також *прийде́шній, сіне́шній* тощо.

в) Відносні прикметники з основою на -й: *безкра́їй, довгові́їй, короткоши́їй;* відносні прикметники з відтінком присвійності: *бра́тній, о́рлій,* а також якісний прикметник *си́ній.*

Зразки відмінювання прикметників

Однина

ТВЕРДА ГРУПА

	Чоловічий рід	**Середній рід**	**Жіночий рід**
Н.	га́рн-**ий**	га́рн-**е**	га́рн-**а**
Р.	га́рн-**ого**	га́рн-**ого**	га́рн-**ої**
Д.	га́рн-**ому**	га́рн-**ому**	га́рн-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	га́рн-**е**	га́рн-**у**
Ор.	га́рн-**им**	га́рн-**им**	га́рн-**ою**
М.	... га́рн-**ому(-ім)**	... га́рн-**ому(-ім)**	... га́рн-**ій**

Н.	бра́тів	бра́тов-**е**	бра́тов-**а**
Р.	бра́тов-**ого**	бра́тов-**ого**	бра́тов-**ої**
Д.	бра́тов-**ому**	бра́тов-**ому**	бра́тов-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	бра́тов-**е**	бра́тов-**у**
Ор.	бра́тов-**им**	бра́тов-**им**	бра́тов-**ою**
М.	... бра́тов-**ому (-ім)**	... бра́тов-**ому (-ім)**	... бра́тов-**ій**

М'ЯКА ГРУПА

	Чоловічий рід	**Середній рід**	**Жіночий рід**
Н.	си́н-**ій**	си́н-**є**	си́н-**я**
Р.	си́нь-**ого**	си́нь-**ого**	си́нь-**ої**
Д.	си́нь-**ому**	си́нь-**ому**	си́н-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	си́н-**є**	си́н-**ю**
Ор.	си́н-**ім**	си́н-**ім**	си́нь-**ою**
М.	... си́нь-**ому** (си́н-**ім**)	... си́нь-**ому** (си́н-**ім**)	... си́н-**ій**

Н.	безкра́**-їй**	безкра́**-є**	безкра́**-я**
Р.	безкра́й**-ого**	безкра́й**-ого**	безкра́й**-ої**
Д.	безкра́й**-ому**	безкра́й**-ому**	безкра́**-їй**
Зн.	= Н. або Р.	безкра́**-є**	безкра́**-ю**
Ор.	безкра́**-їм**	безкра́**-їм**	безкра́й**-ою**
М.	... безкра́й**-ому** (безкра́**-їм**)	... безкра́й**-ому** (безкра́**-їм**)	... безкра́**-їй**

Множина

	Тверда група		М'яка група	
Н.	га́рн-**і**	бра́тов-**і**	си́н-**і**	безкра́-**ї**
Р.	га́рн-**их**	бра́тов-**их**	си́н-**іх**	безкра́-**їх**
Д.	га́рн-**им**	бра́тов-**им**	си́н-**ім**	безкра́-**їм**
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	га́рн-**ими**	бра́тов-**ими**	си́н-**іми**	безкра́-**їми**
М.	... га́рн-**их**	бра́тов-**их**	... си́н-**іх**	... безкра́-**їх**

Увага 1. Іменники прикметникового походження будівни́чий, лю́тий (місяць), подоро́жній і подібні відмінюються як прикметники: *до будівни́чого, будівни́чі, з будівни́чими; лю́того, у лю́тому.* Пор.: *Сьогодні п'яте лютого* й *П'ятого лютого 2018 ро́ку*.

Увага 2. Прикметники, складені з -лиций: *білоли́ций, блідоли́ций, круглоли́ций, повноли́ций* тощо відмінюються так:

Однина

	Чоловічий рід	**Середній рід**	**Жіночий рід**
Н.	білоли́ц-**ий**	білоли́ц-**е**	білоли́ц-**я**
Р.	білоли́ць-**ого**	білоли́ць-**ого**	білоли́ць-**ої**
Д.	білоли́ць-**ому**	білоли́ць-**ому**	білоли́ц-**ій**
Зн.	= Н. або Р.	білоли́ц-**е**	білоли́ц-**ю**
Ор.	білоли́ц-**им**	білоли́ц-**им**	білоли́ць-**ою**
М.	... білоли́ць-**ому** (білоли́ц-**ім**)	... білоли́ць-**ому** (білоли́ц-**ім**)	... білоли́ц-**ій**

Множина

Н.	білоли́ц-**і**	*Зн.*	= Н. або Р.
Р.	білоли́ц-**их**	*Ор.*	білоли́ц-**ими**
Д.	білоли́ц-**им**	*М.*	... білоли́ц-**их**

Ступенювання прикметників

Вищий ступінь прикметників 1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюється додаванням:

а) Суфікса -іш- або -ш- до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов*-і́ш-*ий, повн*-і́ш-*ий, син*-і́ш-*ий, деше́в*-ш-*ий, соло́д*-ш-*ий*.

б) Слів більш, менш до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *більш вда́лий, більш глибо́кий, менш вередли́вий.*

Найвищий ступінь прикметників 2. Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

а) Префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбі́льший, найкра́ща, найме́нше*.

б) Слів **найбільш, найменш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *найбі́льш зручни́й, найбі́льш стійка́, найме́нш прие́мне.*

Для посилення ознаки вживаються при формах найвищого ступеня прикметників частки **що** і **як**; пишуться вони з прикметниками разом: *щонайсильні́ший, якнайбі́льший, якнайшви́дший*.

ЧИСЛІВНИК

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання кількісних числівників

1. Числівник *оди́н, одне́ (одно́), одна́* відмінюється так:

	Однина		Множина
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	оди́н, одне́ (*рідше* — одно́)	одна́	одні́
Р.	одного́	одніє́ї (*рідше* —одно́ї)	одни́х
Д.	одному́	одні́й	одни́м

Зн.	= Н. або Р. одне́ (одно́)	одну́	= Н. або Р.
Ор.	одни́м	одніє́ю (*рідше* — одно́ю)	одни́ми
М.	... одно́му (одні́м)	... одні́й	... одни́х

Примітка. У займенниках *оди́н до о́дного, оди́н о́дному, оди́н з о́дним* і под. наголос у слові *о́дного, о́дному, о́дній* і т. ін – на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюються так:

Н.	два дві	три	чоти́ри
Р.	двох	трьох	чотирьо́х
Д.	двом	трьом	чотирьо́м
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	двома́	трьома́	чотирма́
М.	... двох	... трьох	... чотирьо́х

Н.	п’ять	шість	сім	ві́сім
Р.	п’яти́, п’ятьо́х	шести́, шістьо́х	семи́, сімо́х	восьми́, вісьмо́х
Д.	п’яти́, п’ятьо́м	шести́, шістьо́м	семи́, сімо́м	восьми́, вісьмо́м,
Зн.	п’ять або п’ятьо́х	шість або шістьо́х	сім або сімо́х	ві́сім або вісьмо́х
Ор.	п’ятьма́, п’ятьома́	шістьма́, шістьома́	сьома́, сімома́	вісьма́, вісьмома́
М.	... п’яти́, п’ятьо́х	... шести́, шістьо́х	... семи́, сімо́х	... восьми́, вісьмох

3. Як *п’ять* або *шість* відмінюються числівники *де́в’ять, де́сять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п’ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев’ятна́дцять, два́дцять, три́дцять.*

4. Складні числівники *п’ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т* відмінюються за таким зразком:

Н.	п’ятдеся́т
Р.	п’ятдесяти́, п’ятдесятьо́х
Д.	п’ятдесяти́, п’ятдесятьо́м
Зн.	п’ятдеся́т або п’ятдесятьо́х
Ор.	п’ятдесятьма́, п’ятдесятьома́
М.	... п’ятдесяти́, ... п’ятдесятьо́х

5. Складні числівники *двíсті, трúста, чотúриста, п’ятсóт, шістсóт, сімсóт, вісімсóт, дев’ятсóт* відмінюються за такими зразками:

Н.	двíсті	п’ятсóт
Р.	двохсóт	п’ятисóт
Д.	двомстáм	п’ятистáм
Зн.	двíсті	п’ятсóт
Ор.	двомастáми	п’ятьмастáми, п’ятьомастáми
М.	... двохстáх	... п’ятистáх

6. У складених кількісних числівниках відмінюються всі частини: *з чотирьохсóт сімдесятú восьмú тúсяч шестисóт п’ятдесятú дев’ятú* (гривень).

7. Числівники *сóрок, дев’янóсто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживаються із закінченням -а: *сорокá, дев’янóста, ста*.

8. Збірні числівники *двóє, обóє, трóє* в непрямих відмінках мають форми від *два, обá* (давня форма), *три: двох, двом..., обóх, обóм..., трьох, трьом...*

9. Збірний числівник *обúдва (обúдві)* має в непрямих відмінках такі форми: *обóх, обóм, обомá, на обóх*.

10. Збірні числівники *чéтверо, п’я́теро, шéстеро, сéмеро, вóсьмеро, дéв’ятеро, дéсятеро, одинáдцятеро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьóх, чотирьóм..., п’ятьóх, п’ятьóм..., шістьóх, шістьóм...* і т. д.

11. Числові назви *тúсяча, мільйóн, мілья́рд* відмінюються як іменники відповідних відмін.

12. Неозначено-кількісні числівники *кільканáдцять, кількадеся́т* відмінюємо як числівник *п’ять: кільканадцятú* й *кільканадцятьóх, кількадесятьмá* й *кількадесятьомá*.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення -ий, відмінюємо як прикметники твердої групи: *пéрший (пéрша, пéрше), дрýгий, четвéртий, п’я́тий, шóстий, сьóмий, вóсьмий, дев’я́тий, деся́тий, одинáдцятий, дванáдцятий..., двадця́тий, тридця́тий, сорокóвий, п’ятдеся́тий, шістдеся́тий, сімдеся́тий, вісімдеся́тий, дев’янóстий, сóтий, двохсóтий, трьохсóтий, чотирьохсóтий, п’ятисóтий..., тúсячний, двохтúсячний, трьохтúсячний, чотирьохтúсячний,*

п’ятитисячний..., мільйóнний, двохмільйóнний, трьохмільйóнний, чотирьохмільйóнний, п’ятимільйонний…; числівник *трéтій (трéтя, трéтє)* відмінюємо як прикметник м’якої групи.

2. У складених порядкових числівниках відмінюється остання частина: *вісімдеся́т вóсьмий, вісімдеся́т вóсьмого*, *ти́сяча дев’ятсóт дев’янóсто пéршого (року)*, *у ти́сяча сімсóт вісімдесят дев’я́тому (році), у дві ти́сячі вісімнáдцятому (році)*.

Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: *шóстий пóверх, пéрше бéрезня*. Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцева частина порядкового слова пишеться з дефісом, напр.: *5-й пóверх*, *на 36-му кіломéтрі*, *після 7-ї годи́ни* (але при позначенні дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишеться: *1 січня 2000 року, 120 сторінка, I тисячоліття, XXI століття*).

Відмінювання дробових числівників

1. Дробові числівники читаються так: $^1/_2$ – *однá дрýга*, $^1/_3$ – *однá трéтя*, $^1/_4$ – *однá четвéрта*, $^5/_2$ – *п’ять других*, $^2/_3$ – *дві трéті*, $^3/_4$ – *три четвéрті*, $^4/_3$ – *чоти́ри трéті*, $^3/_5$ – *три п’я́ті*, $^2/_7$ – *дві сьóмі*, $^9/_{10}$ – *дéв’ять деся́тих.*

Відмінюються вони як звичайні числівники: двом трéтім, трьомá п’я́тими; діли́ти на однý двадця́ту.

Полови́на ($^1/_2$), *трети́на* ($^1/_3$), *чверть* ($^1/_4$) відмінюються як звичайні іменники.

2. Числівники *півторá (відрá, кілогрáма, кіломéтра), півтори́ (ти́сячі, гри́вні), півторáста* не відмінюються.

ЗАЙМЕННИК

Особові займенники

Відмінювання особових займенників

	Однина		Множина	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	менé (до мéне)	тебé (до тéбе)	нас	вас
Д.	мені́	тобі́	нам	вам
Зн.	менé (на мéне)	тебé (на тéбе)	нас	вас
Ор.	мнóю	тобóю	нáми	вáми
М.	... мені́	... тобі́	... нас	... вас

	Однина		Множина
Н.	він воно́	вона́	вони́
Р.	його́ (до нього)	її́ (до неї)	їх (до них)
Д.	йому́	їй	їм
Зн.	його́ (на нього)	її́ (на неї)	їх (на них)
Ор.	ним	нею	ни́ми
М.	... ньо́му (нім)	... ній	... них

Форми займенника третьої особи *(він, вона́, воно́, вони́)* після прийменників уживаються з приставним **н**: *до нього, на неї, з них.* Орудний відмінок має форму з **н** і без прийменника: *ним, не́ю, ни́ми.*

Зворотний займенник

Відмінювання зворотного займенника

Н.	–	*Зн.*	себе́ (на се́бе)
Р.	себе́ (до се́бе)	*Ор.*	собо́ю
Д.	собі́	*Д.*	... собі́

Присвійні займенники

Відмінювання присвійних займенників

	Однина		Множина
	Чол. і середн.рід	**Жіночий рід**	
Н.	мій моє́	моя́	мої́
Р.	мого́	моє́ї	мої́х
Д.	моє́му	мої́й	мої́м
Зн.	= Н. або Р. моє́	мою́	мої́х
Ор.	мої́м	моє́ю	мої́ми
М.	... моє́му (мої́й)	... мої́й	... мої́х

Так само відмінюються займенники *твій, свій.*

Займенники *наш, ваш* відмінюються як прикметники твердої групи.

Займенник *ї́хній* відмінюється як прикметник м’якої групи.

Вказівні займенники

Відмінювання вказівних займенників

	Однина		Множина
	Чол. і середн.рід	**Жіночий рід**	
Н.	той те	та	ті
Р.	того́	тіє́ї (*рідко* – то́ї)	тих
Д.	тому́	тій	тим
Зн.	= Н. або Р. те	ту	= Н. або Р.
Ор.	тим	тіє́ю (*рідко* – то́ю)	ти́ми
М.	... то́му (тім)	... тій	... тих

Так само відмінюється займенник *ото́й.*

Н.	цей це	ця	ці
Р.	цьо́го	ціє́ї	цих
Д.	цьому́	цій	цим
Зн.	= Н. або Р. це	цю	= Н. або Р.
Ор.	цим	ціє́ю	ци́ми
М.	... цьо́му (цім)	... цій	... цих

Так само відмінюються *оце́й* та рідковживаний варіант *сей*.

Питальні займенники

Відмінювання питальних займенників

Н.	хто	що
Р.	кого́	чого́
Д.	кому́	чому́
Зн.	кого́	що
Ор.	ким	чим
М.	... ко́му (кім)	... чо́му (чім)

	Однина		Множина
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	чий чиє́	чия́	чиї́
Р.	чийо́го	чиє́ї	чиї́х
Д.	чийо́му (чиє́му)	чиї́й	чиї́м
Зн.	= Н. або Р. чиє́	чию́	= Н. або Р.
Ор.	чиї́м	чиє́ю	чиї́ми
М.	... чийо́му (чиє́му, чиї́м)	... чиї́й	... чиї́х

Займенники *які́й*, *котрі́й* відмінюються як прикметники твердої групи.

Означальні займенники

Відмінювання означальних займенників

	Однина		Множина
	Чол. і середн. рід	**Жіночий рід**	
Н.	весь (уве́сь, ввесь) все (усе́)	вся (уся́)	всі (усі́)
Р.	всього́ (усього́)	всіє́ї (усіє́ї)	всіх (усі́х)
Д.	всьому́ (усьому́)	всій (усі́й)	всім (усі́м)
Зн.	= Н. або Р. все (усе́)	всю (усю́)	= Н. або Р.
Ор.	всім (усі́м)	всіє́ю (усіє́ю)	всіма́ (усіма́)
М.	... всьо́му (всім) … усьо́му (усі́м)	... всій (усі́й)	... всіх (усі́х)

Примітка 1. У всіх відмінках **у** й **в** чергуються за загальним правилом (див. **Чергування приголосних**).

Займенники *ко́жен (ко́жний), вся́кий, всіля́кий, самі́й* і *са́мий* (напр.: *самі́й хліб,* але *той са́мий*), *сам (сама́, самі́)* відмінюються як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до ме́не, до те́бе, на се́бе, з ньо́го, у не́ї, бі́ля ко́го (ко́гось), від то́го, від чо́го (чо́гось), у цьо́го, з усьо́го, на то́му, при цьо́му, в чо́му (чо́мусь), в усьо́му.*

Але коли прийменник поєднується не з займенником, а з іншою частиною мови, до якої цей займенник прилягає, то наголос не змінюється: *до йогó хáти, до її́ дóму*.

Відмінювання неозначених і заперечних займенників

Відмінювання складних займенників

Займенники, до складу яких входять частки **аби-, де-, ні-, -ся, -небудь,** відмінюються так:

Аби́хто, аби́кого, аби́ в кóго, аби́кому, аби́ким, аби́ з ким, аби́ на кóму (і аби́ на кім).
Аби́який, аби́якого, аби́якому, аби́яким, аби́ з яки́м, аби́ на якóму (і аби́ на які́м).
Дéхто, дéкого, дéкому, дé з ким, дé на кóму (і дé на кім), на дéкому.
Дéякий, дéякого, дéяким, на дéяких (і дé на яки́х).
Котри́йсь, котрóгось, котрóмусь, котри́мсь, на котрóмусь.
Ніхтó, нікóго, нікóму, нікúм, ні з кúм, ні на кóму (і ні на кі́м).
Ніяккий, нíякого, нíякому, нíяким, ні на я́кому (і ні на я́кім).
Хто-нéбудь, когó-нéбудь, комý-нéбудь, ким-нéбудь, на кóму-нéбудь.
Хтось, когóсь, комýсь, кимсь (і ки́мось), у кóмусь.
Чийсь, чийóгось, чийóмусь (і чиє́мусь), чиї́мсь (і чиї́мось), на чийóмусь (і на чиє́мусь, чиїмсь, чиїмось).
Що-бýдь, чогó-бýдь, чомý-бýдь, чим-бýдь, на чóму-бýдь (і на чім-бýдь).
Що-нéбудь, чогó-нéбудь, чомý-нéбудь, чим-нéбудь, на чóму-нéбудь (і на чім-нéбудь).
Щось, чогóсь, чомýсь, чимсь (і чи́мось), на чóмусь (і на чімсь, чі́мось).

Примітка. Числові займенники *дéкілька, кі́лька, скі́льки, сті́льки* відмінюються як числівник *два: дéкількóх, дéкількóм, дéкількомá; багáто* відмінюється так: *багáто, багатьóх, багатьóм, багатьмá* й *багатьомá.*

ДІЄСЛОВО

Дійсний спосіб

Теперішній час 1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

І дієвідміна

Однина **Множина**

1 ос. ід-**у́** кол-**ю́** чу́-**ю** ід-**емо́** ко́л-**емо** чу́**-ємо**
2 ос. ід-**е́ш** ко́л**-еш** чу́-**єш** ід-**ете́** ко́л-**ете** чу́-**єте**
3 ос. ід-**е́** ко́л**-е** чу́**-є** ід-**у́ть** ко́л-**ють** чу́-**ють**

II дієвідміна

Однина **Множина**

1 ос. робл-**ю́** ба́ч-**у** го́-**ю** ро́б-**имо** ба́ч-**имо** го́-**їмо**
2 ос. ро́б**-иш** ба́ч-**иш** го́-**їш** ро́б-**ите** ба́ч-**ите** го́-**їте**
3 ос. ро́б-**ить** ба́ч-**ить** го́-**їть** ро́бл-**ять** ба́ч-а**ть** го́-**ять**

За такими зразками відмінюються й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

Поділ дієслів за дієвідмінами 2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) дієслова поділяються на дві дієвідміни: першу й другу. Лише чотири дієслова (див. нижче п. 7) становлять окрему групу.

До першої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють).**

До другої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять).**

3. При визначенні особових закінчень дієслів треба мати на увазі, що:

Друга дієвідміна

а) Дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до другої дієвідміни:

ба́ч**и**-ти ба́ч-**у** ба́ч-**ать**

вар**и́**-ти вар-**ю́** ва́р-**ять**

до**ї́**-ти до-**ю́** до́-**ять**

лет**і́**-ти леч-**у́** лет-**я́ть**

сид**і́**-ти сидж-**у́** сид-**я́ть**

крич**а́**-ти крич-**у́** крич-**а́ть**

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти**: *булькоті́ти, бурмоті́ти, муркоті́ти, цокоті́ти,* а також такі дієслова, як *боя́-тися,*

стоя́-ти (з основою на **-я**), *спа́-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *бі́г-ти* (з основою на приголосний).

Перша дієвідміна

б) Усі інші дієслова належать до першої дієвідміни, а саме:

1) Дієслова з односкладовою інфінітивною основою на голосні **-и-, -у-,** які зберігаються при дієвідмінюванні, а також похідні від них:

в**и́**-ти (док. *зави́ти*)	ви́-**ю**	ви́-**ють**
ж**и́**-ти	жив-**у́**	жив-**у́ть**
кр**и́**-ти	кри́-**ю**	кри́-**ють**
м**и́**-ти	ми́-**ю**	ми́-**ють**
н**и́**-ти	ни́-**ю**	ни́-**ють**
ш**и́**-ти	ши́-**ю**	ши́-**ють**
ч**у́**-ти	чу́-**ю**	чу́-**ють**

В особових формах дієслів *би́ти, ви́ти* (док. *зви́ти), ли́ти, пи́ти* кореневий голосний и не зберігається: *б'ю – б'ють, в'ю – в'ють, ллю – ллють, п'ю – п'ють.*

2) Дієслова з основою інфінітива на -і-, що зберігається при дієвідмінюванні:

біл**і́**-ти	біл**і́-ю**	біл**і́-ють**
жовт**і́**-ти	жовт**і́-ю**	жовт**і́-ють**
син**і́**-ти	син**і́-ю**	син**і́-ють**

3) Дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного або після шиплячого, коли це **-а-** при дієвідмінюванні зберігається; також дієслова з основою інфінітива на **-я-:**

гн**á**-ти	жен-**у́**	жен-**у́ть**
закис**á**-ти	закиса́-**ю**	закиса́-**ють**
міш**á**-ти	міша́-**ю**	міша́-**ють**
пи**сá**-ти	пиш-**у́**	пи́ш-**уть**
с**і́я**-ти	сі́-**ю**	сі́-**ють**

4) Дієслова з основою інфінітива на **-ува- (-юва-),** які при дієвідмінюванні у формах теперішнього та майбутнього часу дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-:**

буд-**ува́**-ти	буд-**у́-ю**	буд-**у́-ють**

гор-**ю́ва**-ти	гор-**ю́-ю**	гор-**ю́-ють**
намал-**юва́**-ти	намал-**ю́-ю**	намал-**ю́-ють**

Примітка. Від суфікса **-ува- (-юва-)** слід відрізняти суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-ва́-ти – бу-ва́-ю, бу-ва́-ють; відчу-ва́-ти – відчу-ва́-ю, відчу-ва́-ють.* Але: *ку-ва́-ти – ку-ю́, пізна-ва́-ти – пізна-ю́, ста-ва́-ти – ста-ю́.*

5) Дієслова з основою інфінітива на **-оло-, -оро-:**

п**оло́**-ти	пол-**ю́**	по́л-**ють**
поб**оро́**-ти	побор-**ю́**	побо́р-**ють**

6) Дієслова з основою інфінітива на -**ну**-:

гля́**ну**-ти	гля́н-**у**	гля́н-**уть**
ки́**ну**-ти	ки́н-**у**	ки́н-**уть**

7) Дієслова з основою інфінітива на приголосний:

не**с**-ти́	нес-**у́**	нес-**у́ть**
па́**с**-ти	пас-**у́**	пас-**у́ть**
те́**р**-ти	тр-**у**	тр-**уть**

8) Дієслова з основою на **-ота-:**

бульк-**ота́**-ти	булькоч-**у́**	бульќоч-**уть**
мурк-**ота́**-ти	муркоч-**у́**	мурќоч-**уть**

9) Окремі дієслова:

жа́-ти	жн-**у**	жн-**уть**
іржа́-ти	ірж-**у́**	ірж-**у́ть**
реві́-ти (і *ревти́*)	рев-**у́**	рев-**у́ть**
сла́-ти (= *посила́ти*)	шл-**ю**	шл-**ють**
сла́-ти (= *стели́ти*)	стел-**ю́**	сте́л-**ють**
хоті́-ти	хо́ч-**у**	хо́ч-**уть**

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим р основи виступає **е**, утрачають його і в особових формах, і у формах наказового способу: *завме́р-ти – замр-у́, замр-у́ть, замр-и́; те́р-ти – тр-у, тр-уть, тр-и; упе́р-ти – упр-у́, упр-у́ть, упр-и́.*
Але: *де́р-ти – дер-у́, дер-у́ть, дер-и́; же́р-ти – жер-у́, жер-у́ть, жер-и́.*

Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках

4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г** на **ж**, **к** на **ч**, **х** на **ш**, **з** на **ж**, **с** на **ш**, **т** на **ч**, **ст** на шч (орфографічно **щ**), **ск** на **шч** (орфографічно **щ**) у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти́ – мо́жу, мо́жеш; пекти́ – печу́, пече́ш; колиха́ти – колишу́, коли́шеш; в'яза́ти – в'яжу́, в'я́жеш; чеса́ти – чешу́, че́шеш; хоті́ти – хо́чу, хо́чеш; свиста́ти – свищу́, сви́щеш; полоска́ти – полощу́, поло́щеш.*

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д, т, з, с** змінюються на **дж, ч, ж, ш**, а **зд, ст** – на **ждж, шч** (орфографічно **щ**): *води́ти – воджу́, верті́ти – верчу́, вози́ти – вожу́, носи́ти – ношу́; ї́здити – ї́жджу, ви́мостити – ви́мощу.*

Примітка. У дієслові *бі́гти* й похідних від нього *забі́гти, прибі́гти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду): *бі́гти – біжу́, біжи́ш*.

6. Приголосні г, з змінюються на **ж**; **к, т** – на **ч**; **с** – на **ш**; **д, дз** – на **дж**; **ст, ск** – на **шч** (орфографічно **щ**):

а) У дієприкметниках перед суфіксом –**ен(ий)**: *перемо́жений, во́жений, пе́чений, кру́чений, но́шений, збу́джений, ви́їжджений, ви́мощений, пу́щений*.

б) У похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а**: *заморо́жувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати, прина́джувати, виї́жджувати, вимо́щувати; походжа́ти, саджа́ти,* але *заважа́ти,* хоч *зава́дити, зава́джу*.

в) У віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(я)**: *відно́шення, розхо́дження, розгні́ждження, спро́щення,* але перед -інн(я) ці приголосні зберігаються: *воді́ння, возі́ння, круті́ння, носі́ння*.

Примітка 1. У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я, ю** з'являється л: *ку́плять, ло́влять, ло́млять, лю́блять; куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́*. **Л** з'являється також після губних:

а) у дієприкметниках на **-ен(ий)**: *зро́блений, ку́плений, розгра́флений;*
б) у дієприслівниках на **-ячи**: *гу́блячи, лю́блячи, ро́блячи;*
в) у віддієслівних іменниках перед **-енн(я)**: *здеше́влення, погли́блення*.

Примітка 3. Постфікс **-ся (-сь)** у дієсловах пишеться разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть**: *б'є́ться, лле́ться, сміюся, смієшся, сміється.*

Відмінювання дієслів ДА́ТИ, Ї́СТИ,
ВІ́СТИ (ВІДПОВІ́СТИ́ й под.), БУ́ТИ

7. Дієслова *да́ти, ї́сти*, *відпові́сти́, розпові́сти́* та інші з частиною ***-вісти***, а також *бу́ти* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного вину) окрему групу.

Однина

1 ос. дам	їм	відпові́м
2 ос. даси́	їси́	відповіси́
3 ос. дасть	їсть	відпові́сть

Множина

1 ос. дамо́	їмо́	відповімо́
2 ос. дасте́	їсте́	відповісте́
3 ос. даду́ть	їдя́ть	відповідя́ть (на практиці замість цієї форми вживають словосполучення *дадуть відповідь*)

Від дієслова *бу́ти* вживається тільки форма *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини – *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживаються ще архаїчні форми: для другої особи однини – *єси́*, а для третьої особи множини – *суть*.

Майбутній час

8. а) Майбутній час дієслів недоконаного виду вживається в таких формах:

1) Особові форми допоміжного дієслова *бу́ти* – *бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо* (зрідка *бу́дем*), *бу́дете, бу́дуть* + інфінітив: *бу́ду писа́ти, бу́дете ходи́ти*.

2) Інфінітив + скорочені особові форми колишнього дієслова *я́ти* (*иму́...*) – -му, -меш, -ме, -мемо (зрідка -мем), -мете, -муть, що стали дієслівними закінченнями, злившись з інфінітивом: *пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо* (зрідка *пекти́мем*), *пекти́мете, пекти́муть*.

б) Майбутній час дієслів доконаного виду вживається в таких формах:

1) Префікс + теперішній час: *зроблю́, напишу́*.

2) Деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду із закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *гри́мну, ля́жу, пущу́, сту́кну.*

Минулий і давноминулий час

9. Дієслова минулого часу особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: -в або нульове закінчення в чол. роді, -ла – в жін. роді, -ло в середн. роді однини, -ли – у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; бра́ла, несла́, пекла́; бра́ло, несло́, пекло́; бра́ли, несли́, пекли́.*

Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова бу́ти: *ходи́в був, ходи́ла була́, ходи́ли були́.*

Примітка 1. Про чергування о, е з і в дієсловах *віз, ніс* та ін. див. **Чергування голосних**.

За аналогією до форм *віз, ніс, стері́г* та ін., у яких о, е чергуються з і, утворилися такі форми, як *запрі́г* (від *запрягти́*), *ліг* (від *лягти́*), де маємо і замість я.

Примітка 2. У ряді дієслів, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **н** з особовими закінченнями, відповідний суфікс -**ну**- у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс -**ну**- ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу із суфіксом -**ну**- або без нього немає: *зблі́днути – зблід, зблі́дла; посо́хнути – посо́хти – посо́хнув, посо́х, посо́хнула, посо́хла; сла́бнути – засла́бти – засла́б, засла́бла*; *тягну́ти – тягти́ – тягну́в, тягну́ла – потя́г, тягла́*.

Примітка 3. Постфікс -**ся** після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого часу та закінчень 1 ос. однини, множини й 2 ос. множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду може змінюватися на **-сь** в усному мовленні та художньому стилі: *узя́тись, узя́всь, узяла́сь, узяло́сь, узяли́сь; візьму́сь, ві́зьмемось, ві́зьметесь; бра́тимусь, бра́тимемось, бра́тиметесь.* У формі однини чол. роду минулого часу

це буває тільки після приголосного **в**: *знайшо́всь, одягну́всь, усміхну́всь* (але: *стері́гся, обпі́кся* тощо).

Наказовий спосіб

Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос. однини **-и** = Ø (нульове закінчення

1 ос. множини **-ім(о), -мо**

2 ос. множини **-іть, -те**

1. Закінчення **-и, -ім(о), -іть** звичайно бувають:

а) Під наголосом: *бери́, бері́м(о), бері́ть; живи́, живі́м(о), живі́ть; іди́, іді́м(о), іді́ть; печи́, печі́м(о), печі́ть; припусти́, припусті́м(о), припусті́ть*.

б) У дієсловах із наголошеним префіксом ви-: *ви́бери, ви́берім(о), ви́беріть; ви́жени, ви́женім(о), ви́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бери́, бері́м(о), бері́ть; жени́, жені́м(о), жені́ть*.

в) У дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивни́, кивні́м(о), кивні́ть; кри́кни, кри́кнім(о), кри́кніть; моргни́, моргні́м(о), моргні́ть; сту́кни, сту́кнім(о), сту́кніть*.

г) У дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкре́сли, підкре́слім(о), підкре́сліть; прові́три, прові́трім(о), прові́тріть*.

2. В інших дієсловах ненаголошений голосний у закінченнях наказового способу відсутній:

а) Після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ши́ймо, ши́йте*.

б) Після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, си́пмо, си́пте; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́м, ознайо́мте; ріж, рі́жмо, рі́жте; покли́ч, покли́чмо, покли́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; морщ, мо́рщмо, мо́рщте; повір, пові́рмо, пові́рте*.

в) Після приголосних **д, т, з, с, л, н** ненаголошений голосний у закінченнях теж зникає, причому ці приголосні пом'якшуються: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чи́стьмо, чи́стьте;*

злазь, зла́зьмо, зла́зьте; пові́сь, пові́сьмо, пові́сьте; ви́зволь, ви́звольмо, ви́звольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте.

Усі ці форми наказового способу дієслів, як видно з ілюстрацій, мають у першій особі множини закінчення -**мо**, у другій особі – -**те**.

Примітка 1. Від дієслова *ї́сти* утворюються такі форми наказового способу: *їж, ї́жмо, ї́жте;* від дієслів *доповісти́, розповісти́* звичайно вживаються форми: *доповіда́й* (від *доповіда́ти*), *розповіда́й* (від *розповіда́ти)*.

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бі́гти – біжи́, біжі́м(о), біжі́ть; лягти́ – ляж, ля́жмо, ля́жте; пекти́ – печи́, печі́м(о), печі́ть* (пор. теперішній або майбутній час: *біжу́, ля́жу, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах типу *каза́ти, писа́ти, бреха́ти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *каза́ти – кажи́, кажі́м(о), кажі́ть; писа́ти – пиши́, пиші́м(о), пиші́ть; бреха́ти – (не) бреши́, (не) бреші́ть;* пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́.*

Примітка 3. Усі дієслова із суфіксом **-ува- (-юва-)** мають перед закінченням наказового способу голосний у (орфографічно **ю**): *вимі́рюй, просмо́люй, розка́зуй.*

Умовний спосіб

Частка **б, би** в умовному способі пишеться окремо: **б** пишеться після слів, що закінчуються на голосний: *я хоті́ла* б; *вона* б *сказа́ла; ра́да* б *узя́ти*; *я* б *про це розпові́в;* **би** – після слів, що закінчуються на приголосний: *я хотів **би**; він **би** сказа́в; я міг **би** взя́ти; він **би** це давно́ зроби́в*.

Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Неозначена форма дієслова закінчується на -**ти**: *гли́бшати, годува́ти, годува́тися (годува́тись), жи́ти, ки́нути, лі́зти, мандрува́ти, нести́, пекти́, пекти́ся (пекти́сь), ревти́, розумі́ти, стоя́ти, ходи́ти, хоті́ти.*

Примітка 1. В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на -ть, коли основа дієслова закінчується на голосний: *брать, каза́ть, ки́нуть, терпі́ть, ходи́ть.*

Примітка 2. Про форми з суфіксом -**ну**- й без нього див. **Дієслово. Перша дієвідміна.**

Дієприкметник

В українській мові вживаються дієприкметники:

Дієприкметники активного стану

1. Активного стану:

а) теперішнього часу на -**чий** (-**а**, -**е**) (вживані переважно в значенні прикметників та іменників): *квіту́чий, живу́чий, лежа́чий, стоя́чий;* зрідка: *вико́нуючий, зроста́ючий, працю́ючий*;

б) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зжо́вклий, нави́слий, осі́лий, почорні́лий.*

Дієприкметники пасивного стану

2. Пасивного стану минулого часу:

а) на -**ний**, -**а**, -**е** (-**аний**, -**яний**, -**ений**, -**єний)**, -**ований**, -**йований**, -**ьований**, -**уваний**, -**юваний**: *(зі́)гнаний, (по)сі́яний, (с)тво́рений, окри́лений, (за)го́єний, (з)будо́ваний, скопійо́ваний, сформульо́ваний, зне́хтуваний, очо́люваний*;

б) на -**тий** (-**а**, -**е**): *би́тий, взу́тий, узя́тий, жа́тий, закри́тий, ми́тий, поча́тий, те́ртий, ужи́тий.*

Примітка 1. а) Дієприкметники на -**тий** утворюються від односкладових дієслівних основ на **-и, -і, -у, -я** (після шиплячого -**а**), -**ер**: *би́ти – би́тий, грі́ти – грі́тий, взу́ти – взу́тий, узя́ти – узя́тий, м'я́ти – м'я́тий, жа́ти – жа́тий, те́рти – тертий.*

б) Варіантні форми на -**тий, -ний** утворюються від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)**: *верну́ти – ве́рнутий* і *ве́рнений*, *замкну́ти – за́мкнутий* і *за́мкнений*, *ки́нути – ки́нутий* і *ки́нений*, *усу́нути – усу́нутий* і *усу́нений*.

в) Варіантні форми на -**тий, -ний** утворюються й від дієслів з основою інфінітива на -**оло**-, -**оро**-: *коло́ти – ко́лотий* і *ко́лений*, *поро́ти – по́ротий* і *по́рений.*

Від дієслова *моло́ти* варіантні форми – *мо́лотий* і рідше *ме́лений*.

г) Від інших дієслів утворюються дієприкметники на -**ний**: *вари́ти – ва́рений; верті́ти – ве́рчений, вра́зити – вра́жений, грома́дити – грома́джений, дарува́ти – даро́ваний, копіюва́ти – копійо́ваний, купи́ти – ку́плений, малюва́ти – мальо́ваний, писа́ти – пи́саний, погаси́ти – пога́шений.*

Примітка 2. Дієприкметники від дієслів з основою інфінітива на приголосний, на -**и, -і (-ї)** перед -**ний** мають **е** (після голосних **є**): *запрягти́ – запря́жений, ви́їздити – ви́їжджений, заси́діти – заси́джений, ви́гоїти – ви́гоєний.*

Дієприслівник

1. Дієприслівники теперішнього часу утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів -**учи (-ючи), -ачи (-ячи).**

Суфікс -**учи (-ючи)** виступає в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс -ачи **(-ячи)** – у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *беру́ть – беручи́, виробля́ють – виробля́ючи, іду́ть – ідучи́, ка́жуть – ка́жучи; ба́чать – ба́чачи, летя́ть – летячи́, сидя́ть – си́дячи, спля́ть – сплячи́.*

2. Дієприслівники минулого часу утворюються від основи дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса -**ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав – бра́вши, купува́в – купува́вши, купи́в – купи́вши, налеті́в – налеті́вши; прині́с – прині́сши, спік – спі́кши, став – ста́вши.*

Примітка. Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс -**сь**: *сміючи́сь, узя́вшись*; рідше – **ся**: *сміючи́ся, узя́вшися*.

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ[1]

Приголосні звуки і букви на їх позначення

Звук [l]

1. Звук [**L**] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким **л** — залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові:

а) твердим **л (л, ла, ло, лу)** у словах: *арсена́л, бал, вулка́н, інтегра́л, капіта́л, футбо́л, халва́; аеропла́н, бала́нс, гала́нтний, глазу́р, клас, моле́кула, нове́ла, план, при́мула, фо́рмула; блок, велосипе́д, коло́нія, со́ло, соціоло́гія, флот; блу́за, лу́па, металу́ргія; Алба́нія, Атланти́чний океа́н, Гренла́ндія, Ла-Ма́нш, Ло́ндон, О́сло, Тулу́за; Вела́скес, Голсуо́рсі, Лама́рк, Флобе́р* та ін. У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [**l**] передається твердим **л** (*ланч*, *сейл, табло́їд*, *файл, Майкл)*;

б) м'яким **л (ль, ля, льо, лю)** у словах: *автомобі́ль, асфа́льт, бульдо́г, гі́льза, гольф, магістра́ль, педа́ль, та́бель; вакуо́ля, пілю́ля, пляж, поля́рний, регуля́тор; туберкульоз; алюмі́ній, блю́мінг, револю́ція; Аля́ска, Ба́зель, Лю́бек, О́льстер, Фінля́ндія, Ві́льсон, Лі́нкольн, Золя́, Кро́мвель, Лю́тер*, *Міше́ль, Рафае́ль* та ін.

2. Звукосполучення [**le**] передаємо через ле*: еле́ктрика, желе́, леге́нда, ле́кція, пле́єр, пле́нум, телеграф, кі́лер*; *Вале́нсія, Каледо́нія, Пале́рмо, Толе́до; Галіле́й, Ле́ссінг, Ле́ннон*, *Пеле́.*

Звуки [g], [h]

1. Звук [**g**] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *аванга́рд, агіта́ція, агре́сор, бло́гер, гва́рдія, генера́л, гламу́р, гра́фік, грог, емба́рго, марке́тинг, мігра́ція; лінгві́стика, негативний, се́рфінг, синаго́га, Вахта́нг, Гарсі́я*, *Гайнетді́н, Ердога́н, Гвіне́я, Гольфстри́м, Гренла́ндія, Гру́зія, Ге́те, Ва́ско да Га́ма, Ге́орг, Гураміші́лі, Гонга́дзе, Люксембу́рг, Магоме́т, Фольксва́ген, Чика́го*.

2. Буквою **ґ** передаємо звук [**g**] у давнозапозичених загальних назвах, таких як *ґа́нок, ґатунок, ґвалт, ґра́ти, ґрунт* і под. (див. **Буквені позначення деяких приголосних звуків)** та в похідних від них: *ґа́нковий, ґратча́стий, ґрунто́вний* і т. ін.

---

[1] Правопис іншомовних власних назв, що походять зі слов'янських мов, розглядається в розділі «Власні назви» (с. 139-144).

3. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [**g**] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови – буквою **г** (*Ва́ско да Га́ма, Вергі́лій, Га́бсбург, Гарсі́я, Ге́гель, Гео́рг, Ге́те, Грегуа́р, Гонга́дзе, Гуллі́ве́р*) і шляхом імітації іншомовного [**g**] – буквою **ґ** (*Ва́ско да Ґа́ма, Верґі́лій, Га́бсбурґ, Ґарсі́я, Ге́ґель, Ґео́рґ, Ґе́те, Ґреґуа́р, Ґонґа́дзе, Ґуллі́ве́р* і т. ін.).

4. Звук [**h**] переважно передаємо буквою **г**: *гандбо́л, герба́рій, гі́нді, гіпо́теза, горизо́нт, го́спіс, го́спіталь, гу́мус; Га́рвард, Ге́льсінкі, Гіндуста́н, Ганніба́л, Ге́йне, Гора́цій, Люфга́нза*. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [**h**], і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою **х**: *хо́бі, хоке́й, хол, хо́лдинг, брахма́н, джиха́д, моджахе́д, хану́м, харакі́рі, хіджа́б, шахі́д, Алла́х, Ахме́д, Муха́ммед, Сухро́б*, *Хакі́м*, *Хаммура́пі* і т. ін.

Буквосполучення th у словах грецького походження

Буквосполучення **th** у словах грецького походження передається звичайно буквою **т**: *антоло́гія, антрополо́гія, апте́ка, а́стма, бібліоте́ка, католи́цький, теа́тр, тео́рія, ортодо́кс, ортопе́дія, Амальте́я, Промете́й, Те́кля, Таї́сія, Теодо́р*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *ана́фема* і *ана́тема*, *дифіра́мб* і *дитира́мб*, *ефі́р* і *ете́р*, *ка́федра* і *кате́дра*, *логари́фм* і *логари́тм*, *міф, міфоло́гія* і *міт, мітоло́гія*, *Агата́нгел* і *Агафа́нгел*, *Афі́ни* і *Ате́ни*, *Борисфе́н* і *Бористе́н*, *Демосфе́н* і *Демосте́н*, *Ма́рфа* і *Ма́рта*, *Федо́сь* і *Тодо́сь*, *Феса́лія* і *Теса́лія* та ін.

Букви w, th у словах англійського походження

Англійське *w* передаємо звичайно через **в**: *віке́нд, Вашингто́н, Ве́бстер, Веллінгто́н, Ві́льсон, Вінніпе́г* та ін.; у деяких словах за традицією через **у**: *Уе́льс, Уо́лл-стріт, Голсуо́рсі, уайт-спирит* та ін.; англійське **th** — звичайно через **т**: *трі́лер*, *Ага́та, Арту́р, Бле́ксміт, Во́рдсворт, Ме́редіт, Со́тбі;* у деяких власних назвах за традицією через **з**: *Ре́зерфорд, Ве́зербі , Са́зерленд* рідше через **с**: *Голсуо́рсі*.

Буквосполучення ll та ill у словах французького походження

Французькі буквосполучення **ll** та **ill** після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через **й**: *макія́ж, Війо́н, Шанті́ї*. У деяких загальних і власних назвах буквосполучення **-aille, -ille, -eille** за традицією передаємо як **-аль**, **-іль**: *вані́ль*, *Верса́ль, Бурві́ль, Марсе́ль*, *Мельві́ль*.

Звук [j]

Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень **[je], [ji], [ju], [ja]** буквами **є, ї, ю**, **я**: *бу́єр, конве́єр, пле́єр, фла́єр, лоя́льний, парано́я, плея́да, роя́ль, саквоя́ж, секво́я, фая́нс, феєрве́рк, ін'є́кція, проє́кт, проє́кція, суб'є́кт, траєкторія, фоє́, є́ті, Го́я, Саво́я, Феєрба́х, Ма́єр, Кає́нна, Іса́я, Йога́нн, Рамбує́, Со́єр, Хая́м, Хеєрда́л, Юно́на, Ї́тс.*

Кінцеві буквосполучення - dr, - tr

Кінцеве **-tr** передаємо через **-тр**, кінцеве **-dr** — через **-др**: *баро́метр, діа́метр, семе́стр, теа́тр, термо́метр, центр, цилі́ндр.*

Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

1. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо: *аба́т, акумуля́тор, баро́ко, беладо́на, белетри́стика, браві́симо, ват, гру́па, гун (гу́ни), ідилі́чний, інтелектуа́льний, інтерме́цо, колекти́в, комі́сія, лібре́то, піані́симо, піцика́то, стака́то, су́ма, фін (фі́ни), шасі́* та ін.

За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: *анна́ли, бо́нна, білль, бру́тто, бу́лла, ва́нна, ві́лла, до́нна, мадо́нна, ма́нна, мулла́, панно́, пе́нні, то́нна, ду́рра, мі́рра* та слово *Алла́х.*

2. При збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєння звичайно зберігаємо, зокрема в тих випадках, коли в українській мові вживається непрефіксальне слово з тим самим коренем: *апперцепція* (пор. *перце́пція*), *імміґра́ція* (пор. *міґра́ція*), *іннова́ція* (пор. *нова́ція*), *ірраціона́льний* (пор. *раціона́льний*), *ірреа́льний* (пор. *реа́льний*), *контрреволю́ція* (пор. *революція*), *контрреформа́ція (*пор. *реформа́ція), сюрреалі́зм* (пор. *реалі́зм*).

Примітка. Букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо в тих випадках, коли семантичний зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або суттєво ослаблений: *анота́ція, конота́ція* (пор. *нота́ція*), *кореляція* (пор. *реляція*), *кореспонде́нт* (пор. *респонде́нт*) і т. ін.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андо́рра, Бессеме́р, Білл, Боттіче́ллі, Гаро́нна, Голла́ндія, Ллойд, Маро́кко, Міссу́рі, Ні́цца, Я́ффа; Бе́тті, Джо́нні, Мю́ллер, Руссо́, Те́ннессі, Торриче́ллі*, *Ши́ллер, Смо́ллетт, Кі́ркконнелл* та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андоррець, бессеме́рівський, голла́ндський, марокка́нець* і т. ін. У загальних назвах, які утворені від

власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекере́ль* (пор. *Беккере́ль*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

4. Буквосполучення **ck**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [**k**], відтворюємо українською буквою **к**: *Ді́кенс, Ді́кінсон*, *Дже́ксон*, *Те́керей, Бе́кі, Бу́кінгем, Бі́смарк*, *Брю́кнер, Бро́кес, Ламáрк, Што́кманн, Стокго́льм, Ру́дбек, Ше́рлок.*

Примітка. Подвоєння **кк** зберігається у власних назвах кельтського походження, де формант **Mac, Mc** поєднується з основою, що починається на [**k**], в тих випадках, коли за традицією вони пишуться як одне слово: *Маккáртні*, *Макке́нзі, Макке́нна, Маккінлі*, а також у загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: *маккартизм* і т. ін.

ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ЇХ ПОЗНАЧЕННЯ

Голосний [**i**]
Залежно від позиції в слові, особливостей вимови і мовної традиції букви на позначення звука [**i**], зокрема **i, y** (ігрек), e, буквосполучення **ea, ee, ie** і т. ін. передаємо українськими буквами **і, ї** та и.

а) **І** пишемо:

1. На початку слова: *іде́я, інстру́кція, інтернаціонáльний; І́бсен, І́ден, Ізабе́лла*, *Іліáда, І́ндія, І́тон,*

Після приголосного перед голосним та буквами **є, ї, й**: *артеріáльний, геніáльний, діáлектика, індустріалізáція, матеріáл, діáгноз, чіабáта, ціані́д, соціалі́зм, фіáлка; аудіє́нція, гіє́на, ріє́лтор, кліє́нт, пієте́т, тамплiє́р; копії́ст, аксіóма, раціóн, революціоне́р, соціолóгія, фіоле́товий; рáдіус, тріу́мф; партíйний, рáдій; Біарри́ц, Фіу́ме; Віардó, Іглéсіас, Марціáл, Ліє́па, Оссіáн, Сіáм, Фіоравáнті, Шантії́.*

У кінці слова іншомовне **-ia** передаємо через **-ія**: *арте́рія, мате́рія, інду́стрія, Ітáлія, Гарсі́я, Гáллія.*

2. Після приголосних в особових іменах і в географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова: *Дідрó, Ді́зель, Грі́мм, Канзас-Сі́ті, Лісабóн, Ме́дічі, Міссісі́пі, Монтевіде́о, Ніл, Ові́дій, Россі́ні, Севі́лья, Сі́дней, Анрі́, Замбе́зі, Кáпрі, Сомалі́;*

   Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *ди́зель* (від прізвища *Рудольфа Ді́зеля), силуе́т* (від прізвища *Етьєна де Сілуе́тта*).

3. Після приголосних у кінці слова: *візаві́, віскі, журі́, колі́брі, мерсі́, парі́, попурі́, су́ші, таксі́, харакірі, шасі*.
4. У всіх інших випадках після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бі́знес, піло́т, вібра́ція, акаде́мік, фіна́нси, гра́фік, гіпопота́м, логі́чний, гі́мн, кібу́ц, кілогра́м, кіно́, архі́в, хі́мія, хіру́рг, літерату́ра, респу́бліка, ні́ша, піані́симо.*

   За усталеною традицією в ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо **и**: *башки́р, ви́мпел, єхи́дна, імби́р, калми́к, кипари́с, кисе́т, лима́н, ми́ля, мирт, ни́рка, спирт, химе́ра* та ін.

   За усталеною традицією з **и** пишуться також слова церковного вжитку: *дия́кон, єпи́скоп, єпити́мія́, єпитрахи́ль, ми́тра, митрополи́т, християнство* тощо.

   За усталеною традицією з **и** пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *алилу́я, дия́кон, єпи́скоп, єпити́мія́, єпитрахи́ль, ми́ро, ми́тра, митрополи́т, християнство* тощо.

б) **Ї** пишемо після голосного: *альтруї́ст, егої́ст, кофеї́н, маї́с, моза́їка, наї́вний, руї́на, сто́їк, теї́н; Аделаї́да, Аї́да, Каї́р, Саї́д, Таї́р, Хаї́м, Хусаї́нов.*

Примітка У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *неоімперіалізм, псевдоісторичний,* так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний; *воі́стину, доісторичний, поінформува́ти; неіндукти́вний* і т. ін.

в) **И** пишемо:

1. У загальних назвах після приголосних, що позначаються буквами **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й)**: *ди́зель, дина́мо, дипло́м, дире́ктор, мето́дика; інститу́т, матема́тика, сти́мул, тип; пози́ція, фізи́чний; такси́ст, родзи́нка, силуе́т, систе́ма; цисте́рна, ци́фра; режи́м, джигі́т, джи́нси; чичеро́не; ши́рма, шифр; брига́да, риф, фа́брика.*
2. У географічних назвах з кінцевими **-ида, -ика**: *Антаркти́да, Атланти́да, Флори́да; Адріа́тика, Аме́рика, Анта́рктика, А́рктика, Атла́нтика, А́фрика, Ба́лтика, Ко́рсика, Ме́ксика.*
3. У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Алжи́р, Вашингто́н, Вірджи́нія, Ге́мпшир, Жиро́нда, Йо́ркшир, Ле́йпциг, Цинда́о, Чика́го, Чи́лі* та в похідних від них: *алжирець, йоркши́рський, чилі́йський* та ін. Перед голосним і в кінці слова пишемо **і**: *Ві́ші́, Ші́офок.*
4. У географічних назвах після **р** перед приголосним (крім [**j**]): *Великобрита́нія, Крит, Маврита́нія, Магри́б, Мадри́д, Пари́ж, Рив'єра,*

Ри́га, Рим та ін. та в похідних від них: *брита́нський, маврита́нський, ри́зький* та ін.

Примітка: У географічних назвах після **р** перед [**j**] та в похідних від них пишемо **і**, наприклад, *Тріє́ст*, *Бріє́нн, Ер-Ріяд, тріє́стський, ер-ріядський.*

5. У географічних назвах після приголосних **д, т** перед наступним приголосним крім [**j**]: *Ватика́н, Единбу́рг, Кордилье́ри, Меди́на, Палести́на, Сарди́нія, Скандина́вія, Тибе́т, Тибр* та в похідних від них: *ватиканський, единбу́рзький, скандина́вський* та ін.

Примітка. Після приголосних **д, т** перед голосним пишемо **і**: *Галатіа́н*, *Обсидіа́н*, *Лундіа́но*.

6. У ряді інших географічних назв за традицією: *Бразі́лія, Вифлеє́м, Єрусали́м, Кита́й, Пакиста́н, Сираку́зи, Си́рія, Сици́лія,* та в похідних від них: *єги́петський, сирі́єць* та ін.

Голосні [е], [и]

1. Голосний [**е**] звичайно передаємо буквою **е**: *ене́ргія, е́ра, Есхі́л, Етна, філе́*, шардоне́, шевроле́, а в сполученні з попереднім [**j**] – буквою **є**: *Єллоусто́ун, Є́мен, Є́ль.*

За традицією є пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *єпи́скоп, єпи́тимія, єпитрахи́ль, Єва́нгеліє, євхари́стія, є́ресь* та ін.

Після букв на позначення голосних**,** після **ь** і після апострофа в загальних і власних назвах вживається буква **є**: *конвеє́р, реє́стр, феєрве́рк, ка́ріес, кліє́нт, дієз, дієреза, дієта, ріє́лтор, абітурієнт, пацієнт, сієста, го́мо са́пієнс, траєкторія, Вандріє́с, Дієго, Даніє́ль, Габріє́ль, Аріє́ль, Маріє́тта, Маріє́небург, Тріє́ст, Рамбує́, досьє́, портьє́, фоє́, Сьє́рра-Лео́не, Лавуазьє́, круп'є́, П'є́тро*. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після неї пишемо е: *діеле́ктрик, діети́л, поліе́др, квазіетні́чний, мініескала́тор, псевдоо́ефект, поета́пний, геоеконо́міка, агроеколо́гія, ультраеро́зія, мегаефе́кт, євроелі́та, металоема́ль.*

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українське **у**: *брошу́ра, журі́, парашу́т.*

Буквосполучення au, ou

Буквосполучення **au, ou** на позначення звукосполучень **[au] [ou]** передаємо через **ау, оу**: *аутса́йдер, бра́унінг, гауптва́хта, ма́узер*; *Ка́унас; Кла́ус, Кра́узе, Па́уль, Фа́уст, бо́улінг, джо́уль.*

У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передається через **ав**: *автенти́чний, автобіогра́фія, автомобі́ль, а́втор, авторите́т, автохто́н*, *ла́вра,* мавр, *Авро́ра, Лавро́, Павло́*. У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення au шляхом транслітерації як **ау**, допускаються орфографічні варіанти: *аудіє́нція* і *авдіє́нція, аудито́рія* і *авдито́рія, лауреа́т* і *лавреа́т, па́уза* і *па́вза*, *фа́уна* і *фа́вна*.

Букви та буквосполучення ö, ø, eu, oe

Голосні, яким на письмі відповідають букви й буквосполучення **ö, ø, oe, eu,** у німецькій, данській, іспанській, норвезькій, турецькій, французькій, шведській та деяких інших мовах, і фонетично подібні до них голосні передаємо українською буквою **е**: *Ге́те, Ке́льн, Пасте́р, Ма́льме, Вільне́в,* а після звука [**j**] буквою **є**: *сомельє́, кабальє́ро, жульє́н, Пуатьє́, Рішельє́, Б'є́рнсон*, *Є́нчепінг*.

Дифтонги [au], [ei], [ou] у словах англійського походження

Англійські дифтонги **[au], [ei], [ou]** звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау, ей, оу**: *бра́унінг, бра́узер, Джорджта́ун, гейм, диспле́й, Дже́ймс, джо́уль, сно́уборд, токшо́у, Сно́у, Бе́ллоу, Сі́ллітоу* , *Па́уелл*. В окремих словах дифтонги **[ei]** і **[ou]** передаємо українськими **е, о**: *бебібум, брек, ле́ді, гол, готе́ль, до́пінг, смо́кінг, Бе́кон, Че́мберлен, Шекспі́р, Айве́нго, Гладсто́н*, *Дефо́, Джеро́м, Марло́, О́лдос, По, Лонгфе́лло*.

Звук [æ] у словах англійського походження

Англійський звук [**æ**], якому на письмі відповідає англійська буква **a**, звичайно передаємо українською буквою **а**: *макінто́ш, спа́м, ча́т, ха́кер, А́лекс*, *А́дамс, А́длер, Га́ррісон, Ланка́стер, Манче́стер, Кана́верал, Ча́плін*; у багатьох словах за усталеною традицією цей звук передаємо через **е**: *бізнесме́н*, *ме́неджер, ле́п-то́п, Бле́квуд, Еппл, Ке́мерон, Ле́мберт, Пе́лл-Ме́лл, Се́лінджер, Сем*, *Те́тчер* і т. ін.

Звук [ə:] у словах англійського походження

Англійський звук [ə:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **er, ir, or, ur, yr, ear**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ер**: *се́рфінг*, *Бе́рд, Бе́ртон, Бе́ркшир*, *Ве́ртінг, Ерне́ст, Ерл, Ме́рфі, Че́рчилль, Ше́рлі* тощо. Деякі слова, засвоєні українською мовою в транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *га́мбургер, курсо́р, Во́рдсворт, І́рвінг, Урба́на* та ін.

Буквосполучення ei, eu у словах німецького походження. Буквосполучення ij та буква y в словах нідерландського походження

1. Німецьке буквосполучення **ei** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ай (яй**): *Айзена́х, Ва́йнрайх, Віттгеншта́йн, Ва́йзенборн, Ка́йзер, Ма́йнгоф, Нортга́йм, фро́йляйн, Бляйбтрой, Кляйн, Кляйнерт, Фляйшер*; буквосполучення **eu** — через **ой**: *Нойбра́нденбург, Нойба́уер.* За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення ei передаємо в транслітерованому вигляді через **ей**: *кре́йда, кре́йцер, маркше́йдер, капельме́йстер, гросме́йстер, штрейкбре́хер, Ге́йне, Ле́йпциг, Рейн, Швейца́рія.*

2. У запозиченнях з нідерландської мови буквосполучення **ij** та букву **y** передаємо через **ей**: *ге́йзер, дрейф, Ван-Де́йк.*

Подвоєння букв на позначення голосних

Подвоєння букв на позначення голосних в іншомовних власних назвах, передаємо подвоєнням відповідних українських букв: *Аа́рне, Аа́хен, Авраа́м, Заа́ле, Кaа́ба, Куу́сінен, Саа́рбрюкен, То́омінг, Ванзе́е, Шпре́е.*

Апостроф

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних пишемо перед **я, ю,є, ї**, які позначають сполучення звука [**j**] з наступним голосним:

   а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ю́тер, п'єдеста́л, інтерв'ю́, прем'є́р, к'я́нті, кар'є́ра; П'ємо́нт, П'яче́нца, Рив'є́ра, Ак'я́б, Іх'я́мас, Ях'я́; Барб'є́, Б'ю́кенен, Донаг'ю, Женев'є́ва, Ф'є́золе, Монтеск'є́, Руж'є́, Фур'є́.*

   б) Після кінцевого приголосного в префіксах: *ад'ю́нкт, ад'юта́нт, ін'є́кція, кон'ю́нктура, диз'ю́нкція.*

2. Апостроф не пишемо:

   а) Перед **йо**: *курйо́з, серйо́зний.*

б) Коли **я, ю** позначають пом’якшення попереднього приголосного перед а, у: *бязь; бюджéт, бюрó, кювéт, мюрúд, пюпíтр, пюрé, фюзеля́ж, кювéт, рюкзáк, рюш; Барбюс, Бюффóн, Вюртемберг, Мю́ллер, Гюгó*.

Використання м’якого знака (ь)

1. М’який знак (**ь**) у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

а) Перед **я, ю, є, ї, йо**: *кондотьє́р, конферансьє́, ательє́, марсельє́за, мілья́рд, бульйóн, сеньйóр, дуéнья, віньє́тка, каньйóн; В’єнтья́н, Кордильє́ри, Севíлья; Готьє́, Лавуазьє́, Мольє́р, Ньютóн, Реньє́, Віньї́*.

б) У низці слів після л перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатрóс, джóуль, кóльт, магістрáль, фíльм; Альбéрта, Бáзель, Булóнь, Дéльфи, Крóмвель, Нéльсон, Рафаéль,Чáрльз, Шампáнь* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. Іменники іншомовного походження звичайно відмінюємо як відповідні українські іменники:

І відміна: *кáпсула — кáпсули, кáпсулі; фíзика — фíзики, фíзиці; вакуóля — вакуóлі, вакуóлею; ескадрúлья — ескадрúльї, ескадрúльєю, род. мн. ескадрúлей; Бýдда — Бýдди, Бýддою; Венéція — Венéції, Венéцією; Гóя — Гóї, Гóєю.*

ІІ відміна: *арсенáл — арсенáлу, арсенáлом, в арсенáлі; блок — блóка (і блóку), блóком, на блóці; автомобíль — автомобíля, автомобíлем; Шúллер — Шúллера, Шúллером; Рафаéль — Рафаéля, Рафаéлем; Бю́лов — Бю́лова, Бю́ловом; Дáрвін — Дáрвіна, Дáрвіном.*

ІІІ відміна: *магістрáль — магістрáлі, магістрáллю; верф – вéрфі, вéрф’ю.*

Невідмінювані іменники іншомовного походження

Деякі іменники іншомовного походження не відмінюємо, а саме:

– іменники на **-а** з попереднім голосним: *амплуá, боá, буржуá;势 势Бенуá, Валуá, Джóшуа*, *Жоффруá, Нікáрагуа, Пáпуа;*
– односкладові слова на **-а, -я** : *бра*, па, спа, фа, ля;
– іменники на **-е, -є**: *ательє́, валідé, дýче, желé, кабарé, кабернé, кафé, кашнé, неглíжé, пенснé, пікé, суфлé, турнé, шалé, шосé, сомельє́; Беранжé, Гéйне, Гéте, Дáнте, Туапсé; Барб’є́, Готьє́, Ле Корбюзьє́, Лавуазьє́, Рамбуé;*

– іменники на **-і, -и, -ї**: *віскі, ефенді*, *кизи́, колі́брі, мерсі́, оглú, парі́, по́ні, таксі́; Анрі́, Гальва́ні, Голсуо́рсі, Россі́ні, Тбілі́сі, Фірдоусі́, Ше́ллі; Алмати́, Амангельди́; Віньї́, Шантії́;*

– іменники на **-о**: *бюро́, депо́, жабо́, є́вро, казино́, кака́о*, *кре́до, кіно́, лото́, мае́стро, метро́, ра́діо, ре́тро, кімоно́, кауди́льйо, Анто́ніо*, *Базі́ліо, Во́льво, Вудро*, *Пежо́, Рено́, Арно́, Буало́, Вано́, Віардо́, Гюго́, Дідро́, Джо*, *Мака́о, Ма́ріо, Ла́о, Лонгфе́лло, Пікассо́, По, Торква́то Та́ссо*; за традицією відмінюємо *вино́, пальто́, ситро́*;

– іменники на **-у, -ю**: *какаду́, рагу́, рандеву́*, *фра́у, шо́у, Баку́, Сно́у*, *Катманду́, Пала́у; інтерв'ю́, інженю́, меню́, парвеню́, Кюсю́, Сю;*

– етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний*: міс, місіс, мада́м, мадемуазе́ль, фре́кен, фро́йляйн, хану́м*.

Особливості відмінювання власних назв іншомовного походження

1. У дво- і полікомпонентних іменах і прізвищах, що походять з європейських мов, відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *Жа́на-Жа́ка, Марі́ї-Антуане́тти, Марі́-Сесілі́*, *Арту́ра Ко́нана До́йла, Ка́рла Гу́става Емі́ля Маннерге́йма*; *Хуа́на Ка́рлоса Альфо́нсо Вікто́ра Марі́ї де Бурбона*; *Кло́да Жозе́фа Руже́ де Лі́ля.*

2. Крім власних назв не відмінюємо також:

– жіночі особові імена, що закінчуються на **-й** і на твердий приголосний (крім губних): *Беатрі́с, Доло́рес, Гюльчата́й, Елма́с, Енн, Жанне́т, Іре́н, Карме́н, Кім, Клоді́н, Лено́р, Ма́ргарет, Мерсе́дес, Моні́к, Тріш, Фара́х* і т. ін.;[2]

– особові імена в складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом кизи́ (ґизи́): *до Кама́ли Мура́д кизи́, з Фатімо́ю Гаса́н кизи́*[3];

– прізвища й чоловічі особові імена на -а (-я) в наголошеній позиції: *Дюма́, Дерріда́, Золя́, Зія́, Ніколя́, Шота́;*

– топоніми з компонентами **-лейн, ривер, роуд, -сквер, -стріт**: *на Дру́рі-лейн, біля Па́рк-лейн*, *біля Фолл-ри́вер, на Е́ббі-роуд*, *на Монтріо́л-ро́уд, на Та́ймс-сквер, на Бе́йкер-стрі́т, біля Ри́джент-стрі́т, на Сент-Дже́ймс-стрі́т.*

---

[2] Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо: *Ізабе́ль – Ізабе́лі, Ете́ль – Ете́лі, Жізе́ль – Жізе́лі, Міше́ль – Міше́лі, Ніко́ль – Ніко́лі, Сесі́ль – Сесі́лі, Зейна́б – Зейна́бі, Руф – Ру́фі.*

[3] Особові імена в складі чоловічої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом *огли́ (оглу́)* відмінюємо: *до Маме́да Мура́да огли́, з Фікре́том Гаса́ном огли́.*

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

Українські прізвища передаються на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березі́вський, Білове́рхий, Ведме́дів, За́єць, Кривоні́с, Микола́єнко, Олексі́єнко, Олександро́вич, Швець.*

Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов’янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюються як відповідні загальні назви I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюються за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни:

Ма́йборода — Ма́йбороди, Ма́йбороді, Ма́йбороду й т. д.;

Гми́ря — Гми́рі, Гми́рі, Гми́рю, Гми́рею й т. д.;

Гнатю́к — Гнатюка́, Гнатюко́ві (Гнатюку́) й т. д.;

За́єць — За́йця, За́йцеві (За́йцю) й т. д.;

Іваньо́ — Іваня́, Іване́ві (Іваньо́ві, Іваню́) й т. д.;

Кривоні́с — Кривоно́са, Кривоно́сові (Кривоно́су) й т. д.;

Ле́бідь — Ле́бедя, Ле́бедеві (Ле́бедю) й т. д.;

Мамали́га (Мамали́ґа) — Мамали́ги, Мамали́зі (Мамали́дзі) й т. д.;

Жураве́ль — Журавля́, Журавле́ві (Журавлю́) й т. д.;

Солове́й — Солов’я́, Солов’є́ві (Солов’ю́) й т. д.;

Бу́сел — Бу́сла, Бу́слові (Бу́слу) й т. д.;

Све́кор — Све́кра, Све́крові (Све́кру) й т. д.;

Мото́к — Мотка́, Мотко́ві (Мотку́) й т. д.

Панібудьла́ска — Панібудьла́ски, Панібудьла́сці й т. д.;

Сніги́р — Снігиря́, Снігире́ві (Снігирю́) й т. д.;

Сніґу́р — Сніґура́, Сніґуро́ві (Сніґуру́) й т. д.;

Симоне́нко — Симоне́нка, Симоне́нкові (Симоне́нку) й т. д.

Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: *Швець — Швеця´, Швецéві (Швецю´)* й т. д.; *Жнець — Жнеця´, Жнецéві (Жнецю´)* й т. д.; *Врýбель — Врýбеля, Врýбелеві (Врýбелю)* й т. д.; *Чернéць — Чернеця´* (не *Ченця´*) й т. д.

Примітка 1. Прізвища типу *Дідуньó, Іваньó* в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень **-ев-і (-ьов-і, -ю):** *Дідунéві (-ьóв-і, -ю´), Іванéві (-ьóв-і, -ю´).*

Примітка 2. Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв із закінченням **-у (-ю)**: пор. прізвища *Морóз — Морóз-**а**, Кулíш — Куліш-**á**, Коровáй — Коровá-**я**, Чорнотíнь — Чорнотíн-**я**, Рись — Рúс-**я*** і загальні назви *морóз — морóз-**у**, кулíш — куліш-**ý**, коровáй — коровá-**ю**, тінь — тíн-**і**, рись — рúс-**і***.

Примітка 3. За відповідними відмінами відмінюються неслов’янські змінювані прізвища: *Окуджáва — Окуджáви, Окуджáві* й т. д., *Чілачáва — Чілачáви, Чілачáві* й т. д., *Шекспíр — Шекспíра, Шекспíрові (Шекспíру)* й т. д., *Стендáль — Стендáля, Стендáлеві (Стендáлю)* й т. д., *Дíтель — Дíтеля, Дíтелеві (Дíтелю)* й т. д. (див. **Відмінювання слів іншомовного походження).**

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий (-ій)** відмінюються як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м’якої групи):

Авдіє´вський — Авдіє´вського, Авдіє´вському й т. д.;

Кобиля´нська — Кобиля´нської, Кобиля´нській і т. д.

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов**, **-ев (-єв)**, **-ів (-їв)**, **-ин**, **-ін (-їн)** відмінюються за такими зразками: `

Однина

Н.	Пáвлов	Ковалíв	Прóкопів
Р.	Пáвлов-**а**	Ковалéв-**а (**-лів-**а**)	Прóкопов-**а** (-пів-**а**)
Д.	Пáвлов-**у**	Ковалéв-**у** (-лів-**у**)	Прóкопов-**у** (-пів-**у**)
Зн.	Пáвлов-**а**	Ковалéв-**а** (-лів-**а**)	Прóкопов-**а** (-пів-**а**)

Ор.	Па́влов-**им**	Ковале́в-**им (-**лів-**им**)	Про́копов-**им** (-пів-**им**)
М.	...Па́влов-**і (-у)**	...Ковале́в-**і** (**-у**) (-лів-**і**, -у)	...Про́копов-**і** (**-у**) (-пів-**і, -у**)
Кл.	Па́влов-**е**	Ковале́в-**е** (-лів-**е**)	Про́копов-**е** (-пів-**е**)

Н. Кирчів

Р. Кирче́в-**а** (-чів-**а**)

Д. Кирче́в-**у** (-чів-**у**)

Зн. Кирче́в-**а** (-чів-**а**)

Ор. Кирче́в-**им** (-чів-**им**)

М. Кирче́в-**і** (**-у**) (-чів-**і, -у**)

Кл. Кирче́в-**е** (-чів-**е**)

Множина

Н.	Па́влов-**и**	Ковале́в-**и** (-лів-**и**)	Про́копов-**и** (-пів-**и**)
Р.	Па́влов-**их**	Ковале́в-**их** (-лів-**их**)	Про́копов-их (-пів-**их**)
Д-	Па́влов-**им**	Ковале́в-**им** (-лів-**им**)	Про́копов-**им** (-пів-им)
Зн.	Па́влов-**их**	Ковале́в-**их** (-лів-**их**)	Про́копов-**их** (-пів-**их**)
Ор.	Па́влов-**ими**	Ковале́в-**ими** (-лів-**ими**)	Про́копов-**ими** (-пів-**ими**)
М.	...Па́влов-**их**	...Ковале́в-**их** (-лів-**их**)	...Про́копов-**их** (-пів-**их**)
Кл.	Па́влов-**и**	Ковале́в-**и** (-лів-**и**)	Про́копов-**и** (-пів-**и**)

Н. Кирче́в-**и** (-чів-**и**)

Р. Кирче́в-**их** (-чів-**их**)

Д. Кирче́в-**им** (-чів-**им**)

Зн. Кирче́в-**их** (-чів-**их**)

Ор. Кирче́в-**ими** (-чів-**ими**)

М. …Кирче́в-**их** (-чів-**их**)

Кл. Кирче́в-**и** (-чів-**и**)

Однина

Н.	Га́ршин	Романѝшин
Р.	Га́ршин**-а**	Романѝшин**-а**
Д.	Га́ршин**-ові (-у)**	Романѝшин**-ові (-у)**
Зн.	Га́ршин**-а**	Романѝшин**-а**
Ор.	Га́ршин**-им**	Романѝшин**-им**
М.	...Га́ршин**-і** (**-у)**	...Романѝшин**-і** (**-у)**
Кл.	Га́ршин**-е**	Романѝшин**-е**

Множина

Н.	Га́ршин**-и**	Романѝшин**-и**
Р.	Га́ршин**-их**	Романѝшин**-их**
Д.	Га́ршин**-им**	Романѝшин**-им**
Зн.	Га́ршин**-их**	Романѝшин**-их**
Ор.	Га́ршин**-ими**	Романѝшин**-ими**
М.	...Га́ршин**-их**	...Романѝшин**-их**
Кл.	Га́ршин**-и**	Романѝшин**-и**

Примітка 1. При відмінюванні чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек** суфіксальний **-е-** зберігається: *Гáшек — Гáшека, Гáшекові..., Лóкетек — Лóкетека, Лóкетекові...* Так само зберігається **-е-** при відмінюванні прізвищ з кінцевими **-ер, -ел:** *Пéтер — Пéтера…, Пáвел — Пáвела…*, але в іменах він випадає: *Пéтер — Пéтра…, Пáвел (Пáвол) — Пáвла*). При відмінюванні прізвищ слов'янського походження на **-ець** суфіксальний **-е-** випадає: *Кáролець — Кáрольця, Кáрольцеві…, Мáлець — Мáльця, Мáльцеві…, Морáвець — Морáвця, Морáвцеві…, Óравець — Óравця, Óравцеві…*

Примітка 2. Прізвища у формі давального відмінка із суфіксами **-ов, -ів** мають закінчення **-у,** яким вони відрізняються від прізвищ із закінченнями **-ов(і), -ев(і)** в такому ж відмінку: *Ковалів — Ковалéв**у**,* але *Ковáль — Ковалé**ві**.*

Примітка 3. Жіночі прізвища на приголосний та **-о** не відмінюються: *Марії Сéник, Надії Балíй, з Ліною Костéнко, без Ніни Бáйко.* Аналогічні чоловічі прізвища відмінюються як відповідні іменники: *Василя´ Сéника, Михáйлові Баліє´ві, з Івáном Костéнком, без Андрія Бáйка.*

Примітка 4. Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романѝшин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок *Русѝн*: пор. *Романѝшиним* але *Русѝном.*
Примітка 5. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. Відмінювання слів іншомовного походження.

Відмінювання імен

Українські імена передаються на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Богдáн, Васúль, Інокéнтій, Микóла, Петрó, Семéн, Ярослáв, Гáнна, Íнна, Надíя, Оксáна, Світлáна* і т. ін.

1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а**, **-я**, відмінюються як відповідні іменники I відміни:

Однина

Тверда група

	чол. р.	жін. р.
Н.	Микóл**-а**	Гáнн**-а**
Р.	Микóл**-и**	Гáнн**-и**
Д.	Микóл**-і**	Гáнн**-і**
Зн.	Микóл**-у**	Гáнн**-у**
Ор.	Микóл**-ою**	Гáнн**-ою**

М.	Микóл-**і**	Гáнн-**і**
Кл.	Микóл-**о**	Гáнн-**о**

М’яка група

	чол. р.		жін. р.	
Н.	Ілл-**я´**	Соломí-**я**	Мóтр-**я**	Натáл-**я**
Р.	Ілл-**í**	Соломí-**ї**	Мóтр-**і**	Натáл-**і**
Д.	Ілл-**í**	Соломí-**ї**	Мóтр-**і**	Натáл-**і**
Зн.	Ілл-**ю´**	Соломí-**ю**	Мóтр-**ю**	Натáл-**ю**
Ор.	Ілл-**éю**	Соломí-**єю**	Мóтр-**ею**	Натáл-**ею**
М.	Ілл-**í**	Соломí-**ї**	Мóтр-**і**	Натáл-**і**
Кл.	Íлл-**е**	Соломí-**є**	Мóтр-**е**	Натáл-**ю**

Множина

Тверда група

	чол. р.	жін. р.
Н.	Микóл-**и**	Гáнн-**и**
Р.	Микóл	Гáнн
Д.	Микóл-**ам**	Гáнн-**ам**
Зн.	Микóл	Гáнн
Ор.	Микóл-**ами**	Гáнн-**ами**
М.	Микóл-**ах**	Гáнн-**ах**
Кл.	Микóл-**и**	Гáнн-**и**

М’яка група

	чол. р.		жін. р.	
Н.	Ілл-**í**	Соломí-**ї**	Мóтр-**і**	Натáл-**і**
Р.	Ілл-**íв**	Соломíй	Мóтр?	Натáль
Д.	Ілл-**я´м**	Соломí-**ям**	Мóтр-**ям**	Натáл-**ям**
Зн.	Ілл-**íв**	Соломíй	Мóтр?	Натáль

Ор.	Ілл-**я´ми**	Соломі-**ями**	Мóтр-**ями**	Натáл-**ями**
М.	Ілл-**я´х**	Соломі-**ях**	Мóтр-**ях**	Натáл-**ях**
Кл.	Ілл-**í**	Соломі-**ї**	Мóтр-**і**	Натáл-**і**

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г**, **к**, **х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням змінюються на **з**, **ц**, **с**: *О´льга — О´льзі, Паláжка — Паláжці, Солóха — Солóсі.*

Примітка 2. У жіночих іменах типу *Одáрка, Парáска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з’являється звук **о**: *Одáрок, Парáсок.*

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та -**о**, відмінюються як відповідні іменники II відміни:

Однина

Тверда група

Н.	Олéг	Антíн	Дмитр-**ó**
Р.	Олéг-**а**	Антóн-**а**	Дмитр-**á**
Д.	Олéг-**ові (-у)**	Антóн-**ові (-у)**	Дмитр-**óві (-у)**
Зн.	Олéг-**а**	Антóн-**а**	Дмитр-**á**
Ор.	Олéг-**ом**	Антóн-**ом**	Дмитр-**óм**
М.	Олéг-**ові (-у)**	Антóн-**ові (-у)**	Дмитр-**óві (-у)**
Кл.	Олéж-**е** (**-у)**	Антóн-**е**	Дмѝтр-**е**

		М’яка група		**Мішана група**
Н.	Сергí-**й**	І́гор	Терéнь	Тимíш
Р.	Сергí-**я**	І́гор-я	Терéн-**я**	Тимош-**á**

Д.	Сергí-**єві (-ю)**	І́гор-**еві (-ю)**	Терéн-**еві (-ю)**	Тимош-**éві (-*у*)**
Зн.	Сергí-**я**	І́гор-**я**	Терéн-**я**	Тимош-**á**
Ор.	Сергí-**єм**	І́гор-**ем**	Терéн-**ем**	Тимош-**éм**
М.	Сергí-**єві (-ю)**	І́гор-**еві (-ю)**	Терéн-**еві (-ю)**	Тимош-**éві (-у)**
Кл.	Сергí-**ю**	І́гор-**ю**	Терéн-**ю**	Тимóш-**е**

Множина

Тверда група

Н.	Олéг-**и**	Антóн-**и**	Дмитр-**ѝ**
Р.	Олéг-**ів**	Антóн-**ів**	Дмитр-**íв**
Д.	Олéг-**ам**	Антóн-**ам**	Дмитр-**áм**
Зн.	Олéг-**ів**	Антóн-**ів**	Дмитр-**íв**
Ор.	Олéг-**ами**	Антóн-**ами**	Дмитр-**áми**
М.	Олéг-**ах**	Антóн-**ах**	Дмитр-**áх**
Кл.	Олéг-**и**	Антóн-**и**	Дмитр-**ѝ**

		М’яка група		**Мішана група**
Н.	Сергí-**ї**	І́гор-**і**	Терéн-**і**	Тимош-**í**
Р.	Сергí-**їв**	І́гор-**ів**	Терéн-**ів**	Тимош-**íв**
Д.	Сергí-**ям**	І́гор-**ям**	Терéн-**ям**	Тимош-**áм**
Зн.	Сергí-**їв**	І́гор-**ів**	Терéн-**ів**	Тимош-**íв**
Ор.	Сергí-**ями**	І́гор-**ями**	Терéн-**ями**	Тимош-**áми**
М.	Сергí-**ях**	І́гор-**ях**	Терéн-**ях**	Тимош-**áх**
Кл.	Сергí-**ї**	І́гор-**і**	Терéн-**і**	

Тимош**-í**

Примітка 1. В іменах типу *Антíн, Нéстір, Ничúпір, Прóкіп, Сúдір, Тимíш, Фéдір* **і** на місці етимологічного **о** в новозакритому складі виступає тільки в називному відмінку, у непрямих — **о**: *Антóна, Антóнові* й т. д., *Нéстора, Нéсторові* й т. д., але *Авенíр — Авенíра, Лаврíн — Лаврíна, Олефíр — Олефíра.*

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: *Вíктор — Вíктора, Макáр — Макáра, Світозáр — Світозáра,* але імена з історично м'яким **р** мають закінчення **-я**: *Íгор — Íгоря, Лáзар — Лáзаря.*

Примітка 3. Ім'я *Лев* при відмінюванні має паралельні форми: *Лéва* й *Львá, Лéвові* й *Львóві* та ін., але кличний відмінок тільки *Лéве.*

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюються як відповідні іменники III відміни:

Однина

Н.	Любóв	Адéль
Р.	Любóв**-і**	Адéл**-і**
Д.	Любóв**-і**	Адéл**-і**
Зн.	Любóв	Адéль
Ор.	Любóв'**-ю**	Адéлл**-ю**
М.	Любóв**-і**	Адéл**-і**
Кл.	Любóв**-е**	Адéл**-е**

Примітка. Форми множини від таких імен майже не вживаються.

Зразок відмінювання жіночого імені та по батькові

Н. Марí**-я** Васùлівн**-а** (Андрíївн**-а**, Іллíвн**-а**)

Р. Марí**-ї** Васùлівн**-и** (Андрíївн**-и**, Іллíвн**-и**)

Д. Марí**-ї** Васùлівн**-і** (Андрíївн**-і**, Іллíвн**-і**)

Зн. Марі́-**ю** Васи̇̀лівн-**у** (Андріївн-**у**, Іллі́вн-**у**)

Ор. Марі́-**єю** Васи̇̀лівн-**ою** (Андріївн-**ою**, Іллі́вн-**ою**)

М. Марі́-**ї** Васи̇̀лівн-**і** (Андріївн-**і**, Іллі́вн-**і**)

Кл. Марі́-**є** Васи̇̀лівн-**о** (Андріївн-**о**, Іллі́вн-**о**)

Правопис слов'янських прізвищ та імен

Основні правила правопису прізвищ та імен інших слов'янських народів такі:

1. Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруються, а передаються українськими відповідниками: *Арте́м, Мико́ла, Олекса́ндр, Семе́н, Віра, Катери́на, Світла́на*; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури — такі, як *Але́сь Адамо́вич, Пятру́сь Бро́вка, Ри́гор Бороду́лін* і под.

2. Російська літера **е**, польські **ie**, болгарська і сербська **е**, чеські **е**, **ě** після приголосних передаються літерою **е**: *Александро́в, Бесту́жев, Вельго́рський, Ве́нгеров, Весело́вський, Держа́він, Кузнецо́в, Ле́рмонтов, О́зеров, Петро́в, Степа́нов, Турге́нєв, Фе́дін, Шмельо́в; Бе́лич, Броне́вський, Ве́слав, Зале́ський, Мечисла́в, Міцке́вич, Міча́тек, Не́дич, Седла́чек, Сенке́вич, Серако́вський, Це́нкий, Ча́пек.*

2. Російська літера **е** передається літерою **є** в таких випадках:

а) **н**а початку слів: *Євдоки́мов, Євтуше́вський, Єго́р, Єла́нський, Єлиза́ров, Єршо́в, Єфи́мов;*

б) **у** середині слів після голосного й при роздільній вимові після приголосного (після **ь** та апострофа): *Бердя́єв, Буєра́ков, Вереса́єв, Гуля́єв, Достоє́вський, Іса́єнков; Аля́б'єв, Афана́сьєв, Григо́р'єв, Євге́ньєва, Зино́в'єв;*

в) **п**ісля приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц,** задньоязикових і гортанного **г**) у суфіксі **-єв** та в сполученні морфем **-єєв** російських прізвищ: *Ло́мтєв, Медве́дєв, М'я́тлєв; Алексе́єв, Веденє́єв, Гордє́єв, Матвє́єв, Менделє́єв;* але: *Му́ромцев, Нехоро́шев, Пи́сарев, Подья́чев, Усвя́тцев; Андре́єв, Аракче́єв, Маце́єв, Плеще́єв,* а також у болгарських: *Бо́тев, Дру́мев* і под.;

г) **к**оли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських коренях **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бєлі́нський, Звє́рев, Лєско́в, Мєсте́чкін,*

Насє´дкін, Пєшко́вський, Рє´пін, Столє´тов, Твердохлє´бов; сюди ж належить прізвище *Нарє´жний*, запозичене російською мовою з української, де нормативним є *Наріжний.*

Ё

3. Російська літера **ё** передається:

а) **с**полученням літер **йо** на початку слова, у середині після голосних, а також після губних **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, коли **ё** позначає звукосполучення **й + о**: *Йо́лкін; Бугайо́в, Воробйо́ва, Окайо́мов, Соловйо́в;*

б) **ч**ерез **ьо** в середині слова після приголосних, коли **ё** позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Алфьо́ров, Верьо́вкін, Дьо́рнов, Корольо́в, Новосьо́лов, Семьо́ркін, Тьо́ркін.* Але у прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишеться **е**: *Арте́мов, Се́ме́нов, Фе́доров* і т. ін.;

в) **ч**ерез **о** під наголосом після **ч**, **щ**: *Грачо́в, Лихачо́в, Пугачо́в, Щипачо́в, Хрущо́в.*

4. Польське сполучення літер **іо** передається:

а) **с**полученням літер **йо** після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**: *Голембйо́вський, Мйодо́вич, Пйотро́вський;*

б) **ч**ерез **ьо** після м'яких приголосних: *Аньо́лек, Генсьо́рський, Козьоле́цький.*

И (І)

5. **И (І)** передається через **и** в прізвищах та іменах, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и — і** (болгарська, сербська та ін.): *Вели́чков, Жи́вков, Хри́стов; Бе́лич, Кара́джич, Миле́тич, Ра́дич, Я´гич, Симео́н, Ми́лач, Фили́п;* але через **ї** після голосного: *Ра́їч, Сто́їч* та через **і** — на початку слова: *Ікон́омов, Ілі́єв; І́вич, Ігнато́вич, І́во.*

У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **і** передається:

а) **ч**ерез **і** на початку слова та після приголосного: *Івашке́вич, Зволі́нський, Лі́нда, Міцке́вич, Іло́на; І́ндра, Є´длічка, Мі́чатек;*

б) **ч**ерез **и** після шиплячих і **ц** та в суфіксах **-ик**, **-ицьк-**, **-ич (-евич**, **-ович)**: *Бжозо́вич, Кози́цький, Копе́рник, Сенке́вич, Ши́мчак; Га́влик, Жи́жка,*

Мікло́шич, Фу́чик, а також у прикметникових суфіксах (див. п. 9), але в кінці слова — через **і:** *Є́жі, Є́нсі, Íржі.*

6. Російська літера **и** передається:

а) **л**ітерою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих і **ц**): *Ігна́тов, Іса́єв; Багі́ров, Гага́рін, Мічу́рін, Пу́шкін, Дуби́нін, Мали́нін;*

б) **л**ітерою **ї** після голосного й при роздільній вимові після приголосних (після **ь** та апострофа): *Во́їнов, Гу́р'їн, Ізмаї́лов, Ільї́н;*

в) **л**ітерою **и**:

1) **п**ісля **дж**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і **ц** перед приголосним: *Га́ршин, Гу́щин, Доро́жин, Лу́чин, Цици́лін, Чи́чиков, Ши́шкін, Щигло́в;* це стосується й прізвищ інших народів: *Абаши́дзе, Вашингто́н, Джигарханя́н, Жильєро́н, Тажиба́єв, Цицеро́н, Чикова́ні* тощо; також *Чингісха́н;* але перед голосним пишеться **і**: *Жіоно́, Тиціа́н, Ціолко́вський;*

2) **у** прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Бори́сов, Ботви́нник, Вавило́вський, Виногра́дов, Гли́нка, Дани́лов, Мали́нін, Казими́рський, Кантеми́р, Кири́лов, Кисельо́в, Миро́нов, Митрофа́нов, Ми́шкін, Ники́форов, Одинцо́в, Пивова́ров, Пиля́єв, Пи́сарев, Смирно́в, Тимофе́єв, Тито́в, Тихоми́ров;* але: *Нікі́тін, Ніколá́єв* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських;

Примітка. За усталеною традицією імена та імена по батькові росіян і білорусів передаються їхніми українськими відповідниками: *Алекса́ндр Серге́евич Пу́шкин — Олекса́ндр Сергі́йович Пу́шкін, Васи́лий Шукши́н — Васи́ль Шукши́н, Васі́ль Бы́каў — Васи́ль Би́ков, Арка́дзь Жура́ўскі — Арка́дій Жура́вський.*

3) **у** префіксі **при-**: *Приби́лкін, Прива́лов, При́швін;*

4) **у** суфіксах **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-**: *Бє́ликов, Го́лик, Коте́льников, Кру́тиков, Но́виков; Гні́дич, Кули́нич, Станюко́вич; Голи́цин, Пали́цин, Солжені́цин; Ради́щев, Тати́щев.*

Ы

7. Російська й білоруська літера **ы** (польська, чеська, словацька **у**) передається літерою **и**: *Крути́х, Мали́цин, Рибако́в, Скори́на, Циганко́в, Чернишо́в; Виспя́нський, Пташи́нський; Маса́рик.*

Ą, Ę

8. Польські носові **ą**, **ę** передаються:

а) **с**полученнями літер **ом**, **ем** перед губними приголосними: *Домбро́вський, Заре́мба, Ке́мпа;*

б) **с**полученнями літер **он**, **ен** перед іншими приголосними: *Зайо́нчек, Па́йонк, Пйо́нтек, Свьо́нтек; Венгжино́вич, Єндрихо́вський, Свенци́цький.*

Примітка. Словацька літера **á** на місці колишнього носового **ę** передається через **я:** *Святоплу́к*.

Прізвища з прикметниковими суфіксами й закінченнями

9. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий)**, **-цк(ий)**, **-ск(і)**, **-цк(і)**, **-sk(i)**, **-ck(i)**, **-dzk(i)**, **-sk(ý)**, **-ck(ý)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий), -дзьк(ий):** *Броне́вський, Даргоми́жський, Маяко́вський, Му́соргський, Остро́вський; Гомули́цький, Городе́цький; Гру́дзький, Зава́дзький;* так само з **ь** пишуться російські прізвища на **-ск(ой)**, **-цк(ой)**: *Луговськи́й (Луговська́), Трубецьки́й (Трубецька́).*

10. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так: **-ый** через **-ий; -ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій; -ая, -яя** — через **-а, -я:** *Бє́лий, Остро́вський, Кра́йній; Бє́ла, Остро́вська, Кра́йня*. Закінчення **-ой** передається через **-ий:** *Донськи́й, Крути́й, Луговськи́й, Полеви́й, Соловйов-Сіди́й, Бо́сий, Трубецьки́й,* але *Толсто́й (Толста́)*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы,** чеських та словацьких **-ý,** польських **-y,** болгарських, македонських і сербських **-и,** хорватських **-i** передаються через **–ий:** *Бя́лий, Га́ртний, Не́врлий, Но́вотний, Па́лацький, Смирне́нський, Коне́ський, Куку́левич-Сакци́нський,* але *Гуля́шки* (невідмінюване). В особових іменах на зразок польського *Ksawery* кінцеве **-y** передається як **-ій.**

М'якість польських приголосних **ń**, **ś**, **ć**, **(dź)** у прізвищах перед суфіксами **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)** і м'якими приголосними не позначається м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н**, **с**, **ц** **(дз)** пом'якшуються: *Виспя́нський, Ябло́нський; Свя́дек, Цвік.* В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами **і**, **ю**, **я** та **ь** (у кінці слова): *Дзісь, Дзюра́вець, Сятко́вський.*

Апостроф

11. Апостроф пишеться після губних, задньоязикових і **р** перед **я**, **ю**, **є**, **ї**: *Аляˊб'єв, Аре́ф'єв, Водоп'яˊнов, Григо́р'єв, Заха́р'їн, Луб'яˊнцев, Лук'яˊнов, Пом'яло́вський, Проко́ф'єв, Рум'яˊнцев, Юˊр'єв, В'юˊжин;* перед **йо** апостроф не пишеться: *Воробйо́в, Соловйо́в.*

Примітка. Коли **я**, **ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а**, **у**, то апостроф перед ними не пишеться: *Бяду́ля, Пясе́цький, Рюˊмін.*

М'який знак (Ь)

12. М'який знак **(ь)** пишеться в прізвищах після літер на позначення м'яких приголосних:

а) **у** прізвищах після м'яких приголосних **д**, **т**, **з**, **с**, **ц**, **л**, **н**:

1) при роздільній вимові перед **я**, **ю**, **є**, **ї**: *Дьяˊконов, Панкра́тьєв, Третьяко́в, Поло́зьєв, Сала́сьєв, Фатьяˊнов, Ільюˊшин, Ана́ньїн;*

2) **п**еред приголосними: *Во́льнов, Конько́в;*

3) **у** кінці слова: *Лось, Со́боль.*

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а**, **у**, то перед ними **ь** не пишеться: *Дяˊгилєв, Зяˊбрев, Ляпуно́в, Цявло́вський, Тюме́нєв;*

б) **у** прізвищах із суфіксом **-ець:** *Глу́ховець, Скита́лець.*

Примітка 1. М'якість польських приголосних **n, s, c, dz** позначається в українській мові літерою **ь** лише в кінці слова: *Ку́ронь, Дзісь, Ци́рліць, Не́дзведзь,* але *Урба́нчик, Кусне́вич, Свяˊдек, Свідзі́нський*.

Примітка 2. На м'якість приголосного **ц** у кінці основи слов'янських прізвищ I відміни вказує закінчення **-я** (*Кушту́риця*, а не *Кушту́рица*). У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Кла́узевіц, Лі́фшиц, Мо́ріц.*

Неслов'янські прізвища

Про правопис неслов'янських прізвищ та імен див. **Правопис слів іншомовного походження.**

СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

Імена та прізвища (прізвиська)

Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох компонентів або до складу яких входять прийменники, частки, артиклі тощо, можуть писатися окремо, разом і з дефісом.

1. Окремо пишуться:

а) прізвиська й псевдоніми (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: *Іва́н Воло́ве О́ко, Оле́на Прекра́сна, Рі́чард Ле́вове Се́рце, Степа́н Ти́гряча Смерть, Слуга́ з Добро́миля;* сюди належать і власні назви американських індіанців: *Мале́нький Вовк, Тупи́й Ніж* і т. ін.;

б) псевдоніми, що побудовані як поєднання імені та прізвища: *Джек Ло́ндон, Жорж Занд, Ле́ся Украї΄нка, Марко́ Вовчо́к, Пана́с Ми́рний;*

в) повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім’я, друге — родове ім’я, третє — прізвище: *Гай Ю΄лій Це́зар, Марк По́рцій Като́н;*

г) артиклі, **п**рийменники та інші службові слова (**з, ван**, **да**, **де**, **ді**, **дю**, **дер**, **ед**, **ель**, **ла**, **ле**, **фон** і т. ін.) в питомих (неофіційних) та іншомовних особових назвах: *Ду́нька з Тобо́льська, Лю΄двіг ван Бетхо́вен, да Вінчі, де ла Куе́ва, ді Вітто́ріо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шапельє΄, фон дер Гольц.*

Примітка 1. Скорочена частка **д** та ірландська частка **о** пишуться з власними іменами через апостроф: *Д’Аламбе́р, д’Артанья΄н, д’Обіньє΄;О’Ке́йсі, О’Ко́ннейль* (але *О. Ге́нрі* – псевдонім письменника); частки **Ван-**, **Мак-**, **Сан-**, **Сен-**, які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід’ємну частину, пишуться з дефісом: *Ван-Де́йк, Мак-Маго́н, Мак-Клю΄р, Сан-Мартін, Сен-Сімо́н.*

Примітка 2. У ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Деканд́оль, Деліль, Дериба́с, Лага́рп, Ламетрі́, Лафонте́н, Леса́ж, Фонвізін;*

ґ) **с**лово **дон** («пан») перед особовим ім’ям як форма ввічливого звертання: *дон Базіліо, дон Пе́дро, дон Хосе́.* У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: *Дон Жуа́н, Дон Кіхо́т.*

Примітка. У загальному значенні слово *донжуан* пишеться разом і з малої літери;

д) **с**кладові частини китайських, корейських, в’єтнамських, м’янмських, індонезійських особових назв: *Кім Ір Сен, Пак Ті Вон, Хо Ші Мін, Нгуєн Конг Хоáн, У Ну Мунг, Фетáй Чотінýчит.*

Примітка. У складених китайських, корейських, в’єтнамських, м’янмських, індонезійських особових назвах відмінюються лише остання частина, яка закінчується на приголосні: *Кім Ір Сен — Кім Ір Сéна..., Хо Ші Мін — Хо Ші Міна..., Ден Сяопін — Ден Сяопіна...*, але не змінюються *Го Можó, Чан Кайші* й т. ін.

2. Разом пишуться:

а) **у**країнські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Горицвіт, Непúйвода, Убийвóвк;*

б) **у**країнські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийвéчір, Нетудихáта, Панібудьлáска;*

в) **у**країнські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопóл, Кривоніс, Скорохóд;*

г) **с**лов’янські особові імена, утворені від двох основ: *Владислáв, Володúмир, Мечислáв, Ярополк;*

ґ) **с**кладні китайські імена, які завжди виступають після прізвища: *Го Можó, Ден Сяопін, Тáо Юаньмінь, Сунь Ятсéн.*

Примітка. Якщо китайське ім’я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім’я) пишуться окремо: *Дін Лінь, Лу Сінь, Цюй Юáнь, Чан Кайші;*

д) **т**юркські, вірменські та інші особові назви з компонентами **бей**, **заде**, **мелік**, **огли** й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: *Ізмаїлбéй, Турсунзадé, Кероглú.* Але арабське **ібн** пишеться окремо: *Ібн Рýсте, Ібн Сіна, Ібн Фадлáн,* а тюркське **паша** — з дефісом *Гедік-пашá, Осман-пашá.*

3. З дефісом пишуться:

а) **с**кладні особові імена: *Васúль-Костянтúн, Жан-Жáк, Зінóвій-Богдáн, Марія-Антуанéтта, Мáртін-Лю΄тер, Фрíдріх-Вільгéльм;*

б) **с**кладні прізвища: *Альтаміра-і-Кревеа, Гулак-Артемовський, Жоліо-Кюрі, Квітка-Основ'яненко, Нечуй-Левицький, Новиков-Прибой, Римський-Корсаков, Сент-Бев;*

в) **і**мена з кваліфікаційними прикладками: *Іван-царенко, Кирик-мужичок.* Але якщо прикладка розгорнута, то між нею та іменем ставиться тире: *Іван — мужичий син,* рідше — кома: *Іван, селянський син;*

г) східні (арабські, тюркські та ін.) особові назви з початковою або кінцевою складовою частиною, що вказує на соціальний стан, родинні стосунки тощо, а також зі службовими словами: *Керим-ага, Ізмаїл-бей, Турсун-заде, Кер-огли, Осман-паша, Мірза-хан* (але *Чінгізхан*), *Чіо-Чіо-сан, Нур-ед-Дін, Абд-аль-Керім*.

Примітка. Деякі з таких складників пишуться окремо або разом: *Ібн Фадлан, Джемальзаде.*

5. Складні прізвища у формі одного слова відмінюються за відповідними типами відмін іменників чи прикметників: *Сивокінь — Сивоконя, Сивоконеві (Сивоконю).*; *Підкуймуха — Підкуймухи, Підкуймусі…*; *Перекотиполе — Перекотиполя, Перекотиполю…*; *Білоцерківський — Білоцерківського, Білоцерківському…* У складних прізвищах, компоненти яких пишуться з дефісом, відмінюються за відповідними типами відмін іменників чи прикметників обидва змінювані компоненти: *Квітка-Основ'яненко — Квітки-Основ'яненка, Квітці-Основ'яненкові (Квітці-Основ'яненку)…*; *Нечуй-Левицький — Нечуя-Левицького, Нечуєві-Левицькому (Нечую-Левицькому)…*

6. Складені прізвища, псевдоніми або прізвиська з компонентами в називному відмінку відмінюються в усіх частинах за відповідними типами іменникових або прикметникових відмін: *Річард Левове Серце — Річарда Левового Серця, Річардові (Річарду) Левовому Серцю…*; *Степан Тигряча Смерть — Степана Тигрячої Смерті, Степанові (Степану) Тигрячій Смерті...* Але *Слуга з Добромиля — Слуги з Добромиля, Слузі з Добромиля…*

Похідні прикметники

1. Прикметники від складних особових імен, що пишуться з дефісом, зберігають це написання: *Жан-Жак — жан-жаківський.*

2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишуться разом: *Мао Цзедун — маоцзедунівський, Кім Ір Сен — кімірсенівський.*

3. Прикметники від прізвищ типу *ван Бетхóвен, фон Бíсмарк* утворюються тільки від іменника: *бетхóвенський, бíсмарківський.* Якщо прикметник утворюється від прізвища з прийменником, часткою, артиклем тощо, то він пишеться разом: *де Ґолль — деґóллівський, Нур ед Дúн — нуреддúнівський.* Прикметники від прізвищ типу *Д'Аламбéр* зберігають апостроф після частки: *д'аламбéрівський.*

4. Не утворюються прикметники:

а) **в**ід складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів типу *Гулáк-Артемóвський, Маркó Вовчóк, Рíчард Лéвове Сéрце.*

Примітка. Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишеться з дефісом: *Вáльтер Скотт — вáльтер-скóттівський, Жюль Вéрн — жюль-вéрнівський, Марк Твéн — марк-твéнівський;*

б) **в**ід тюркських, вірменських, арабських та ін. особових назв типу *Кер-оглú, Осмáн-пашá* тощо;

в) **в**ід невідмінюваних іншомовних прізвищ типу *ді Віттóріо, Ламетрí, Д'Обіньє´.*

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

Українські географічні назви

Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпрóвськ, Вінниця, Гребінка, Донéцьк, Дýбно, Житóмир, Запорíжжя, Кам'янéць-Подільський, Кúїв, Козя´тин, Кременчýк, Кривúй Ріг, Львів, Миколáїв, Нóвгород-Сíверський, Одéса, Охтúрка, Рівне, Сіверськодонéцьк, Трипілля, Хáрків, Чернівцí, Чернігів, Шепетівка, Я´мпіль; Деснá, Дніпрó, Дністéр, Зáхідний Буг, Ірпінь, Прúп'ять, Рось, Стохід, Сян, Тéтерів, Тúса, Трубíж.*

Примітка. У назвах українських населених пунктів треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке **πόλις** «місто»): *Маріýполь, Мелітóполь, Нікополь, Севастóполь, Сімферóполь, Тирáсполь* — і **-піль** (з українського «поле»): *Борúспіль, Крижóпіль, Ольгóпіль, Тернóпіль* та ін.

Географічні назви слов'янських та інших країн

Географічні назви слов'янських та інших країн передаються в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції.

Е, Ё, ІЕ

1. Літери слов’янських алфавітів **е, ě** та сполука **іе** передаються через **е**: *Бéздна, Ворóнеж, Зáгреб, Зеленодóльськ, Новé Мéсто, Опóле, Туапсé, Ветлýга, Лéна, Пéнза, Тéрек, Щéцин.*

Але в деяких позиціях літера **е** слов’янських мов, що користуються кирилицею, передається через **є**:

а) на початку слова, після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Євпатóрія, Єйськ, Єлéць, Єнісéй, Єревáн, Єгóр’євськ, Колгýєв, Посьє´т, Скóп’є;*

б) після приголосних (крім шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксі **-єв** та в сполученні цього суфікса з антропонімним **-єй (-єєв)** російських назв, похідних переважно від прізвищ: *мóре Лáптєвих, Лéжнєво, Матвє´єва затóка*, але *Плещéєво, Ржев, мис Рум’я´нцева;*

в) коли російському **е** відповідає в аналогічних українських основах **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бє´жецьк, Бє´лгород, Бєлóво, Бє´лорє´цьк, Благовє´щенськ, Желєзновóдськ, Орє´хово-Зýєво.*

Але в географічних назвах, що мають у російській мові форму, спільну з відповідною українською, таке **е** передається через **і**: *Біла,* оз. *Біле, Біловéзька Пýща, Вітка, Ліснá, Негоріле, Піщáне, Сірий мис, Цілиногрáд* і под. Це стосується й польського **іа**: *Біла Підля´ська, Білостóк* тощо.

Примітка. Польське, чеське й словацьке закінчення **-е**, що виступає в географічних назвах із суфіксами **-ц-, -іц-, -иц-** (лат. **-с-, -іс-**) і виражає значення множини, в українській мові передається закінченням **-і** з відповідним граматичним значенням: *Бéльці, Кéльці; Кóшиці, Лідиці, Пáрдубиці.* Ці географічні назви зберігають здатність змінюватися за відмінками: *Кóшиці — Кóшиць, Кóшицям…* Назви типу *Закопáне* мають форму прикметника середнього роду (однина) й, отже, відмінюється за цим зразком: *Закопáне, Закопáного, Закопáному* і т. ін.

2. Російська літера **ё** передається:

а) **ч**ерез **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**: *Йóлкіно, Соловйóво;*

б) **ч**ерез **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м’якого приголосного з **о**: *мис Дежньóва,* р. *Оленьóк*. Але в назвах, утворених від спільних для української та російської мов власних або загальних назв,

пишеться **е:** р. *Берéзова, Орéл* (за народною етимологією пов'язується з назвою птаха *орéл*), *Семéново*.

в) **ч**ерез **о** під наголосом після **ч**, **щ**: *Рогачóво, Щóкіно.*

3. Російська літера **э** передається через **е**: *Ельбрýс, Ельтóн, Е´мба, Естóнія.*

4. Літера **и** (в латиноалфавітних мовах **i**) передається:

а) **ч**ерез **і**:

1) на початку географічних назв: *Ігáрка, Іркýтськ,* оз. *Ільмéнь, Індигíрка, Іртúш;*

2) в окремих випадках у кінці незмінюваних назв або слів у формі множини: *Батýмі, Пóті, Брóнниці, Жигулí, Митúщі;*

3) усередині слова після приголосного — перед голосним, приголосним **й** або іншими приголосними (крім випадків, передбачених нижче): *Челя´бінськ, Двінá, Кíнешма,* оз. *Селігéр, Бородінó, Рíєка, Софíя, Лю´блін, Нíтра.*

б) **ч**ерез **ї** після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Зілаї´р, Трóїцьк, Анáньїно, Мáр'їно.*

Примітка. У географічних назвах, утворених від загальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, звичайно пишеться **и** в суфіксах **-ин-**, **-инськ-**: *Березинá, Гусúне Óзеро, Дудúнка, Жáбинка, Карпúнськ, Крутúнське, Прáвдинськ* (докладніше про правопис **и** див. нижче);

в) **ч**ерез **и**:

1) **п**ісля **ж**, **ч**, **ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Жигáлово, Жúздра, А´чинськ, Нáльчик, Чирчúк, Єгóршино, Ішúм, Камúшин, Тýшино, Щигрú, Цимля´нська,* але *Пря´шів* і под.;

2) непослідовно після приголосних **д, т, р, с:** *Індигíрка, Плóвдив*, але *Бородінó, Дíксон; Братислáва, Іртúш, Тúрново, Тúхвін*, але *Тарýтіно; Дрúн Рúга;* але *Мічýрінськ; Новосибíрськ, Сибíр, Симбíрськ*, *Сіднéй*;

3) **у** географічних назвах, утворених від імен, спільних для української та інших слов'янських мов, які в українській мові пишуться з **и**: *Гаврúлово, Данúлов, Дмúтров, Михáйловське*, але *Ніколáєвськ-на-Амýрі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в інших мовах).

Примітка. І зберігається в географічних назвах, утворених від імен, які в українській мові пишуться через **і**: *Леонíдово;*

4) **у** коренях спільних для української та російської мов географічних назв, якщо ці корені пишуться з **и**: *Виногра́дово, Кислово́дськ, Клин, Кри́чев, Кури́льські острови́, Ли́пецьк, Лихосла́вль, Ти́хвін, Тихоре́цьк;*

5) **у** складних географічних назвах, де **и** виступає у функції сполучного звука: *Владивосто́к, П'ятиго́рськ, Семипала́тинськ;*

6) **у** префіксі **при-**: *Приво́лжя, Примо́р'я, Прику́мськ;*

7) **у** суфіксах **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-**: *Зимо́вники, Тупи́к; Боровичі́, Коте́льнич, Осипо́вичі, У́глич; Бро́нниці, Гли́виці,* оз. *Колви́цьке, Лухови́ці; Мити́щі, Рти́щево;*

8) **у** закінченнях географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березники́, Валу́йки, Го́рки;* але: *Жигулі́* (бо тут м'яка основа);

9) **у** словах *Сибі́р, Симбі́рськ* і похідних від них (наприклад, *Новосибі́рськ*).

Ы, Y

5. Літера **ы** (в латиноалфавітних мовах **y**) передається через **и**: *Ви́кса, Ви́тегра, Ірти́ш, Си́зрань, Сиктивка́р, Чебокса́ри, Ша́хти.*

6. У словах: *Росі́я, росі́йський, Білору́сь, білору́ський* приголосний **с** не подвоюється.

7. Польські носові **ą**, **ę** передаються, як і в прізвищах, сполученнями літер **ом**, **ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Демби́ця;* перед іншими приголосними — сполученнями літер **он**, **ен**: *Конт, Ченстохо́ва.*

Географічні назви з прикметниковими закінченнями

8. а) прикметникові закінчення слов'янських географічних назв передаються так само, як у прізвищах, але у формі всіх трьох граматичних родів та однини й множини: у чоловічому роді — через **-ий** після твердого приголосного, через **-ій** —, після м'якого приголосного; у жіночому роді — через **-а**, **-я**; у середньому роді — через **-е**, **-о**, **-є;** у множині — через **-і**: *Станови́й* (хребет); *Вели́кий У́стюг, Нови́й Сад, Оле́ній* (острів); *Лиха́* (місто)*, Ни́жня Тунгу́ска, Ба́нська Би́стриця, Зеле́на Гу́ра; Благода́рне, Бологе́* (рос. *Бологóе*)*, Вели́ко-Ти́рново, Покро́вське; Ка́рлові Ва́ри.*

б) **с**лов'янські назви з кінцевими **-ово**, **-єво** та **-ино** передаються через **-ово**, **-єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих — **-ино** зі збереженням закінчення **-о** (на відміну від аналогічних українських назв на **-е**): *Вну́ково, Га́брово, Кла́дно, Ко́сово, Оре́хово-Зу́єво, Сара́єво; Бородіно́, Ма́р'їно, Пу́шкіно; Єго́ршино,*

Ро́щино. Закінчення **-о** зберігається і в назвах типу *Радо́мсько*, що за походженням є відносними прикметниками, які в сучасній українській мові, на відміну від попередніх географічних назв, не відмінюються.

в) польське **ó**, що виступає в суфіксі -**ów** у польських географічних назвах, передається через **-у** або за традицією через **-і:** *Жира́рдув, Же́шув, Тома́шув-Мазове́цький* і т. ін., але традиційно *Гру́бешів, Кра́ків, Ряˊшів* та ін. Літера **-о** в суфіксі **-óv** у чеських і словацьких назвах передається через **-о**, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями за традицією — через **-і:** *Го́твальдов, Крнов, О́рлов, Про́стейов, Прше́ров,* але *Бардіїв, Во́ронів, Пряˊшів.*

Апостроф

9. Апостроф у слов'янських географічних назвах ставиться в тих самих випадках, що й у прізвищах (див. **Географічні назви з прикметниковими закінченнями. Апостроф**), а в назвах неслов'янського походження на території слов'янських країн, крім того, після деяких інших приголосних: *В'язникú, Дем'яˊнськ, П'ятиго́рськ, Ско́п'є, Ак'яˊр, Амудар'яˊ, Гу́р'єв;* перед **йо** апостроф не пишеться: *Муравйо́во.*

Примітка. Коли **я**, **ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а**, **у**, то апостроф перед ними не пишеться: *Вяˊзьма, Кяˊхта, Крюˊково, Ряза́нь, Хяˊрма.*

М'який знак

10. а) м'який знак **(ь)** пишеться в географічних назвах у тих самих випадках, що й у прізвищах (див. **Географічні назви з прикметниковими закінченнями**), тобто після м'яких приголосних **д**, **т**, **з**, **с**, **ц**, **л**, **н**:
1) при роздільній вимові перед **я**, **ю**, **є**, **ї**: *Дьєпп, Пхеньяˊн, Сьєˊрра-Лео́не, Усо́льє;*
2) перед приголосним: *Кляˊзьма, Лúсьва, Льгов;*
3) **у** кінці слова: *Го́мель, У́мань, Прúп'ять, Тянь-Ша́нь.*
Примітка. Коли **я**, **ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а**, **у**, то перед ними **ь** не пишеться: *Аляˊска, Гдúня, Челяˊбінськ, Тюме́нь.*
б) **т**вердий кінцевий приголосний основи **ц** пом'якшується в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець**, **-аць**, **-иц(я)**: *Оло́нець, Повене́ць, Черепове́ць, Кра́гуєваць, Сто́лаць; Дембúця, Ло́мниця, Ре́чиця*, але *ˊО́ломоуц.*
в) **с**уфікси географічних назв **-ск**, **-цк** передаються відповідно українськими суфіксами **-ськ**, **-цьк:** *Брянськ, Гданськ, Курськ; Кузне́цьк, Тро́їцьк.*

Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаються: *Аравíйське мóре, мис Дóброї Надíї, Пéрська затóка, Північний Льодовúтий океáн.*
Звичайно перекладаються й прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін світу, що виступають у складі географічних назв: *Велúкий каньйóн, Нúжній Нóвгород, Півдéнна Амéрика, Північний пóлюс.*

Іншомовні географічні назви

Про правопис іншомовних географічних назв див. розділ «Правопис слів іншомовного походження». Слов'янські географічні назви пишуться відповідно до правил, викладених в розділах «Українські географічні назви», «Географічні назви слов'янських та інших країн».

Відмінювання географічних назв

1. Географічні назви з іменниковми закінченнями — українські, а також іншомовні — відмінюються переважно як звичайні іменники I, II, III відмін:

I відміна: *А΄фрика — А΄фрики, в А΄фриці; Вóлга — Вóлги, на Вóлзі; Лóхвиця — Лóхвиці, Лóхвицею, у Лóхвиці; Махачкалá — Махачкалú, у Махачкалí; Москвá — Москвú, Москвóю, у Москвí; Одéса — Одéси, в Одéсі; Óльвія — Óльвії, Óльвією, в Óльвії; Полтáва — Полтáви, у Полтáві; Прáга — Прáги, у Прáзі; Рéчиця — Рéчиці, в Рéчиці; Шепетíвка — Шепетíвки, у Шепетíвці.*

II відміна: *Буг — Бýгу, на Бýзі* (й *по Бýгу*); *Владивостóк — Владивостóка, у Владивостóці (у Владивостóку); Гáйсин — Гáйсина, Гáйсином, у Гáйсині; Дýбно — Дýбна, Дýбном, у Дýбні; Е΄динбург — Е΄динбурга, в Е΄динбурзі (в Е΄динбургу); Кúїв — Кúєва, Кúєвом, у Кúєві; Лихослáвль — Лихослáвля, Лихослáвлем, у Лихослáвлі; Лугáнськ — Лугáнська, Лугáнськом, у Лугáнську; Львів — Львóва, Львóвом, у Львóві; Орéл — Орлá, Орлóм, в Орлí; Псков — Пскóва, Пскóвом, у Пскóві; Світязь — Світязю, Світязем, на Світязі; Тернóпіль — Тернóполя, Тернóполем, у Тернóполі; Теруéль — Теруéля, Теруéлем, у Теруéлі; Токмáк — Токмакá, у Токмаці (у Токмакý); У΄жгород — У΄жгорода, У΄жгородом, в У΄жгороді.*

III відміна: *Бретáнь — Бретáні, Бретáнню, у Бретáні; Керч — Кéрчі, Кéрчю, у Кéрчі; Об — Óбі, Óб'ю, на Óбі; Свір — Свірі, Свір'ю, на Свірі; Сúзрань — Сúзрані, Сúзранню, у Сúзрані.*

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюються як відповідні загальні іменники: *Березникú — Березників, Березникáм; Гóрки — Гóрок, Гóркам; Єсентукú — Єсентуків, Єсентукáм; Жигулí — Жигулів, Жигуля΄м; Ков'я΄ги — Ков'я΄г, Ков'я΄гам; Лубнú — Лубéн, Лубнáм; Плúски — Плúсок,*

Плі́скам; Прилу́ки — Прилу́к, Прилу́кам; Ромни́ — Роме́н, Ромна́м; Сало́ніки — Сало́нік, Сало́нікам; Філіппі́ни — Філіппі́н, Філіппі́нам; Чебокса́ри — Чебокса́р, Чебокса́рам, у Чебокса́рах; Черніві́ці — Черніві́ців, Чернівця́м, у Чернівця́х.

3. Географічні назви з прикметниковими закінченнями відмінюються як звичайні прикметники: *Борове́ — Борово́го, Борово́му; Жуко́вський — Жуко́вського, Жуко́вському; Лозова́ — Лозово́ї, Лозові́й; Рі́вне — Рі́вного, Рі́вному; Чусова́ — Чусово́ї, Чусові́й.*

Примітка. Від відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим **-е** типу *Сва́тове, Сине́льникове, Гарку́шине, Рі́вне*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середнього роду, слід відрізняти подібні за оформленням назви з кінцевим **-о** (нечасті в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок *Бородіно́, Ко́сово, Сара́єво, Шереме́тьєво, Гне́зно, Молоде́чно*, що відмінюються як іменники середнього роду II відміни (див. у п. 1 *Ду́бно*).

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи, навпаки, іменника та прикметника, відмінюються в обох частинах:

а) *Го́ла При́стань — Го́лої При́стані, Го́лою При́станню…; Криви́й Ріг — Криво́го Ро́гу…; Вели́кі Лу́ки — Вели́ких Лук…; Єлисе́йські Поля́ — Єлисе́йських Полі́в…; Мінера́льні Во́ди — Мінера́льних Вод…;*

б) *Кам'яне́ць-Поді́льський — Кам'янця́-Поді́льського, Кам'янце́ві-Поді́льському…; Но́вгород-Сі́верський — Но́вгорода-Сі́верського, Но́вгороду-Сі́верському…; Новогра́д-Воли́нський — Новогра́да-Воли́нського, Новогра́дові-Воли́нському…; Ра́ва-Ру́ська — Ра́ви-Ру́ської, Ра́ві-Ру́ській…*

Примітка. У назві *Аска́нія-Но́ва* другий компонент відмінюється як іменник: *Аска́нія-Но́ва — Аска́нії-Но́ви, Аска́нії-Но́ві…*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюються лише в другій частині: *Ба́ден-Ба́ден — Ба́ден-Ба́дена, у Ба́ден-Ба́дені; Оре́хово-Зу́єво — Оре́хово-Зу́єва, в Оре́хово-Зу́єві; Іва́но-Франкі́вськ — Іва́но-Франкі́вська, в Іва́но-Франкі́вську, Миха́йло-Коцюби́нське — Миха́йло-Коцюби́нського, у Миха́йло-Коцюби́нському*, але *Ко́нча-За́спа — Ко́нчі-За́спи, у Ко́нчі-За́спі; Пу́ща-Води́ця — Пу́щі-Води́ці, у Пу́щі-Води́ці.*

6. Географічні назви, що складаються з двох іменників та прийменника між ними, відмінюються в першій частині: *Росто́в-на-Дону́ — Росто́ва-на-Дону́, у Росто́ві-на-Дону́…; Фра́нкфурт-на-Ма́йні — Фра́нкфурта-на-Ма́йні, у Фра́нкфурті-на-Ма́йні...*

Правопис прикметникових форм від географічних назв

Суфікси -ИНСЬК(ИЙ), -ІНСЬК(ИЙ)

1. У суфіксах **-инськ(ий)**, **-інськ(ий)** прикметників, утворених від географічних назв і назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин**, **-ін**, **-инськ**, **-інськ**, зберігається той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Ками́шин —ками́шинський, Ніжин — ніжинський, Пе́нжино — пе́нжинський, Тульчи́н — тульчи́нський, Ту́шино — ту́шинський, Цюру́пинськ — цюру́пинський, Чигири́н — чигири́нський; Гру́зія — грузи́н — грузи́нський; Бо́лдіно — бо́лдінський, Філіппі́ни — філіппі́нський.*

В аналогічних прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин-**, **-ін-**, пишеться завжди **и**: *Аля΄ска — аля΄скинський, Баку́ — баки́нський, Кабарда́ — кабарди́нський, Караганда́ — караганди́нський, По́ті — по́тинський, Со́чі — со́чинський, Чита́ — чити́нський, Ша́хти — ша́хтинський*, але *Аму-Дар'я΄ — амудар'ї΄нський.*

Суфікси -ОВСЬК(ИЙ) [-ЬОВСЬК(ИЙ)], -ЕВСЬК(ИЙ) [-ЄВСЬК(ИЙ)], -ІВСЬК(ИЙ) [-ЇВСЬК(ИЙ)]

2. У суфіксах **-овськ(ий) [-ьовськ(ий)]**, **-евськ(ий) [-євськ(ий)]**, **-івськ(ий) [-ївськ(ий)]** прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов (-ьов)**, **-ев (-єв)**, **-ів (-їв)**, зберігається той самий голосний (**о**, **е**, **є**, **і**, **ї**), що й в основній назві: *Скадо́вськ — скадо́вський, Тамбо́в — тамбо́вський; Кара́чев — кара́чевський, Колгу́єв — колгу́євський; Кишинів — кишинівський, Львів — львівський, Те́терів — те́терівський, Чернігів — чернігівський.* Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о**, **е** стає закритим, діє правило про чергування **о**, **е** з **і**: *Лозова́ — лозівський, Сва́тове — сва́тівський, Хме́леве — хме́лівський.*

У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким іде інший приголосний, пишеться **-івський (-ївський)**: *Біла Це́рква — білоцерківський, Ва́лки — ва́лківський, Гребінка — гребінківський, Каза́нка — каза́нківський, Златоу́ст — златоу́стівський*, але *Оре́л — орло́вський, Москва́ — моско́вський* і т. ін.

При творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** від географічних назв і назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

а) **г**, **ж**, **з (дз) + -ськ(ий) → -зьк(ий) [-дзьк(ий)]**: *Буг — бу́зький, Ветлу́га — ветлу́зький, Ви́борг — ви́борзький, Во́лга — во́лзький, Гаа́га — гаа́зький, Га́мбург — га́мбурзький, Калу́га — калу́зький, Ла́дога — ла́дозький,*

Люксембу́рг — люксембу́рзький, Ле́йпциг — ле́йпцизький, Остро́г — остро́зький, Пра́га — пра́зький, Ри́га — ри́зький, Стра́сбург — стра́сбурзький; Воро́неж — воро́незький (пор. назву українського селища — *Воро́ніж — воро́нізький*), *Запорі́жжя — запорі́зький, Пари́ж — пари́зький; Абха́зія — абха́зький, Савка́з — кавка́зький, Лодзь — ло́дзький, Сираку́зи — сираку́зький, францу́з — францу́зький;*

б) **к**, **ц**, **ч + -ськ(ий) → -цьк(ий)**: *Баскунча́к — баскунча́цький, Вели́кі Лу́ки — великолу́цький, Ви́шній Волочо́к — вишньоволо́цький, Владивосто́к — владивосто́цький, грек — гре́цький, Кагарли́к — кагарли́цький, Казбе́к — казбе́цький, калми́к — калми́цький, Кобеля́ки — кобеля́цький, коря́к — коря́цький, Кременчу́к — кременчу́цький, Прилу́ки — прилу́цький, слова́к — слова́цький, таджи́к — таджи́цький, ту́рок — туре́цький, узбе́к — узбе́цький; Ні́цца — ні́цький, Суе́ц — суе́цький, Череповець — череповецький; Ба́хмач — ба́хмацький, Га́лич — га́лицький, Гри́нвіч — гри́нвіцький, О́вруч — О́вруцький,* але *Дама́ск — дама́ський, Ме́кка — ме́ккський, тю́рки — тю́ркський;*

в) **с**, **х**, **ш + -ськ(ий) → -ськ(ий)**: *Арзама́с — арзама́ський, Оде́са — оде́ський, Тбілі́сі — тбілі́ський, тунгу́с — тунгу́ський, Черка́си — черка́ський, черке́с — черке́ський, Я́сси — я́сський; воло́х — воло́ський, Караба́х — караба́ський, Лепети́ха — лепети́ський, чех — че́ський; Золотоно́ша — золотоні́ський, Кандала́кша — кандала́кський, лати́ш — лати́ський, Сива́ш — сива́ський, чува́ш — чува́ський, Русь — ру́ський.*

Примітка 1. Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках (особливо узвичаєних у вживанні без змін на стиці морфем) зазначені приголосні перед суфіксом **-ськ-** не чергуються і передаються відповідно на письмі: *Небіт-Да́г — небіт-да́гський, Клуж — клу́жський, Бангко́к — бангко́кський, ба́ски — ба́скський, каза́х — каза́хський, Печ — Пе́чський* та ін.

Примітка 2. Від окремих назв можливі варіанти прикметникових форм: *Пере́мишль — пере́мишльський і пере́миський, Ра́домишль — ра́домишльський і ра́домиський.*

Правопис складних і складених географічних назв

Написання окремо

1. Окремо пишуться:

а) **г**еографічні назви, що складаються з прикметника та іменника: *Бі́ла Це́рква, Вели́кий У́стюг, Ве́рхня Силе́зія, Ви́шній Волочо́к, Го́ла При́стань,*

Голуби́й Ніл, Дави́дів Брід, Запорі́зька Січ, За́хідна Євро́па, Зеле́на Гу́ра, Нове́ Місто, Нови́й Сад, Повали́зька Би́стриця, Сомко́ва Доли́на, Стара́ Плани́на, Широ́кий Яр;

б) **г**еографічні назви й номенклатурні терміни при них: *Кавка́зький хребе́т, Кандала́кшська зато́ка, Скандина́вський піво́стрів, Фінська зато́ка, Чо́рне мо́ре;*

в) **г**еографічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: *Гільча Дру́га, Залі́сся Пе́рше, Кра́сне Дру́ге, Пе́рше Садове́;*

г) **г**еографічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: *село́ Іва́на Франка́, се́лище Лев Толсто́й* (пор. *Лев-Толсто́вський райо́н*); але *місто Іва́но-Франкі́вськ, село́ Миха́йло-Коцюби́нське* (бо тут маємо сполучний голосний **о** й словотвірну чи морфологічну модифікацію прізвища), а також село́ *Дмитро́-Варва́рівка,* що складається з основ двох імен.

Написання разом

2. Разом пишуться:

а) **г**еографічні назви-іменники, утворені від прикметника та іменника, з’єднаних сполучним звуком, а також прикметники, що походять від них: *Білопі́лля, Верхньодніпро́вськ, Гостролу́ччя, Дорогобу́ж, Кам’яногі́рка, Красново́дськ, Малоярosла́вець, Нижньокили́мськ, Нововоли́нськ, Новосибі́рськ, Старокостянти́нів, Чистово́дне, Ясногоро́дка; білопі́льський, верхньодніпро́вський, гостролуча́нський, дорогобу́зький, кам’яногі́рківський, чистово́днівський* та ін.

Примітка. Це правило поширюється й на складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни типу *мо́ре, гора́, хребе́т, ліс, о́зеро, низовина́, о́стрів* і т. ін.: *Нижньодуна́йська низовина́, Новосибі́рські острови́, Малоазіа́тське нагі́р’я* тощо.

У назвах, що починаються зі слів *Півні́чно-, Півде́нно-, Схі́дно-, За́хідно-, Центра́льно-*, з великої букви і з дефісом пишуться обидва компоненти першого складного слова: *Схі́дно-Кита́йське мо́ре, За́хідно-Казахста́нська о́бласть, Півде́нно-За́хідна залізни́ця.*

б) **г**еографічні назви, що складаються з основ числівника та іменника, з’єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворі́ччя, П’ятиго́рськ, П’ятиха́тки, Семиго́ри, Семипі́лки, Сорокаду́би, Трипі́лля;*

дворіча́нський, п’ятиха́тківський, семигі́рський, семипі́лківський, сорокаду́бівський та ін.;

в) **г**еографічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Вернигородо́к, Гуляйпо́ле, Копа́йгород, Крутиборо́ди, Печиво́ди; вернигородо́цький, гуляйпі́льський, копа́йгородський, крутиборо́дівський, печиво́дівський;*

г) **г**еографічні назви, утворені від двох іменників, з’єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: *Верболо́зи, Індокита́й, Страхолі́сся; верболо́зівський, індокита́йський, страхолі́ський*, але *А´встро-Угóрщина, Азо́во-Чорномо́р’я* та деякі інші;

ґ) **г**еографічні назви з другою частиною **-град**, **-город**, **-піль**, **-поль**; **-абад**, **-акан**, **-бург**, **-ленд**, **-пілс**, **-таун**, **-шир**, **-штадт** і похідні від них прикметники: *Белгра́д, Волгогра́д, Цілиногра́д; Кита́йгород, Но́вгород, Кня´жпіль, Ольго́піль, Адріано́поль, Севасто́поль; Ашгаба́т, Бра́нденбург, Кемберле́нд, Да́угавпілс, Ке́йптаун, Йо́ркшир, Ру́дольфштадт; волгогра́дський, но́вгоро́дський, ольго́пільський, севасто́польський, бранденбу́рзький, да́угавпілський, рудольфшта́дтський;*

д) **п**рикметникові форми й назви жителів від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника [без суфіксів **-зьк(ий)**, **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)** і суфіксів присвійності] та іменника: *біломо́рський, біломо́рці* (від *Біле мо́ре*), *білоцеркі́вський, білоцеркі́вці* (від *Біла Це́рква*), *гостромогі́льський, гостромогі́льці* (від *Го́стра Могі́ла*), *новомісько́й, новоміща́ни* (від *Нове́ Мі́сто*), *яснополя´нський, яснополя´нці* (від *Я´сна Поля´на); житньогі́рський, житньогі́рці* (від *Жи́тні Го́ри*), *західноєвропе́йський, західноєвропе́йці* (від *За́хідна Євро́па*), *кам’янoба́лківський, кам’янoба́лківці* (від *Кам’яна́ Ба́лка*), *липоводоли́нський, липоводоли́нці* (від *Ли́пова Доли́на*).

Написання з дефісом

3. З дефісом пишуться:

а) **г**еографічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й дальшого прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Ба́ня-Лу́ка — ба́ня-лу́цький, Гвіне́я-Біса́у — гвіне́я-біса́уський, Глинськ-Заго́ра — глинськ-заго́рський, Ельза́с-Лотари́нгія — ельза́с-лотари́нзький, Ко́ло-Миха́йлівка — ко́ло-миха́йлівський, Оре́хово-Зу́єво — оре́хово-зу́євський, Пу́ща-Води́ця — пу́ща-води́цький; Бері́зки-Берша́дські — бері́зки-берша́дський, Ві́та-Пошто́ва — ві́та-пошто́вий, Кам'яне́ць-Поді́льський — кам'яне́ць-поді́льський, Ра́ва-Ру́ська — ра́ва-ру́ський, Ха́рків-Това́рний — ха́рків-това́рний, А́встро-Уго́рщина — а́встро-уго́рський,* але *Індокита́й* та похідні прикметники від подібних назв;

б) **г**еографічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андрі́єво-Іва́нівка — андрі́єво-іва́нівський, Дмитро́-Варва́рівка — дмитро́-варва́рівський, Іва́но-Франкі́вськ — іва́но-франкі́вський, Миха́йло-Коцюби́нське — миха́йло-коцюби́нський, Олекса́ндро-Па́щенкове — олекса́ндро-па́щенківський*, але *Петропа́влівка;*

в) **г**еографічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Буе́нос-А́йрес, Думбарто́н-Окс, Іссы́к-Куль, Кзил-Орда́, Нар'ян-Ма́р, Ріо-Не́гро, Ула́н-Уде́; буе́нос-а́йреський* та ін., але назви з другим компонентом -д**аг, -дар'я, -дау** тощо пишуться разом: *Алата́у, Амудар'я́, Махачкала́, Сирдар'я́; амудар'ї́нський, приамудар'ї́нський; алмааті́нець, кзилорди́нець* тощо;

г) **г**еографічні назви (переважно населених пунктів) з першими складовими частинами **соль-**, **спас-**, **усть-** та іншомовними **вест-**, **іст-**, **нью-**, **сан-**, **санкт-**, **сант-**, **санта-**, **сен-**, **сент-** і под., а також із кінцевими назвотворчими частинами **-ривер**, **-сіті**, **-сквер**, **-стрит**, **-фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Іле́цьк, Спас-Кле́пики, Усть-Каменого́рськ; Вест-І́ндія, Іст-Ло́ндон, Нью-Йо́рк, Сан-Сальвадо́р, Санкт-Га́ллен, Сант-Я́го, Са́нта-Кла́ра, Сен-Гота́рд, Сент-Луї́с; Фолл-Ри́вер, Атла́нтик-Сі́ті, Са́хо-сквер, Бо́нна-фіо́рд; соль-іле́цький, усть-каменого́рський; нью-йо́ркський; фолл-ри́верський, атла́нтик-сі́тинський* та ін.;

ґ) **г**еографічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Новосі́лки-на-Дніпрі́, Росто́в-на-Дону́, Фра́нкфурт-на-Ма́йні, Яр-під-За́йчиком; Були́нь-сюр-Ме́р, Бург-ель-Ара́б, Ла-Ма́нш, Ла-Пла́та, Лас-Ве́гас, Лос-А́нджелес,*

Па-де-Калé, Ріо-де-Жанéйро, Сен-е-Уáз (департамент); *новосілківський-на-Дніпрі, ростóвський-на-Донý, фрáнкфуртський-на-Мáйні, я´рський-під-зáйчиком; булóнь-сюр-мéрський, бург-ель-арáбський, ла-мáншський, ла-плáтський* і т. ін.;

д) **п**рикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-їв)**, **-ов**, **-ев (-єв)**, **-ин (-їн)**, **-ськ(ий)**, **-цьк(ий)**, **-зьк(ий)**: *давúдово-брідський* (від *Давúдів Брід*), *олійниково-слобідськúй* (від *Олíйникова Слободá*), *мишýрино-різький* (від *Мишýрин Ріг*), *вільшáнсько-новосéлицький* (від *Вільшáнська Новосéлиця*), *вінницько-ставськúй* (від *Вінницькі Ставú);*

е) **п**рикметники, утворені від географічних назв, що становлять поєднання імені та прізвища: *івáно-франківський* (селó *Івáна Франкá*).

Примітка 1. Назви жителів у формі іменників, які утворені від назв населених пунктів із написанням з дефісом, пишуться разом: *Івáно-Франківськ — івáно-франківський*, але *іванофранківці, Нью-Йорк — нью-йóркський*, але *ньюйóркці.*

Примітка 2. Префіксальні прикметники та іменники, утворені від географічних назв із написанням з дефісом, пишуться разом: *Іссúк-Куль — приіссúккульський, приіссúккульці.*

V. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

В українській пунктуації використовуються такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як один парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак – з кількома різновидами), лапки (парний знак – з різновидами), дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він виступає знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, – у сполученнях прикладки з означуваним іменником: *учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик* та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: *два-три дні*, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок *дай-но, іди-но* та ін.: див. **Правопис слів разом, з дефісом, окремо. Прикладка**), а також різні комбінації з цих знаків (див. **Комбіноване вживання розділових знаків**) та подвійне й потрійне вживання окремих із них (знака питання і знака оклику). Крім них, уживається також скісна риска (/).

КРАПКА (.)

Крапка ставиться в таких позиціях.

1. У кінці речення – розповідного або спонукального, якщо останнє вимовлене без окличної інтонації: *Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї України, та й ще йтимуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирина* (П. Загребельний);

Як парость виноградної лози
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян (М. Рильський).

У називних реченнях: *Зима. Холоднеча. Засніжений ліс* (М. Стельмах); між прізвищем автора, назвою його твору, назвою міста: *Олесь Гончар. Собор. Київ*, 1968; у реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Дванадцятирічна шкільна освіта. Це добре чи погано*? (заголовок газетної публікації);

Сибір. І соловецькі келії,
і глупа облягає ніч
пекельний край і крик пекельний (В. Стус).

Після речення, що вводить у дальший розгорнений виклад, опис тощо: *А діло було таке. Студенти з царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Ординському. Той купець мав багацько дочок, не дуже гарних. Він закликав до себе десятками всяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім стіну Братського монастиря* (І. Нечуй-Левицький).

Для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного

виділення більшої самостійності та змістової ваги крапка може ставитися також у тих випадках, де звичайно вживаються коми, – наприклад, у висловленнях, які могли б бути простими реченнями, ускладненими наявністю однорідних, повторюваних, відокремлених членів: *Випав сніг. І в селі, і в полі, і в лісі* (В. Бабляк); *А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток* (М. Коцюбинський), у висловленнях, що могли б бути частинами складних речень (див. Кома, II, п. 2, прим. 1 і п. 3, прим. 1).

Примітка 1. Крапка не ставиться в кінці заголовків, у назвах на вивісках, печатках і штампах, на титульних аркушах книжок, журналів тощо – після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання і т. ін.

Примітка 2. Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапка ставиться після дужок. Крапка після таких дужок ставиться в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки. Якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче (у дужках чи частіше без них), зокрема в епіграфах, після цитати ставиться крапка, а після такої вказівки вона не ставиться. Наприклад, епіграф до роману О. Гончара «Твоя зоря»:

Твоя зоря – твоя судьба.
З народних уст

Примітка 3. Про вживання крапки в кінці вставлених речень у дужках див. **Дужки**, **I, п. 2, прим.**

Примітка 4. Про вживання крапки після зауважень у дужках у межах певної цитати на зразок «…(примітка наша. – *Ред*.)…» див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, II, п. 3.**

2. В умовних графічних скороченнях (див. **Вживання великої букви. Графічні скорочення)** *п*. (пан; пані), *гр*. (громадянин; громадянка), *проф*. (професор), *а*. *а*. (авторський аркуш), *ст*. (століття), *рр*. (роки) та ін.

Примітка. Крапка не ставиться:

1) в ініціальних (звукових, літерних і літерно-звукових) абревіатурах (див. **Вживання великої букви. Велика буква в складноскорочених назвах**) між літерами на позначення їхніх складових частин: *НАН* (Національна академія наук) України, *НЕП* і *неп* (нова економічна політика), *ВНЗ* (вищий навчальний заклад), *НТКУ* (Національна телевізійна компанія України) і под.;

2) у графічних скороченнях (див. **Вживання великої букви. Графічні скорочення»;**

а) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: *м* (метр), *мм* (міліметр), *г* (грам), *кг* (кілограм), *т* (тонна), *ц* (центнер), *л* (літр) і под.; *В* (вольт), *кВ* (кіловольт), *кгс* (кілограм-секунда), *лм* (люмен), *Мкс* (максвел), *Р* (рентген), *год* (година), *с* (секунда), *хв* (хвилина);

б) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд) і под., на відміну від скорочень, утворених усіченням складу слова, де крапка ставиться: *дол*. (долар), *коп*. (копійка), *тис*. (тисяча) і под. (за нормами державного стандарту України «Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі: Загальні вимоги та правила». К.: Держстандарт України, 1998).

ЗНАК ПИТАННЯ (?)

Знак питання ставиться в таких позиціях.

1. У кінці питального речення: *За кожною з цих пам'яток – люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена?* (Р. Федорів);

Чи совам зборкати орла?
Чи правду кривді подолати? (М. Рильський).

Примітка 1. Знак питання не ставиться в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень):

Ніхто не запита
В принишклої блідої Катерини,
Чом на щоці сріблиться сіль крута –
Ще свіжий слід невтертої сльозини (М. Бажан).

Якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням знак питання ставиться:

Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл
Під небом літає у теплії дні? (Л. Глібов);

Пам'ятаєте, який у мене веселий дід був? (Ю. Яновський).

Примітка 2. Підвищена проти звичайної питальна інтонація може передаватися двома або трьома знаками питання:

Кляті! кляті!
Де ж слава ваша?? На словах! (Т. Шевченко).

Примітка 3. Складна інтонація питання / оклику передається на письмі двома відповідними знаками ?!:

Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка);
– Для чого ж тоді на Ельбі поклали ви круглі голови?! –
Кричить нам у вічі земля (Б. Олійник).

Примітка 4. У питальних реченнях (переважно з однорідними членами) в художній літературі знак питання може ставитися після кожного слова (сполучення слів) для їх повнішого увиразнення:

Хіба ж живуть вони? І знають,
Як ви сказали, благодать,
Любов?.. (Т. Шевченко);

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток? (Марко Вовчок).

Примітка 5. Щодо написання після знака питання в певних конструкціях на зразок *Що його турбувало? погода? далека дорога?*; *Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! це ти? живий*? (М. Коцюбинський) слів з малої літери див. зауваження **Знак оклику, п. 1, прим. 4**) (про практику такого ж написання після знака оклику).

2. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: *А я замурував був у хижі дочку від Германії, то в управі так шмагали, що – вірите? – шкура на мені полопалася* (О. Гончар).

3. У дужках усередині цитати або після тих чи інших цитованих уривків для вираження сумніву щодо наведеного матеріалу, критичного ставлення до його автора (тільки знак питання або знак питання з якими-небудь словами): *Упорядники статистичних даних відзначають у передмові, що «переважна більшість* (скільки це? – *Рец.*) *населення з недовірою* (!) *ставиться до заявлених реформ», що «певна* (?) *частина опитаних узагалі не вірить в успіх реформ»* (!!!) *і, нарешті, що «час уже перевірити* (?!) *стан виконання попередніх обіцянок нашого керівництва»* (З рецензії).

4. У відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним із співрозмовників «німе питання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): *– Навіщо вам треба було це робити?! – ???.*

ЗНАК ОКЛИКУ (!)

Знак оклику ставиться в таких позиціях.

1. У кінці речення, що вимовляється з окличною інтонацією (часто це спонукальні речення):

Геть те, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота! (Леся Українка);
Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (П. Тичина).

У кінці окличного називного речення, зокрема в конструкціях з називним відмінком теми (уявлення): *Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила* (І. Цюпа).

Примітка 1. Знак оклику звичайно ставиться в кінці речень, що починаються словами:

а) **як**, **який, що (то) за, до чого ж, скільки** і под. (у реченнях, що не є підрядними): *Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів!* (М. Коцюбинський); *Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі!* (О. Гончар); *До чого ж гарно й весело було в нашому городі*! (О. Довженко). Іноді (у поетичній мові) такі слова можуть бути всередині речення: *На небокраї яка краса огнів сія!* (В. Сосюра);

б) **слава**, **хвала**, **ганьба**, **геть** і под., зворотом **Хай живе**…

Примітка 2. Підвищена проти звичайної окличнa інтонація може передаватися двома або трьома знаками оклику:

О мій велетню Самсоне,

Пута розривай!! (О. Олесь);

– *Пустіть нас!!! – закричав Синичка* (О. Довженко).

Примітка 3. Складна інтонація оклику / питання передається на письмі двома відповідними знаками !?:

І де та правда!? Горе! Горе! (Т. Шевченко).

Примітка 4. В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: *Кляті! кляті!* (Т. Шевченко); [Голос:] *Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти*? (Леся Українка). У сучасній правописній практиці в подібних випадках слід віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури).

2. Після звертань (однослівних або поширених), що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Україно! Ти в славній борні не одна (М. Рильський);
Ти прекрасна, вечірняя зоре! (Леся Українка);
Народе мій! Твоє буття затяте

В моїй крові затято клекотить!.. (І. Драч).

3. Після вигуків, а також після слів **так** і **ні**, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією: *Ай! як тут гарно!* (М. Коцюбинський);

Ой! Що це за сопілка? Чари! Чари! (Леся Українка);

– *Гей! Піднімайтесь, хто сильний та дужий!* (О. Довженко); [Мавка (спалахнула):] *Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* (Леся Українка); – *Ні! Недобре зробив батько, – глухо якось, з протягом, почав Чіпка* (Панас Мирний).

4. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (сполучення слів), вимовлених з окличною інтонацією (відповідні слова й речення в таких випадках звичайно виділяються з обох боків тире):

Крізь ночі і віки сіяють нам
Сліпучим – ні! — животворящим сяйвом
Озера милі! (М. Рильський);

Потім один крикнув щось і скачки – ой горенько ж! – у гречку влетів (А. Головко); *Директор знав – та й як добре знав! – неспокійну натуру свого головного інженера* (П. Загребельний).

5. У дужках усередині цитати або після тих чи інших цитованих уривків, до яких автор хоче привернути особливу увагу, для вираження емоційного ставлення (обурення, здивування, іронії тощо або ж, навпаки, повного схвалення) до наведеного матеріалу (див. ілюстрацію **Знак оклику, п. 3).**

КОМА (,)

І. Кома в простому реченні

У простому реченні кома ставиться в таких позиціях.

1. Між однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками: *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький); *Тут, на цих вуличках, дозрівала його класова свідомість, тут він переймався недолею голодних, безправних, безробітних* (Р. Федорів); *Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра...* (О. Кобилянська); *Світло сяйною хвилею хлюпнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по кущах* (Є. Гуцало).

Примітка 1. Не слід розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

а) дві однакові граматичні форми дієслова, що означають дію та її мету: *піду подивлюся*, *сядьмо поміркуймо* тощо;

б) два однакові або близькі значенням спільнокореневі слова, друге з яких ужите із запереченням **не**, якщо таке словосполучення становить змістом одне ціле (*жду не діждуся*, *дивишся не надивишся*, *вовк не вовк* і под.): *Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не навтішається своїм Івасем!* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка 2. Два прикметники-означення або кілька їх є однорідними:

а) коли вони характеризують предмет з одного боку (у переліку його властивостей, якостей, особливостей) або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки: *І вся вона на видноті – ставна, вродлива* (Б. Харчук); *Немає матусі! У глухій, темній могилі вона* (А. Тесленко); *Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне – то і є людина* (О. Гончар); *Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском* (О. Кобилянська);

б) коли друге й наступні означення підсилюють, уточнюють, пояснюють, підсилюють перше: *Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч* (І. Нечуй-Левицький); *Твердо упираючись ногами в нову, не панщизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки* (М. Коцюбинський).

Якщо ж прикметники-означення характеризують предмет з різних боків, вони є неоднорідними й кома між ними не ставиться: *Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями* (І. Нечуй-Левицький); *Ми їхали порожньою рудуватою дорогою* (Валерій Шевчук); *В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишневі садки* (Б. Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка (найчастіше в складених термінологічних назвах) – після нього: *Усе застеляла мла вечірня пахучая* (Марко Вовчок); *На чорній зритій землі по краях поплуталась огудина суха гарбузова* (А. Головко); *батарея анодна суха*; *пшениця м’яка яра*.

Примітка 3. Дві прикладки або більше їх є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч – він* [І. Франко] *в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) – це сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання й відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставиться кома: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої*

гімнастики студентка М. Заруба. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляються й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко*; *професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький.*

Але прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор.*

2. Між однорідними членами речення, поєднаними двома або більше єднальними і розділовими повторюваними сполучниками: **і... і (й... й)**, **ні... ні (ані... ані)**, **то... то (не то... не то)**, **або... або**, **чи.... чи (чи то... чи то)**:

А тим часом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко);

Він не знав ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри (Панас Мирний); *Не хотів ані дружитись, ані дома жити – чумакував* (Марко Вовчок); *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчились або в клуні, або в садку чи деінде* (М. Коцюбинський); *Доля – наче примхлива дівчина: то пригріє, то знов остудить* (Василь Шевчук); *Чи то садок видніє, чи город, чи поле?* Панас Мирний).

Примітка 1. Коли сполучники **і (й)**, **та (=і), або, чи** між однорідними членами не повторюються, кома перед ними не ставиться: *Було як заговорить або засміється – і старому веселіше стане* (Марко Вовчок); *Картина була надзвичайна, неначе сон чи казка* (О. Довженко).

Примітка 2. Якщо одні однорідні члени поєднані безсполучниковим зв’язком, а інші – повторюваними сполучниками **і (й)**, **та (=і)**, кома ставиться між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): *Червоне полум’я багаття світило на ту групу, облило червоним кольором білу дідову сорочку, сиву бороду, й його темне, похмуре лице, і сиві, низько навислі над очима брови* (І. Нечуй-Левицький);

Я пам’ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну (В. Сосюра).

Примітка 3. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **і (й)**, **та** (=**і**) в пари, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами: *Життя – це ріка, в якій попутно й навально тече минувшина й теперішність, добро й зло, правда і кривда* (Р. Федорів).

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоять сполучники **і** або **ні**, становлять єдиний усталений вислів, то кома між ними не ставиться: *і так і сяк, і туди і сюди, і вдень і вночі*, *і хочеться і колеться; ні туди ні*

сюди, ні сяк ні так, ні се ні те, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо тощо.

Кома не ставиться також між двома однорідними членами речення, що поєднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну змістову єдність (такі однорідні члени звичайно не мають при собі залежних слів): *А потім **і** щастя **і** горе обірвались так раптом* (Леся Українка).

Примітка 5. Якщо ряд однорідних членів речення з повторюваним сполучником **і (й)** завершається зворотами **і таке інше** (або скорочено **і т. ін**.), **і так далі** (**і т. д.**), **і подібне** (**і под.**), такі звороти не відокремлюються комою, оскільки їх не можна розглядати як звичайні однорідні члени речення: *Її думки все коло Гриця. Як він до них прибуде, як пришле дедалі старостів, як мати справить весілля, як вони заживуть, яке їх жде щастя і добро і таке інше* (О. Кобилянська).

3. Між однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками **а**, **але**, **та (=але)**, **однак**, **проте** (**а проте**), **зате**, **так**, **хоч (хоча)** та ін.:

Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних! (О. Олесь);
Задер голову Баглай, стежить, як поволі, але вперто підіймаються голуби над собором (О. Гончар);

Тече вода в синє море,
Та не витікає (Т. Шевченко);

З виду дід був древній, столітній, хоч ще кремезний (Панас Мирний).

4. Між однорідними членами речення, пов'язаними приєднувальними сполучниками **і, та, та й, ще й, та ще (й), а також, а то й** та ін., коли до вже сказаного додається ще один елемент (або більше), який ніби пізніше виникає у свідомості мовця: *Давид роздягся, шинель на ключці повісив, і будьонівку* (А. Головко);

Запахла осінь свіжим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом (М. Рильський);

Ходімо ж чаю пити, та й у школу підемо (Панас Мирний);

Зазеленіли луги, ще й дібровонька (народна пісня).

Примітка 1. Слід відрізняти приєднувальні сполучники від тих самих сполучників з єднальними значеннями (див. п. 2), перед якими кома не ставиться, пор.: *Жили, жили та й розлетілись…* (Л. Глібов).

Примітка 2. Комою відокремлюється також друге, повторюване слово в приєднувальних конструкціях: *Говорити правду, і тільки правду;*

За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь! (Т. Шевченко).

5. Між однорідними членами речення перед другим із парних сполучників **не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки**, **якщо не… то** та ін.: *Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи* (М. Коцюбинський); *Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (М. Коцюбинський);

Не так тії вороги,
Як добрії люди –
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи, осудять (Т. Шевченко);
Якщо не по-козацьки, то, гадаю,
Хоч по-рибальськи (М. Рильський).

6. У реченнях з однорідними членами перед пояснювальними сполучниками **як**, **як-от**, **а саме** і под., ужитими після узагальнювальних слів: *Нічого специфічного, врочистого, як-от гранітних та мармурових пам'ятників, на нашому кладовищі не було* (О. Довженко); *Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання й весілля* (з наукової літератури).

7. У разі повторенні слова для позначення великої кількості предметів, тривалості або інтенсивності дії, для увиразнення ознаки предмета або дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: *Все, все згадала вона в ту хвилину!* (О. Довженко);

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте (Т. Шевченко);
Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю! (Л. Костенко).

Примітка. У разі повторного вживання того самого прийменника у сполученнях означення (прикладки) і означуваного слова (у фольклорі та в стилізаціях під фольклор, а також у синтаксисі розмовної мови) кома між ними звичайно не ставиться:

На бистрому на озері
Геть плавала качка (народна пісня);
За річкою за голубою
Дві чайки у хмару зліта (А. Малишко);
Із города із Глухова
Полки виступали (Т. Шевченко).

Проте при постпозиції означення таке відокремлення можливе:

Як за лісом, за пралісом
Ясне сонце сходить.
Як за морем, за далеким

Десь воно заходить (Л. Глібов).

8. Для виділення звертань і залежних від них слів (про вживання знака оклику при звертаннях див. **Знак оклику, п. 2)**: .

Де ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху? (Т. Шевченко);
Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має! (С. Воробкевич);
Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (І. Франко);
Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою –
Поклич <…>! (Д. Павличко).

Примітка. В усталених вигукових зворотах на зразок **дай боже**, **боже поможи**, **господи помилуй**, де звертання вже мало відчувається, воно не виділяється комою.

9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні, і інтонаційно досить тісно пов’язані з реченням у цілому (пор. у с. 166, п. 3 про вживання після вигуків знака оклику):

Гей, на коні, всі у путь! (П. Тичина);
О, як люблю я рідну землю... (П. Воронько);
– *Ой, пустіть мене, пустіть*! (Марко Вовчок).

Примітка 1. Слова **о, ой, ох**, **ах**, коли вони інтонаційно тісно пов’язані з дальшим звертанням (тобто якщо після них немає паузи) і вживаються у значенні підсилювальних часток, комою не відокремлюються:

О болю мій, я бачу в залі
Одне обличчя, друге, третє! (Л. Костенко);
Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи (Т. Шевченко);
– *Ох і чудний ти, Давиде…* (М. Стельмах); *Ах так*?!*; Ах ось де він*!

Так само не ставиться кома після слова **ну**, ужитого для підсилення:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

Ой ти, дівчино,

З горіха зерня,
Чом твоє серденько –
Колюче терня? (І. Франко);
Гей ти, поле колоскове,
молодість моя! (В. Сосюра).

10. Після стверджувальних часток **так**, **еге** (**еге ж**), **авжеж, аякже, гаразд** та ін., заперечення **ні,** запитання **що** (**а що**), а також підсилювального **що ж,** коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їхній конкретний зміст:

Так, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив (Д. Павличко);
Еге, я правду вам казав (Є. Гребінка);
– Земляка свого бачили? – Аякже, бачив (А. Головко);
Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні (Леся Українка);
– Що, титаря вбили? (Т. Шевченко);
А що, коли не буде того дня? (В. Стус);
Що ж, отак і проходить вечір,
По-лисячому тихо, без стуку (Б. Олійник).

Примітка. Слід відрізняти стверджувальні частки **так, гаразд** від прислівників **так, гаразд,** після яких кома не ставиться:

Так ніхто ще не вірив у мене! (Г. Чубач);
– І що б він не зробив, то все гаразд, усе до ладу <…> (Панас Мирний).

Так само слід відрізняти заперечну частку **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2).

11. Для виділення вставних слів, сполучень слів і речень (про вживання тире або дужок при подібних конструкціях див. **Тире, п. 10 і Дужки, І, п. 2):**

Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та, мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину (В. Забаштанський);
І, можливо, моє серце-проміння
Зловить в свої долоні дитина
І всміхнеться (Р. Братунь);
А в хлібороба, звісна річ, роботи – як води, від снігу до снігу (Р. Федорів);
З Копачів я, бачте, родом (Д. Білоус);
Погане, я чував, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам (Л. Глібов).

Примітка 1. Вставні слова і конструкції найчастіше:

а) виражають оцінку ступеня реальності, вірогідності

повідомлюваного: *безперечно, без сумніву (безсумнівно), безумовно, відома річ, звичайно, звісно, зрозуміло, немає сумніву, певна річ, природно, справді, ясна річ* і т. ін.; *видно, думаю, здається* (*здавалося б*), *либонь, мабуть, може, можливо, очевидно, певно, скоріше за все, слід гадати* і т. ін.; указують на ступінь звичайності повідомлюваного: *було* (*бувало)*, *бува* (*буває*), *як відомо, як завжди, як звичайно* і т. ін.;

б) виражають емоційну оцінку повідомлюваного: *на біду*, *на жаль, на щастя, грішним ділом, чого доброго, як на гріх* і т. ін.;

в) указують на зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше*, *по-друге* і т. д.; *з одного боку, з другого боку*; *наприклад, так, відповідно, отже, таким чином, словом, виходить, значить, зрештою, нарешті; до речі, зокрема* (*Він, зокрема, сказав, що…*), *крім того*, *навпаки* та ін., а також *проте* й *однак* (усередині, а не на початку речення, де ці слова є сполучниками); *повторюю, підкреслюю* і т. ін.;

г) характеризують ставлення до способу висловлення думки: *власне* (*власне кажучи*), *інакше кажучи* (*іншими словами*), *коротко кажучи, можна сказати, попросту кажучи, сказати б, так би мовити, що називається, якщо можна так висловитися, як* [*то*] *кажуть* та ін.; *головне*, *між іншим, правда (щоправда), принаймні* (*Вона йшла сама, і так жваво про щось говорила, наче круг неї було, принаймні, з десяток слухачів*. – С. Журахович)*, точніше* та ін.;

ґ) підкреслюють експресивний характер висловлення: *далебі, з дозволу сказати*, *між нами кажучи, по правді кажучи, чесно кажучи, сказати по правді* та ін.;

д) указують на джерело повідомлення: *кажуть*, *за повідомленням NN*, *за словами NN*, *як сказав NN*, *на думку NN*, *на мій погляд, на нашу думку, по-моєму, по-твоєму і т. д., як на мене* і т. д.; *мов, мовляв; чую, бачу, пам'ятаю* та ін.;

е) звернені до співрозмовника або до читача з метою привернути його увагу: *бач (бачте), бачиш (бачите), віриш (вірите), даруй (даруйте), дозволь (дозвольте),знаєш (знаєте), пам'ятаєш (пам'ятаєте), погодься (погодьтеся), пробач (пробачте)* [*на слові*]*, розумієш (розумієте), слухай (послухай), уяви (уявіть)* та ін.

Слід відрізняти вставні слова та їх сполучення від омонімічних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинами) або, рідше, сполучниками і тому комами не виділяються, пор.: *У нижчеподаній статті я, **звичайно,** не охоплюю всіх проблем розвитку української мови* (М. Рильський), але: *Концерт звичайно закінчується о 10 годині; Ці слова, до речі, викликають сумнів,* але: *Ці слова сказані до речі.*

Примітка 2. Якщо сполучники **а**, рідше **і** стосуються саме вставного слова (наприклад: **а власне, а втім, а значить, а може, а отже** та деякі ін.), вони комою не відокремлюються: *Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень?* (Леся Українка); *Як і кожному авторові, а значить, і мені <…>, хотілось, щоб переклади вийшли найкращими* (М. Коцюбинський); *І справді, незабаром наші прогнози здійснилися*.

Але, наприклад: *Чисте небо не налягало на гори, а, навпаки, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх* (О. Гончар).

Примітка 3. Вставні слова не виділяються комами, якщо вони входять до складу відокремлених членів речення: *Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав*; *Надвечір, мабуть годині о шостій, почався дощ.*

12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться сполучниками **як (як і), мов, мовби, наче, немов, неначе, ніби, буцімто** і т. ін., **ніж**: *Із степу, як із вогкої печери, тягло свіжою прохолодою* (О. Гончар);

Це місто [Київ] *прекрасне, як усмішка долі* (Л. Костенко);
Припадаю вустами до слова,
Мов до стиглого грона калини (Н. Кащук);
Зникло лихоліття,
Наче уві сні (Р. Братунь);

В цей час у порту завжди, ніби граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй (П. Панч); *Мій старший хлопець ще дужче, ніж Олекса, зніяковів, уздрівши мене* (І. Муратов).

Примітка 1. Виділяються комами звороти зі сполучником **як** уточнювального або узагальнювального характеру на зразок **як завжди**, **як звичайно, як колись**, **як навмисно**, **як правило**, **як виняток** та ін.: *Дума – це віршований твір, виконуваний* (*як правило, соло*) *речитативом* (М. Рильський), за винятком тих, що входять до складу групи присудка або головного члена односкладного речення: *Заморозки ще восени тут бувають як правило*; *Це було допущено як виняток*; *Він це зробив як навмисно*.

Примітка 2. У реченнях з уточнювальними зворотами зі сполучником **як** і вказівними словами **такий** (**такий самий**), **так** (**так само**) можливі два варіанти їх побудови з відповідним розставленням розділових знаків: а) з комою між ними, коли ці вказівні слова є членами речення: *Він такий, як усі*; *Зробити так само, як усі*; *Про це писали такі письменники, як Шевченко, Панас Мирний*; б) без коми, коли ці вказівні слова стоять у постпозиції до пояснюваного слова безпосередньо перед **як** і не є членами речення (тут **такі як**, **так само як** є складеними сполучниками): *Про це писали видатні українські письменники*, *такі як Шевченко, Панас Мирний; Не можна*

одночасно поєднувати різні дієти, так само як зіставляти непорівнянні речі.

Примітка 3. Кома перед порівняльними сполучниками не ставиться:

а) в усталених широковживаних порівняльних зворотах, напр.: *Голодний як вовк*; *Здоровий як бик*; *Мокрий як хлющ*; *Битися як риба об лід*; *Звалитися як сніг на голову*; *Змерзнути як собака*; *Крутитися як муха в окропі* (*як білка в колесі*); *Летіти як стріла*; *Ллє як з відра*; *Мовчати як риба*; *Почервоніти як рак; Почуватися як риба в воді; Працювати як віл; Стати як укопаний* і под.;

б) у разі наявності перед порівняльним зворотом слів зі значенням ступеня вияву інтенсивності ознаки **майже**, **зовсім** (**цілком**), **просто**, **точно** (**точнісінько**), **достоту**, **буквально** і под. або заперечення **не**: *Сонце вже припікає майже як улітку*; *У спогадах син з'являвся матері зовсім як живий*; *Усе в них не як у людей* (пор.: *Усе в них не так, як у людей*); *Обставини складалися по-іншому, не як завжди*;

в) якщо такий зворот є іменною частиною складеного присудка: *Спомин був як блискавка* (М. Рильський); *Голова була немов здорова квочка, що сиділа в обичайці* (І. Нечуй-Левицький); *Вона була для нього наче сонце* (Леся Українка); *Руки зробилися мов лід*.

Перед **як** у конструкціях з присудком, що є повторенням підмета: *День як день*; *Люди як люди*;

г) перед **як** у конструкціях з повторенням присудка: *Зробив як зробив*;

ґ) якщо порівняльний зворот конкретизує семантично недостатній простий (дієслівний) присудок: *Почувати себе як удома*;

д) перед зворотами, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення «у ролі кого, у функції чого»: *Про масштаби Довженка як письменника можна судити з його найбільшої літературної праці* – «*Зачарованої Десни*» (Л. Новиченко); *Розглядаємо вашу відповідь як згоду*;

е) перед **як, ніж** у зворотах **(не) більше (більш) ніж (як), (не) менше (менш) ніж (як), (не) раніше (раніш) ніж (як), (не) довше ніж** (**як**) і т. ін.: *Сидів не більше як півгодини*; *Роботи вистачило не довше ніж на два дні.*

Про особливості пунктуації в реченнях з нерозкладними синтаксичними зворотами, подібними за формою до складнопідрядних речень, на зразок *Робити як слід*, *Відбувалося невідомо що* і под. див. **Кома, II, п. 3, прим. 4.**

Примітка 4. Порівняльні сполучники слід відрізняти від часток зі значенням непевності, сумніву тощо **буцімто**, **мов**, **мовбито**, **наче**, **немов**,

неначе, **ніби**, **нібито** та ін., перед якими кома не ставиться: *Під байдаркою ламається крига й наче тоне в глибині моря* (М. Трублаїні);

Баштан жовтіє понад яром,
Курінь безверхий ніби спить (М. Рильський).

13. Для виділення відокремлених означень:

1) узгоджених означень, виражених:

а) дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі залежні слова й стоять після означуваного іменника:

Деревця молоді, укриті білим пухом,
Тихенько сплять над Волгою в снігу... (Л. Забашта);

Розгойдане море, вже брудне й темне, наскакувало на берег і покривало скелі (М. Коцюбинський);

б) дієприкметниками та прикметниками, що не мають залежних слів, але стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли вони утворюють ряд з двох або більше однорідних членів речення або перед іменником уже є означення: *Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю* (Панас Мирний);

Живе життя і силу ще таїть
Оця гора, зелена і дрімлива (М. Зеров);

в) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стоять перед іменником і, виступаючи у функції означення до іменника, мають ще й обставинний відтінок: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки* («який» / «чому»)*, ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (О. Гончар); *У червонім намисті, зав'язана великою хусткою* («яка» / «як» або «чому»)*, Марта була б дуже гарною молодицею* (І. Нечуй-Левицький); *Розгублений, хлопець не зміг нічого сказати*;

г) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися* (І. Котляревський); *Вона стоїть навпроти Сагайди, маленька, мов куріпка на межі* (О. Гончар); *Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попрохав його сісти* (М. Коцюбинський); *Дивився* [Юрко] *на батька, і йому стало жаль його, завчасно постарілого, спрацьованого* (Б. Харчук).

Примітка. Одиничні прикметники при особових займенниках у певних випадках можуть не відокремлюватися, зокрема в окличних реченнях, за наявності протиставлення: *О я нещасний!; Я колишній і я теперішній – це вже ніби зовсім різні особи*;

ґ) означень, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

Не рано встане:
Навіки, праведний, заснув (Т. Шевченко);

д) прикметниками та дієприкметниками (як одиничними, так і з залежними словами), що виступають як уточнення до попереднього означення: *Між своїми, ковалівськими, тут стояли підводи і з сусідніх сіл* (В. Кучер); *Степанко чув, нібито буває в лелек такий день, коли вони судять своїх родичів за якісь, одним їм відомі, злочини* (Ю. Збанацький); *У тексті було багато маловідомих, зокрема іншомовних, слів*;

2) неузгоджених означень, виражених іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них) для надання їм більшої змістової ваги порівняно з невідокремленими членами речення: *Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона* [Мотря] *була ніби намальована на білій стіні* (І. Нечуй-Левицький); *До неї наближалась мати <…> Іллевського, невисока, досить повна жінка, з кошиком у руці* (О. Гончар).

Примітка 1. Не виділяються інтонаційно й не відокремлюються комами означення (із залежними словами або без них), коли вони за змістом тісно пов'язані з означуваними іменниками:

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав <…> (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюються означення, якщо за змістом вони стосуються не стільки підмета, скільки присудка: *Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений* (М. Стельмах).

14. Для виділення відокремлених прикладок (як поширених, так і непоширених):

1) прикладок у постпозиції до означуваного іменника:

Я син простого лісоруба,
Гуцула із Карпатських гір (Д. Павличко);

зокрема, прикладок – загальних назв у позиції після власних назв: *Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати* (М. Коцюбинський);

2) прикладок, що стосуються особових займенників (незалежно від позиції щодо означуваного іменника): *Кадровий політпрацівник, він знав тисячі шляхів до серця солдата* (О. Гончар); *Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!* (народна пісня);

3) поширених прикладок перед означуваним іменником, якщо вони мають додатковий відтінок значення обставини (причини, умови,

допустовості): *Хоробрі воїни, козаки ставали героями народних пісень і дум* (з підручника)*;*

4) прикладок – власних назв, які мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко* (О. Копиленко);

5) прикладок, що вводяться сполучниками **як, тобто, себто (цебто), або (= тобто)** та деякими ін.: *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (М. Рильський); *Тайга, тобто смуга диких важкопрохідних хвойних лісів, займає величезні простори на Півночі* (з наукової літератури); *Вальдшнеп*, *або лісовий кулик, – благородна птиця* (Остап Вишня), зворотами **на ім'я** (**прізвище**), **родом**, **за національністю** і под., а також **так званий**: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на імення Стах* (А. Головко); *Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля* (З. Тулуб); *Частина її* [старої галицької інтелігенції], *так звані москвофіли, орієнтувалась на монархічну Росію* (М. Рильський).

Примітка. Прикладки зі сполучником **як** виділяються комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий змістовий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставляться: *Шевченко як поет відомий усьому світові* (див. також вище п. 12, прим. 3д);

6) прикладок, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

<…> *Та й заплакав, сіромаха,*
Степом ідучи (Т. Шевченко).

Примітка. Про вживання дефіса при прикладках див. **Прикладка**, а про вживання тире – **Тире**, п. 6б.

15. Для виділення відокремлених обставин, виражених:

1) дієприслівниковими зворотами: *Маруся, вийшовши з кімнати, засоромилась* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Почали люди серпи гострити, лаштуючись до жнив* (М. Коцюбинський); *Забившись у дровітню, я плакав, коли Мальва залишала наше подвір'я* (В. Земляк).

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників або сполучних слів, звичайно виділяється комами з обох боків: *Прислухались і, не вірячи самі собі, одхиляли сінешні двері* (М. Коцюбинський). Але сполучник а залежно від логіко-інтонаційного членування висловлення може входити до складу дієприслівникового звороту (*Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани*. – М. Коцюбинський) або ж не входити, відділяючись від нього комою (звичайно за наявності в реченні протиставлення з заперечною часткою не), пор.: *З виконанням плану слід не зволікати, а накресливши його, виконувати негайно* і *З виконанням плану слід не зволікати, а, накресливши його, виконувати негайно*;

2) одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії (а не її спосіб): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний); *Прощаючись, Багіров відкликає Ясногорську вбік* (О. Гончар); *Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію* (О. Донченко); *Попрацювавши, можна й відпочити.*

Примітка. Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти не відокремлюються комами:

а) якщо одиничні дієприслівники, тісно прилягаючи до дієслова-присудка (звичайно в постпозиції до нього), уживаються не у власне дієслівному значенні («що роблячи»), а в значенні прислівника (у функції обставини способу дії: «як»): *Не розмірковуючи він кинувся на допомогу*; *Вона сиділа замислившись* (Ю. Яновський); *Читати лежачи*;

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи (Т. Шевченко);
Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров);

б) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот перебувають у складі стійкого звороту (фразеологізмів, складених прийменників і сполучників тощо): *Працювати не покладаючи рук*; *Слухати затамувавши подих*; *Зважаючи на обставини вирішили діяти відразу*;

в) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот уживаються серед однорідних членів речення поряд з іншими частинами мови у функції обставин способу дії: *Діяти впевнено й ні на кого не зважаючи*;

г) якщо дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом **який**, уживається в складі підрядної означальної частини складнопідрядного речення: *Перед мандрівниками стояли гори, перейшовши які вони зможуть вийти до моря*;

ґ) якщо перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка **і** (**й**): *Вони бралися до роботи й не знаючи повністю її обсягу*;

3) сполученням іменників з прийменниками, прислівниками – для виділення уточнювальних обставин (перед ними можна поставити сполучник

а саме): *Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський); *По той бік шляху, десь далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва...* (Григорій Тютюнник); *А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих улицях Борислава* (І. Франко); *Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки* (О. Донченко).

Якщо такі обставини не є уточненням до попередніх обставин у реченні, можливість їх змістового й, відповідно, інтонаційного виділення обмежується й, отже, відокремлення стає менш обов'язковим, пор., наприклад: *Погода, всупереч сподіванням, різко погіршилася* і *Погода всупереч сподіванням різко погіршилася.* Це стосується обставин, виражених сполученням іменників з прийменниками **відповідно до**, **завдяки**, **залежно від**, **згідно з**, **на відміну від**, **поза** (*поза його бажанням*), **понад** (*понад усі зусилля*), **попри** (= **всупереч**), **у зв'язку з**, **унаслідок** і т. ін.

Звороти з прийменниками **незважаючи** (**невважаючи**) **на** переважно відокремлюються, крім випадків їхнього тісного змістового зв'язку з дієсловом, причому в постпозиції до нього, пор.: *Пані чогось тихо, але нерозважно плакала, невважаючи на всі ласки Марії Дмитрівни* (Дніпрова Чайка) і *Діяти незважаючи на обставини*.

16. Для виділення відокремлених додатків – зворотів зі значенням обмеження, включення, заступлення, що вводяться в речення прийменниками **крім (окрім), опріч, за винятком, поряд з, замість** (також з інфінітивом) та ін.: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, крім бою* (О. Сизоненко); в у разі їх виразнішого *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний); *У роботі фабрики, поряд з успіхами, були й невдачі* (з газетної замітки)*; А тепер, замість крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині темну, непорушну гору якусь* (О. Гончар). Це факультативно можливе змістове й, відповідно, інтонаційне виділення додатків, яке залежить також від ступеня їхньої поширеності, місця в реченні (так, додатки з прийменником **замість** уживаються переважно як невідокремлені).

17. Узагалі для виділення зворотів зі значенням:

а) уточнення, пояснення, другої назви, що вводяться словами **тобто**, **а саме**, (**а**) **точніше**, **або**, **інакше**, **по-місцевому** і под.: *Чернишеві під час артпідготовки випало бути старшим, **тобто** командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот* (О. Гончар);

Вони, кажу вам, прозябають.
Або, по-вашому, ростуть,
Як та капуста на городі (Т. Шевченко);

б) додаткового повідомлення, приєднання, що вводяться словами

навіть, **особливо**, **переважно**, **у тому числі**, **зокрема**, **наприклад**, **причому**, (**і**) **притому**, **і** (**й**) (= **навіть** або **притому**), (**і**) **взагалі** (**та й узагалі**) та ін.: *Б'є вся артилерія, навіть зенітна* (І. Нехода); *Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, особливо зараз, коли треба перебудувати майже все* (О. Довженко); – *Мені прикро, – передала їй зошит учителька. – За змістом усе гаразд, але зверни увагу на синтаксис, зокрема на складносурядні речення. Губиш коми* (Г. Усач); – *Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, наприклад зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте* (Григорій Тютюнник); *Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, причім пити до дна* (К. Гордієнко); – *Що се в тебе за думки такі, сестро! – почав мене вговоряти та вмовляти, й жінку привів* (Марко Вовчок); *Треба діяти, і не зволікаючи* (О. Довженко); [Орест:] *Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, взагалі чимсь живим, хоч би й фантастичним* (Леся Українка).

Примітка. Див. також про відокремлення уточнювальних означень: п. 13, 1д, 2, прикладок: п. 14, 5, обставин: п. 15, 3, додатків: п. 16.

18. Для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: *Ріка Супій, і що там тої річечки*? (Л. Костенко); – *Діти, вони завжди були окрасою життя* (М. Чабанівський).

Примітка. Підсилювальний зворот **і той**, що ставиться після іменника, комою не виділяється: *Навіть батько і той якось трохи злякався* (О. Довженко);

Боже небо голубеє
І те помарніло (Т. Шевченко).

Див. про частотніші випадки виділення конструкцій з називним теми за допомогою крапки, знака оклику, тире і трьох крапок: **Крапка, п. 1; Знак оклику, п. 1; Тире, І, п. 8; Три крапки, п. 1.**

ІІ. Кома в складному реченні

У складному реченні кома ставиться в таких позиціях.

1. Для відокремлення частин безсполучникового складного речення зі значенням переліку: *В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський);

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко).

2. Для відокремлення частин складносурядного речення:

Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий (І. Франко);
Вузький, глибокий Прут блиснув врешті з-за прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників (М. Коцюбинський);
Усе іде, але не все минає
Над берегами вічної ріки (Л. Костенко);
Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі киї (Д. Павличко).

З повторюваними єднальними та розділовими сполучниками **і... і, ні... ні, або... або, то... то, чи... чи, не то… не то, чи то… чи то** та ін.:

І розсвіте, і вийдуть сміливі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм (М. Бажан);
Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка);
Чи то праця задавила молодую силу,
Чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила (Т.Шевченко).

З приєднувальними і пояснювальними сполучниками: *Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу* (І. Франко);

Довго слухав і Бертольдо,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!» (Леся Українка);

–Махнути б на неї [тару] *рукою, та тільки й діла!* (О. Гончар); *Вмент маленький візок виповняється тілами вздовж і впоперек, причім мужчини викидають ноги за полудрабки* (М. Коцюбинський); <…> *Треба вам сказати, що я іноді хворію на ностальгію, цебто у мене з'являється нудьга за батьківщиною* (Ю. Яновський).

Примітка 1. Для надання більшої самостійності фрагментам висловлення, які могли б бути складовими частинами складносурядного речення, перед сполучниками сурядності **і (й), а, але, та, однак** та ін. замість коми може ставитися крапка:

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] *є.*
А от нема. І струни його стихли (Л. Костенко);

Острів, як спрут, занурив у море шершаві лаби [лапи], *приссався до нього, наче хоче спинитись. Але не може* (М. Коцюбинський).

Примітка 2. Кома між двома частинами складносурядного речення не ставиться перед одиничними (не повторюваними) єднальними **і (й)**, **та (= і)**, а в першому з поданих нижче випадків також розділовими сполучниками **або**, **чи**, якщо а) в реченні є спільний для обох його частин другорядний член або

члени, у тому числі спільний відокремлений член, а також спільне вставне слово, б) ці частини являють собою питальні, спонукальні, а також окличні речення, об’єднані між собою відповідною інтонацією, в) ці частини являють собою односкладні номінативні або безособові речення (в останньому випадку головні члени цих речень мають бути цілком однорідні за значенням):

а) *На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні* (Л. Смілянський); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини* (М. Стельмах); *За винятком двох-трьох школярів, учні класу регулярно відвідували заняття і ніхто не пропускав їх без поважних причин; На щастя, буря скінчилася швидко й люди не постраждали*;

б) *А де ж вони роблять цей електромобіль і чим ти допомагаєш, Кіро?* (О. Копиленко); *Хай завжди буде мир і хай завжди лунає дитячий сміх!; Як навколо все розквітло і як стало по-весняному гарно!*;

в) *Теля десь за двором ревнуло. Тиша і бур'яни* (А. Головко); *Сутінки огорнули світлицю. Порожньо і сумно* (А. Хижняк).

3. Для відокремлення частин складнопідрядного речення (підрядна частина відокремлюється комою з одного боку або, якщо вона розташована всередині головної частини, з обох боків):

І той любов’ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою... (М. Вінграновський);

Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (М. Коцюбинський);

Весь край слов’янський чує крок дружин,
Які спішать на збір у Дрогичин (М. Бажан);

Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином (І. Нечуй-Левицький);

Так тихо сходить місяця підкова,
Що аж завмерли гори та ліси... (С. Пушик);
Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там (Л. Костенко);
Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,
щоб тебе в цій пісні славить і любить,
щоб для тебе серцем вічно зеленіти (В. Сосюра);
Рідний дім залишається в серці,
Як далеко від нього не йди (Г. Чубач).

Примітка 1. Для надання підрядним частинам складнопідрядних речень більшої змістової ваги та самостійності перед підрядними сполучниками і сполучними словами замість коми може ставитися крапка:

Спочатку так: терзати, розпинати.

Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик (Л. Костенко).

Примітка 2. Кома не ставиться між двома однорідними підрядними частинами, з’єднаними одиничними єднальними **і (й)**, **та (= і)** та розділовими сполучниками **або**, **чи**, оскільки в реченні є спільна для них обох головна частина: *Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх* [них] *ріка рибна, що усяка риба ведеться* (Марко Вовчок);

І знов моя до тебе думка лине,

Далекий краю ранньої зорі,
Де тигрів слід веде до Уссурі

І спіє виноград між віт ялини (Борис Тен).

Примітка 3. Між однорідними підрядними частинами, з’єднаними повторюваними єднальними та розділовими сполучниками, кома ставиться, але тільки перед другим із цих сполучників: *Буря вщухала або коли затихав вітер, або коли він починав дути з іншого боку*.

Примітка 4. Кома перед підрядним сполучником або сполучним словом не ставиться в синтаксично нерозкладних конструкціях, подібних за формою до складнопідрядних речень і похідних від них (колишні підрядні частини виконують тут функцію членів речення): *робити як слід* (*як треба*, *як годиться*, *як належить*, *як має бути*), *дивлячись хто* (*що*, *який*, *куди, скільки*), *невідомо* (*не знати*, *невідь*, *хтозна*) *хто* (*що, куди, звідки, скільки*), *хто як не він це знає* (*кому як не йому це відомо*), *кричати що є сили* (*духу*), *говорити все що попало* (*завгодно*, *доведеться*, *здумається*), *роби що хочеш*, *будь що буде*, *іди куди хочеш*; *Нам є ще над чим працювати*; *Зовні непоказний, <…> а дивись ти який колючий*! (В. Собко); *І Остапові стало жалко Соломію, страх як жалко* (М. Коцюбинський); [Сава:] <…> *Я піду відсіль, піду куди очі дивляться* (М. Костомаров).

Кома ставиться перед **як** у зворотах **не хто інший, як...; не що інше, як...**: *Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під ґанком вілли* (М. Коцюбинський).

Кома не ставиться в конструкціях на зразок **не інакше як**, **не те що**, **не те щоб**, **тільки й розмов що**, **тільки й того що** і под.: *Його витвори всі називали не інакше як шедеврами* (С. Андрухович); [Костомаров:] *Тільки й було розмови в нього що про вас* (П. Тичина); *Увесь час у Львові було дуже погано надворі: холодно, вогко, дощ, навіть щось так ніби сніг* (Леся Українка); *Нюра таке як замислився, бо перестав ворушити пальцями й дивився повз них у підлогу* (Григір Тютюнник).

Примітка 5. Підрядна частина не відділяється від головної комою, якщо перед нею є частка **не,** сполучник **і**: *Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту* (пор.: *Мене цікавить не те, як це сталося, а які можливі наслідки цього факту)*; *Треба бути уважним і коли обставини цьому не сприяють* (пор.: *Треба бути уважним і тоді, коли...*).

Примітка 6. Не відокремлюються комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення: *Черниш теж кричав, не пам'ятаючи що* (О. Гончар); *Бачив хлопця й не сказав якого*; *Заснула, незчувшись коли* (О. Гончар).

Але якщо до відносного слова в таких конструкціях прилягає інше слово, кома ставиться: *Я б хотів знати, хто саме*.

Примітка 7. Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом є слова (прислівники, сполучники, частки) з уточнювальним, підсилювальним, обмежувальним, приєднувальним значенням **а саме**, **особливо**, **зокрема**, **якраз**, **лише**, **тільки**, **а також** та ін., кома ставиться перед ними: *Восени в лісі рясно ростуть гриби, особливо коли пройде дощ; Скоро всі однокласники роз'їдуться, але тільки як закінчать школу; Друзі зустрілися, щоб обговорити новини, а також щоб накреслити плани на майбутнє*.

Примітка 8. Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, завдяки тому що, для того щоб, незважаючи на те що, попри те що, дарма що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб, тоді як, тимчасом як, у міру того як** і т. ін., усередині яких кома не ставиться, слід відрізняти від можливих омонімічних сполучень указівних слів у головній частині, якими виступають займенник **те** в різних відмінках (з прийменниками, рідше також з іменниками) та деякі прислівники (**тому**, **тоді** та ін.) і сполучника або сполучного слова підрядної частини (змістова відмінність між першими і другими конструкціями виражається різним логічним виділенням їхніх компонентів і, відповідно, інтонацією), пор.: *Надворі стало темно, через те що небо заволокло чорною хмарою* і *Надворі стало темно через те, що небо заволокло чорною хмарою.*

Примітка 9. У разі збігу двох сполучників (сполучних слів) перед другим із них кома не ставиться, якщо в наступній (головній) частині складнопідрядного речення є співвідносні слова **то, так:**

І якщо пісня вийде в люди,
То пломінь серця не згашу (А. Малишко).

Пор. без таких співвідносних слів: *Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з сього і, якщо зможу, пришлю Вам рукопис* (М. Коцюбинський).

Якщо перший сполучник при цьому є протиставним (**а, але, однак** і т. ін.), кома після нього взагалі не ставиться: *Він прокинувся увечері, <…> довго пив чай, а коли зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Л. Первомайський).

4. Для відокремлення частин, що входять до складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю і підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком):

Марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні,
і в мріях ввижалась їм казка ясна,
де квіти не в'януть, де вічна весна (О. Олесь);
Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі краєвиди (М. Зеров).

Примітка. У складних синтаксичних конструкціях з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком кома між двома частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не ставиться перед одиничними єднальними сполучниками **і (й)**, **та (=і)**, якщо в конструкції наявна спільна пояснювальна частина: *Туристам треба було поспішати: навігація закінчувалася й останній теплохід от-от мав уже відпливати.*

У конструкціях із сурядністю й підрядністю дві частини, поєднані сурядним зв'язком за допомогою цих сполучників, не відокремлюються комою, якщо для них є спільна підрядна частина: *У хаті вже було повно людей і тютюновий дим ходив над головою хвилями, коли Юхим переступив через поріг* (А. Головко).

КРАПКА З КОМОЮ (;)

I. Крапка з комою в простому реченні

Крапка з комою у простому реченні (або в одній з предикативних частин складного речення) може ставитися між досить поширеними однорідними членами речення – особливо тоді, коли всередині хоч би одного з них уже є коми: *Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; пшоно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пилка, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників <…>* (Григір Тютюнник); *На чому б не спинилось моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп* (О. Довженко).

II. Крапка з комою в складному реченні

Крапка з комою у складному реченні ставиться в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення – особливо тоді, коли вони досить поширені або всередині них уже є розділові знаки: *Дитинство дивується; молодість обурюється; тільки літа дають нам рівновагу* (О. Довженко);

Усміх пославши в останнім промінні,
Згинуло радісне літо;

Дощик уїдливий, дощик осінній
Сіється, наче крізь сито (Г. Чупринка).

2. Між частинами складносурядного речення, пов'язаними переважно протиставними (**а, але, проте, однак** та ін.), рідше єднальними (**і, та**) сполучниками, якщо ці речення досить поширені або всередині них уже є коми:

Осінній вітер в лузі свище,
Вербу хитаючи тонку;
А я схиляюся ще нижче
Себе побачити в струмку (Т. Осьмачка);

Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

3. Між досить поширеними однорідними підрядними частинами складнопідрядного речення, підпорядкованими тій самій головній частині, якщо між ними немає єднальних сполучників, — особливо тоді, коли всередині таких підрядних уже є розділові знаки: *Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське <…>; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро <…>?* (Панас Мирний);

І тепла радість душу обняла,
І сам не знаєш у задумі світлій,
Що краще – вечір цей чи ночі мла;
Що краще – біля тебе сад розквітлий
І серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади (Борис Тен).

4. Між частинами складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю й підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) – для увиразнення їх розмежування (на противагу розмежуванню інших частин усередині них за допомогою інших розділових знаків): *Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні <…>, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, то жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках...* (О. Гончар); *Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заполудневим сонцем шибки вікон зеленіло <…> ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на ґринджолятах хлопчаки* (В. Дрозд).

Примітка 1. Уживання крапки з комою в усіх цих випадках як у простому, так і в складному реченні, крім безсполучникових складних речень

і речень з безсполучниковим зв'язком у межах складних синтаксичних конструкцій, є факультативним, і замість цього знака може вживатися кома.

Примітка 2. Про вживання крапки з комою в кінці рубрик переліку див. **Правила рубрикації тексту і розділові знаки при оформленні пунктів переліку.**

ДВОКРАПКА (:)

І. У простому реченні

У простому реченні двокрапка ставиться перед однорідними членами після узагальнювальних слів – займенників та займенникових прислівників (**всі**, **все**, **ніхто**, **ніщо**, **скрізь**, **усюди**, **ніде** та ін.), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників **наприклад**, **як-от**, **а саме** і под.): *У густій мряці, білій як молоко, **все** пропадало: небо, гори, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський);

Несуть пани есаули
***Козацькую збрую**:*
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Т. Шевченко);

*Заснув <…>, і снилися **красиві коні**: сірі, гніді, вороні* (В. Симоненко).

Двокрапка перед однорідними членами речення може ставитися й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією:

Та в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плащі подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
ще й третій, що безруко щуливсь,
лиш рукав сорочки теліпався (П. Тичина).

Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного), наприклад: *На засіданні присутні: начальник цеху, майстри, інженери і робітники*.

ІІ. У складному реченніІ

У складному реченні двокрапка ставиться в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення або складної синтаксичної конструкції, якщо друга (наступна) його частина:

а) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): *Ліс іще дрімає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів* (М. Коцюбинський);
Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь! (Леся Українка).

У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: *Український правопис: так і ні* (К., 1997) – назва книжки; *Друга світова війна: причини поразок і перемог*;

б) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку* (І. Нечуй-Левицький);

Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидше дійдеш до мети (Б. Грінченко);
Як і вони, я був щасливим:
Із теплих уст ловив слова,
Що казкою ставали, дивом,
В якому всесвіт ожива (О. Ющенко);

Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо (О. Кобилянська).

2. У реченнях з прямою мовою після слів автора (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, І, пп. 3, 4).**

3. У складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складнопідрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова: *Вирішили зробити таким чином: щоб щепленням проти грипу одночасно охопити школи всього району*;

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі (Т. Шевченко).

ТИРЕ (–)

І. У простому реченні

У простому реченні тире ставиться в таких позиціях.

1. Між підметом і іменною частиною складеного присудка (як непоширеною, так і поширеною), вираженою іменником або кількісним числівником у називному відмінку, за наявності між ними нульової дієслівної зв’язки: *Кит – ссавець; І один у полі – воїн* (Ю. Дольд-Михайлик); *П’ять і п’ять – десять*; *Київ – столиця України;*

Пісня і праця – великі дві сили,
Їм я бажаю до скону служить (І. Франко).

Потреба в такому тире посилюється за наявності в реченні зіставлення: *Мій брат – лікар, а сестра – учителька*.

Примітка 1. Якщо в таких реченнях логічно й, відповідно, інтонаційно виділяється переважно присудок, тире перед ним може не ставитися: *Мій батько інженер*; *Його ім'я Іван*.

За відсутності спеціального акцентування тире звичайно не ставиться, якщо підмет виражений субстантивованим займенником **це**: *Це наша хата*; якщо іменній частині присудка передує якийсь другорядний член речення: *Таке життя другому б рай…* (Л. Глібов), *Діти завжди діти*; якщо присудок стоїть перед підметом: *Хороша-таки штука життя* (А. Головко).

Примітка 2. Перед присудком, вираженим іменником із заперечною часткою **не,** тире звичайно не ставиться: *Серце не камінь* (прислів'я). Але в разі сильнішого логіко-інтонаційного наголошування на запереченні, а особливо за наявності в реченні протиставлення **не… а** потреба в такому тире увиразнюється: *Мій батько – не інженер, а майстер на фабриці*;

Мої літа – не монотонні дублі:
Я змінююсь, як світанковий пруг (Д. Павличко).

Примітка 3. Перед присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками **як**, **мов**, **наче**, **що** та ін., тире звичайно не ставиться: *Життя як казка; Микола для мене як брат*. Але в разі спеціального наголошування на ньому тире можливе: *Вода – як скло* (Л. Глібов); *Душа – мов ніч…* (О. Пахльовська).

Примітка 4. Перед присудком, вираженим кількісним числівником (одиничним або в поєднанні з іменником), у спеціальній літературі кома звичайно не ставиться: *Гарантійний термін використаннія приладу 2 роки*.

Примітка 5. Якщо підмет у таких реченнях виражений особовим займеником, тире звичайно не ставиться: *Я син простого лісоруба*

(Д. Павличко). Але в разі спеціального наголошування на означі, вираженій присудком, та інтонаційного виділення його зв'язку з підметом, особливо в разі протиставлення, тире може ставитися: *Він – публіцист, він – прозаїк, він – драматург, от тільки віршів він не писав, хоча безмірно любив поезію* (Ю. Смолич: про О. Довженка); *Вона для мене – все*!;

О пісне! Ти – плескіт рік,
ти – переливи мідні… (М. Рильський);

Я – письменник, а не журналіст.

Примітка 6. Якщо між підметом і присудком є вставне слово, тире не ставиться: – *Пан, напевно, син шановного <…> Казимира Зборовського*? (М. Старицький).

Примітка 7. При інших способах вираження іменної частини складеного присудка тире між присудком і підметом звичайно не ставиться, але в разі спеціального наголошування на ньому воно можливе, наприклад: *Його поведінка – дитяча*; *В однім Дунаї скупані слов'яни, і воля в них – одна*! (М. Рильський); *Вода в річці – надзвичайної свіжості; Усі зошити – в клітинку*.

2. Між підметом і присудком, коли один або обидва з цих членів речення виражені інфінітивом: *Життя прожити – не поле перейти* (прислів'я);

Говорити – річ нудна.
Працювати слід до дна (М. Рильський).

3. Перед словами **це (це є), оце, то, ото, ось, (це) значить**, які передують присудкові, вираженому іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова:

Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі (Л. Костенко);

Гетьман, може, як ніхто інший знав, що любити Україну – це найперше захистити її надійно від усіх ворогів (О. Лупій);

Сміле слово – то наші гармати,
Світлі вчинки – то наші мечі (П. Грабовський);

Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона вбрана, – ось формула ідеального твору мистецтва (В. Дрозд);

Жити мені без праці – значить не жити (Д. Павличко).

4. На місці випущеного члена речення (це переважно присудок): *Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними – квітник* (М. Коцюбинський); *На одній ниві пшениця, на другій – жито* (О. Гончар); *Давид! Уночі прийшов, а чуть світ – за ціп та на тік мерщій*! (А. Головко). У реченнях, що функціонують переважно як заголовки публікацій, назви рубрик, гасла і т. ін.: *Книга – поштою; Ми – за мир; Мир – народам! Землю – селянам!; Нашим*

дітям – світле майбутнє!; Ні – війні!;

Молоді ж – дорогу!
Молоді – усе! (В. Чумак).

Проте, якщо немає потреби в увиразненні паузи, тире може не ставитися, напр.: *Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею* (І. Нечуй-Левицький). У реченнях з відсутнім дієсловом-присудком зі значенням перебування, наявності і т. ін. та обставинами місця і часу (переважно на початку) тире між ними і підметом також ставиться в разі наявності в інтонації відповідної паузи, пор.: *Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота і хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О. Довженко) і *Удовина хата – край села* (А. Головко).

5. У реченнях з однорідними членами:

а) перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок – все біле, все тьмяне* (Леся Українка);

Ні спека дня, ні бурі, ні морози –
Ніщо не вб'є любов мою живу (В. Сосюра);

б) після узагальнювального слова і однорідних членів речення, якщо такий перелік не закінчує речення: *Деякі речі його* [Тараса Шевченка], *як-от: «Утоптала стежечку», «Якби мені, мамо, намисто», «Ой крикнули сірі гуси», «Ой пішла я в яр за водою» і чимало інших – од першого до останнього рядка витримані в характері народної лірики* (М. Рильський);

в) між узагальнювальним словом і однорідними членами речення (замість частіше вживаної в подібних випадках двокрапки: див. **Двокрапка, I)**: *Всі службовці збіглися на бучу – і поштові, і з ощадкаси* (О. Гончар);

г) між двома однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками, що виражають різке протиставлення: *Не хотів ані дружитись, ані дома жити – чумакував* (Марко Вовчок);

Не для слави – для вас, мої браття,
Я свій скарб найдорожчий ховав (Леся Українка);

ґ) між однорідними дієслівними присудками, другий (останній) з яких виражає причину або наслідок, мету дії, вираженої попереднім із них, або швидку зміну подій: *Сидять – пережидають дощ* (Панас Мирний); *У вікні показалася чоловіча постать* <…>*, виткнулась, глянула – і сховалася* (Панас Мирний).

Тире може ставитися перед єднальними сполучниками **і** (**й**), **та** або зрідка після них між двома однорідними дієслівними присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне щодо попереднього: *Земля на прощання усміхнулась – і потемніла* (Панас Мирний); *Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик – і зникне* (М. Коцюбинський; *Я тоді швидко підводжусь і – зирк через комин* (О. Довженко).

6. Для відокремлення другорядних членів речення (порівняно з відокремленням членів речення за допомогою коми: див. **Кома**, І, пп. 13–16, це відбувається в разі виразнішого логіко-інтонаційного наголошування на таких компонентах висловлення й відбувається частіше тоді, коли вони, по-перше, є поширеними або в їхньому складі є кілька однорідних членів, по-друге, в кінцевій позиції речення):

а) означень – як поширених або однорідних, так і, рідше, одиничних: *І ще раз схиляється Хо перед силою – вищою і сильнішою від сили страху* (М. Коцюбинський); *Тепер інша доля – холодна і хмура – заступила матір* (Панас Мирний); *У цій роботі він убачав усе своє життя – не тільки теперішнє, а й майбутнє*; для відокремлення неузгоджених означень: *У нього була одна звичка – записувати все побачене*;

б) прикладок зі значенням уточнення або пояснення (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Дочки – Ольга й Олена – визбирували на городі картоплю* (В. Козаченко); *У своїм невеличкім гурточку він завів новину – гуртову працю* (М. Коцюбинський).

Примітка. Якщо після відокремленої прикладки за умовами контексту має бути кома, ставиться лише одне тире – перед нею: *Автомобіль – наш дім на колесах, довго набираючи швидкість, нарешті розігнався*;

в) обставин: *Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірьовкою, де перевеслом, а де й так – просто жмутом трави* (Г. Хоткевич); *Їсти хочу – жах як*!; *Людей зібралося небагато – усього душ десять*; *Увечері кличуть: «Іди до панночки – розбирати»* (Марко Вовчок); *Багато люду в цей час подалося з села – подивитися, зустрітися* (В. Стефаник).

7. Для виділення повторюваних з певним поширенням слів: *Ми побачили актора вже в новій ролі – у ролі гетьмана*; *Хотілося жити — жити повнокровним життям, а не просто існувати*.

8. Для виділення конструкцій з називним відмінком теми (уявлення): *А Дике поле, Дике поле! – по груди коням деревій* (Л. Костенко).

9. Для підкреслення в розповіді несподіваності перебігу подій (замість частіше вживаних у таких випадках трьох крапок: див. **Три крапки**, п. 1):

Послухали Лисичку
І Щуку кинули – у річку (Л. Глібов).

10. Для виразнішого, порівняно з уживанням ком, змістово-інтонаційного виділення всередині речення вставних і вставлених словосполучень та речень, рідше – вставлених слів (вставлені слова та конструкції подають додаткові відомості, зауваження, пояснення і т. ін. до основного висловлення):

Душа моя – послухай! –
як яблуня в цвіту… (П. Тичина);
І хоч не раз – признáюся – ставати
Я на котурни модні ї любив,
Але тепер… (М. Рильський);

<…> *Топольський – молодий чоловік, але – на думку пана посла – надзвичайно талановитий і солідний* (О. Маковей);

Опукою згори – аж вітром зашуміло –
Орел ушкварив на Ягня (Є. Гребінка);

А тоді зопалу – не встигло радіо попередити! – вернулися морози (В. Яворівський); *Скільки всього – жах! – довелося натерпітися*!

. **Примітка 1.** Про вживання ком і дужок при подібних конструкціях див. **Кома, п. 11; Дужки, І, п. 2.**

Примітка 2. Коли після тире перед відокремленим зворотом або вставленою конструкцією стоять слова, що мають бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то вони виділяються тільки з другого боку: *Не знать звідки взялись* [орендарі], *наїхали й позбирали панські землі під оренду – **звісно,** за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

11. Узагалі для спеціального виділення за допомогою паузи різного змістового та стилістичного призначення тих чи інших фрагментів тексту: *Правда, я сам думав, що я вже зледащів, захолонув в неволі, аж бачу – ні* (Т. Шевченко);

Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч – прощай! (В. Самійленко);
Сьогодні – майбутнього
далину я оком прозираю (П. Тичина);
На прю ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем – ми,
І знаємо, що не вмремо – ніколи!
(М. Рильський).

12. Між двома або рідше кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон (замість словосполучень зі сполучником **і**): *закон Бойля – Маріотта*; *гіпотеза Сепіра – Ворфа.*

13. Між двома або рідше кількома іменниками, сполучення яких позначає певний зв'язок когось або чогось з кимось або чимось іншим (замість словосполучень з прийменником **між**): *відношення товар – гроші – товар*; *система людина – машина; зв'язок «автор – читач»; шаховий турнір Карпов – Фішер*; *матч команд «Динамо» – «Шахтар»*; *судно класу «ріка – море».*

14. Між двома або рідше кількома словами на позначення просторових, часових, кількісних меж (замість словосполучень з прийменниками **від ... до**): *автотраса Київ – Львів; велоперегони Суми – Київ – Ужгород; Навчання на курсах триватиме протягом січня – квітня; пам’ятки української мови XVI – XVIII ст.; вантаж вагою вісім – десять тонн*; на позначення динаміки розвитку чого-небудь з двох або більше етапів: *Задум – реалізація – втілення в життя*; *Іншими словами, родословна* [родовід] *приблизно така: Лютер – Кромвель – Робесп’єр* <…> (М. Хвильовий: про розвиток революційних ідей у Європі).

15. Між словом і сполученням слів або між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: *Це коштує триста – триста п’ятдесят гривень; приїхати в гості на день – на два; у квітні – на початку травня* (пор. випадки позначення приблизної кількості на зразок *триста-чотириста, день-два, у квітні-травні* з дефісним написанням).

II. У складному реченні

У складному реченні тире ставиться в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного й рідше складносурядного і складнопідрядного речень для вираження часових, причиново- та умовно-наслідкових, допустових і т. ін. відношень позначуваних ними подій або станів, швидкої або несподіваної зміни подій (порівняно з більш узвичаєним розмежуванням частин складносурядного і складнопідрядного речень за допомогою ком розмежування їх за допомогою тире передає різкіше зіставлення змісту їхніх частин): *Як тільки займеться десь небо – з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила* (М. Коцюбинський);

А бавовна як дозріє –
Небом степ заголубіє (І. Нехода);
Защебетав соловейко –
пішла луна гаєм (Т. Шевченко);
Не жди ніколи слушної пори –
Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко);

Орач торкнеться до керма руками –
І нива дзвонить темним сріблом скиб (М. Стельмах);

Було, як заговорить або засміється – і старому веселіше стане (Марко Вовчок); <…> *Попадавсь їм багач у руки – вони його оббирали, попадався вбогий – вони його наділяли* (Марко Вовчок); *Билися об мене гнівливі хвилі нетерплячки – я вистояв* (П. Загребельний);

Ти гукай, не гукай,
а літа не почують.
Все біжать та спішать –
хоч співай чи ридай... (Б. Олійник);

Заграли знов – ще гірш нема ладу (Л. Глібов); *Скільки глянеш – вилискують розгойдані хліба* (О. Гончар); *Минали літа – росли сини* (А. Головко); *Сонце зійшло – і враз над Києвом знялося ревище гудків* (Ю. Смолич).

2. Між частинами безсполучникового складного та складносурядного речень, зміст яких різко протиставляється або зіставляється: *Не козак вклонявся королеві – король схиляв голову перед козаком*! (П. Загребельний);

Ще сонячні промені сплять –
Досвітні огні вже горять! (Леся Українка);
Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози, затремтіли ліхтарі, –
Та діти наші ночі не бояться (М. Рильський).

3. Між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої (замість частіше вживаної в таких випадках двокрапки: див. **Двокрапка, п. 1)**:

<…> *Та одинокому мені*
Здається – кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна… (Т. Шевченко);

У загоні саме воли заборюкались – це старий підручний отих, що з ярмарку пригнали, б'є (А. Головко); *Бачу – за вікном сніг летить* (М. Стельмах);

Бувають дивні на землі діла –
Серед зими шерешня зацвіла (Д. Павличко);
Нап'юся з живої кринички –
Візьму доброти від землі (М. Сингаївський).

4. Між частинами безсполучникового складного речення, зміст яких порівнюється:

Подивилась ясно – заспівали скрипки (П. Тичина).

5. Між частинами безсполучникового складного речення, коли зміст другої частини завершує, підсумовує, узагальнює зміст першої (друга частина починається звичайно вказівними словами **це**, **то**, **так**, **цей**, **такий**,

ось хто, **ось що** і под.): *Все для людини і завжди з людиною – цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя* (М. Стельмах);

Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море буцімто згорить, –
Така, бач, є у неї сила (Л. Глібов);

Господарство занедбане, скрізь брудно – ось до чого призводять лінощі та нехлюйство.

6. Між частинами складнопідрядного речення, коли підрядна частина ставиться перед головною з метою виразнішого змістового й, відповідно, інтонаційного її виділення, особливо в реченнях з кількома підрядними, коли в головній частині узагальнюється зміст попередніх підрядних:

Ой, хто в лузі, – озовися,
Ой, хто в полі, – одкликнися! (Я. Щоголів);

Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі! (Леся Українка).

7. У складнопідрядному реченні між його частинами або частіше наприкінці головної частини – перед словом (сполученням слів), повторюваним для того, щоб пов'язати з попереднім реченням наступне, яке підсилює, доповнює, розвиває його зміст: *Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, – на порозі усвідомлення, що тільки в діяльнім служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування* (М. Рильський); *Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вимоги до них і дружба з ними, – щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже* (В. Сухомлинський).

Примітка. Про вживання тире в реченнях з прямою мовою див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, І.**

ІІІ. У простому і складному реченнях (у деяких стилістичних фігурах)

1. Між частинами заперечного порівняння:

І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро –
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі (Т. Шевченко);
То ж не вовки-сіроманці
Квилять та прогквиляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть,
Попід небесами літають,—

То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно-жалібно співає (народна дума).

2. У періоді (разом з комою або без неї) – для виділення переходу від підвищення до зниження інтонації:

Азовськеє море і Чорнеє море,
Зелені діброви і спів солов'я,
Високі Карпати, донецькі простори –
Це ти, Україно моя! (І. Нехода);
Як тільки ясний день погасне,
І ніч покриє Божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір,–
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, *з-за густого*
Зіходить зіронька моя (Л. Глібов).

Примітка 1. Уживання тире в складному реченні може поєднуватися з уживанням перед ним коми (див. приклади в межах цього параграфа): а) з метою увиразнення протиставлення між складовими частинами речення (у складних безсполучникових і в складносурядних реченнях); б) перед указівними словами **це**, **так**, **такий** і под. на початку другої частини безсполучникових складних речень; в) у різних інших випадках (див. «Комбіновані вживання розділових знаків», с. 202).

Примітка 2. Про вживання тире при зазначенні прізвища автора або іншого джерела цитування див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, ІІ, п. 3, прим. 2.**

Примітка 3. Про тире як засіб абзацного членування тексту див. **Правила рубрикації тексту і розділові знаки при оформленні пунктів переліку, п. 4**.

ТРИ КРАПКИ, АБО КРАПКИ (...)

Три крапки ставляться в таких позиціях.

1. На позначення перерваності або незакінченості висловлення:

І Вовк Ягнятко задавив.
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати
Та побивається, як рибонька об лід:

Він Вовк, він пан… йому не слід... (Л. Глібов);
Юнак розплющив очі: синь!
Літак... Димки... І височінь (П. Тичина).

У реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Щастя… Хіба не думав про нього Степан*? (В. Підмогильний).

Три крапки ставляться всередині речення також для позначення певної паузи, коли далі висловлюється щось несподіване: *Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху* (М. Коцюбинський).

Примітка. У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції – після знака питання і знака оклику – ставляться дві крапки: *Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?..* (К. Гордієнко);
Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!.. (М. Рильський).

2. На позначення уривчастості мовлення від хвилювання, збудження й узагалі сильних переживань:
«*<…> Я не Ганна, не наймичка,*
Я…»
Та й оніміла (Т. Шевченко).

3. На позначення несподіваного продовження чи завершення думки – з незвичним або й несумісним поєднуванням слів (часто в заголовках газетних заміток, нарисів, фейлетонів тощо): *Вибори… без вибору*; зокрема, з використанням відомих цитат, крилатих висловів: *…І Щуку кинули у річку*.

4. На позначення розриву в оповіді, різкого переходу до нової думки (у художніх і публіцистичних текстах на початку речення – звичайно на початку абзацу): *Вони поспішали мерщій обійти його, боячись, щоб він не спинив когось із них, просто тікали від нього, тоді як елементарна чемність, звичайна людяність мала б підказати їм сказати товаришеві, що вскочив у халепу, бодай слово розради, втіхи, співчуття... Яка ганьба!* (Б. Антоненко-Давидович).

5. На позначення свідомої недомовленості, умовчання з певних причин: – *Ходять тут усякі...* – *бурмоче дід* (О. Донченко); – *Ну, це вже ви того…* – *прокинувся рибалка.* – *Це брехня* (Ю. Яновський). З цією метою слова, що їх вважають грубими, образливими, непристойними, можуть подаватися в тексті не повністю, а з випущенням певної частини їхнього графічного складу (після початкових літер або всередині слова).

6. На позначення пропуску в цитованому тексті – після останнього слова перед пропуском або перед першим словом після пропуску, без дужок або в дужках, без інтервалу після слова і перед ним або з інтервалом (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат, II, п. 2; Дужки, II, п. 3, III).**

ДУЖКИ ( ), [ ], < >

В українській пунктуації застосовують круглі, або заокруглені, – ( ), квадратні – [ ] і кутові, або ламані (< >), дужки.

I. Круглі дужки ставляться в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті підзаголовків, пояснення маловідомих, зокрема іншомовних, слів, уточнення попереднього слова (слів), для наведення другої назви кого- або чого-небудь, прикладів до чого-небудь, варіантів (слова та ін.), для подання прізвища автора або іншого джерела після цитування (якщо цитування подано не у формі епіграфа і под.: **Крапка, п. 1, прим. 2)** тощо: *Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови). Київ, 1977* (назва книжки); *Іван Огієнко* (*Митрополит Іларіон*). *Українська культура* (*Київ, 2002*): назва книжки; *Вокатив (кличний відмінок) – форма іменника, що називає того, до кого звертаються*; *Товариш Жан* (*Іван Іванович*) *свій високий лоб і свої рогові окуляри протирає завжди білосніжною хусткою <…>* (М. Хвильовий); *В українській мові багато запозичених слів – з грецької (церква, піп, диявол, театр, політика та ін.), латинської (медицина, університет, цирк, юрист та ін.), тюркських (гарбуз, козак, товар, карий та ін.), німецької (крейда, майстер, ландшафт та ін.), французької (аванс, багаж, інженер та ін.), англійської (бокс, футбол, смокінг, менеджер та ін.), польської (хлопець, певний, червоний та ін.), російської (болванка, затвор, льтчик та ін.) та низки інших мов* (з підручника); *сполучники* ***і*** (***й***), ***та*** (*у значенні «але»*).

2. Для виділення вставлених слів, сполучень слів і речень, що подаються як додаткові зауваження та пояснення до основного змісту речення: *Тут вам асфальт і на тротуарах, тут вам асфальт і там, де пролітають бадьорі автомобілі* (*таксі*!) *і де вже не плентаються зовсім сумні, допотопні візники* (М. Хвильовий); *Артема на умовному місці (біля криниці) не було* (А. Головко);

Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. (Т. Шевченко);
Одного дня сестра його, Оксана,
(А матері вже не було в живих)
Листа дістала і малу посилку (М. Рильський).

Примітка. Якщо вставлена конструкція в дужках являє собою самостійне речення (кілька таких речень), у кінці її перед закритою дужкою має стояти відповідний розділовий знак: крапка, три крапки, знак питання, знак оклику; після ж закритої дужки розділові знаки не ставляться: *Днина чудова. (Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було.) Ми підіймаємось все вище та вище* (М. Коцюбинський); *Син. (Пустун. Екзамени. Фокстроти.)* (М. Рильський).

Це правило стосується й уживання крапки в реченнях, що є ремарками в драматичних творах і вставками, що вказують на реакцію слухачів (див. приклади нижче в пп. 3, 4).

Крапка в дужках не ставиться після прізвищ цитованих авторів (див. приклади вище і нижче) та інших джерел цитування (див. п. 5).

3. Для виділення ремарок у драматичних творах при прямій мові дійових осіб: [Куниця *(хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання)*:] *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину! (Плаче, цілує її руки.)* [Ольга *(голубить його голову)*:] *Ну, годі-бо, заспокойся, бідний...* (І. Кочерга).

4. Для виділення фраз, що вказують на ставлення слухачів до слів якогось промовця, до певної промови і т. ін.: — *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (В залі гучні, захоплені оплески)* (М. Івченко).

5. Для зазначення після цитати прізвища автора (див. приклади до пп. 2, 3) або іншого джерела цитування: … (*з журналу*, *з наукової літератури* та ін.; *журнал «Дніпро», 2016, № 1, с. 15*).

6. Для вставлення в текст цитати знака (знаків) питання або знака (знаків) оклику для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. **Знак питання, п. 3; Знак оклику, п. 5).**

Примітка 1. Такі розділові знаки, як кома, крапка з комою, двокрапка й тире, не ставляться перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після закритої.

Знак питання, знак оклику і три крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо стосуються слів, узятих у дужки; якщо ж ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 3. Після цитати, за якою в рядок подано в дужках посилання на автора або інше джерело, крапка не ставиться, а переноситься за дужки. Знак оклику, знак питання, три крапки в подібних випадках перед посиланням ставляться, проте крапка після нього в кінці речення також ставиться. Крапка, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед

посиланням ставиться тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо), але після посилання на джерело в таких випадках жодні розділові знаки не ставляться (див. **Крапка, п. 1, прим. 2)**.

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставиться розділовий знак, якого потребує ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

Примітка 5. Про вживання одиничної закритої круглої дужки – при цифрових або літерних рубрикаціях – див. **Правила рубрикації тексту і розділові знаки при оформленні пунктів переліку.**

.ІІ. У спеціальних випадках (звичайно в текстах наукового та офіційно-ділового стилів) – там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння, – уживаються квадратні дужки.

1. Для розмежування в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок, коли можуть застосовувати дужки різної форми – круглі (як внутрішні) і квадратні (як зовнішні).

2. Для вставлення в текст цитати того чи іншого пояснення (у тих випадках, де в текстах загального призначення досить круглих дужок: див. у п. 1), для відновлення скороченого в оригіналі слова: *Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів* [пропуск. – *Упор.*] *ми мусимо це визнати; до Р*[*іздва*] *Х*[*ристового*] (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.).

3. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати – за допомогою трьох крапок, поміщених у дужки такої форми, з інтервалами з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок).

ІІІ. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати у спеціальних текстах застосовують також, крім квадратних, кутові дужки – з трьома крапками всередині них і з інтервалами з обох боків.

ЛАПКИ (« », “ ”, „ ”)

Лапки ставляться в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті прямої мови, цитат (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат**) – як у тих випадках, коли цитата становить окрему частину складного речення, так і тоді, коли вона вживається в межах простого речення або однієї з частин складного речення як їхній компонент: *М. Рильський так характеризував значення словників у*

житті культурної людини: «І, звісно, не обійтись без користування словником. Один мій знайомий поет і літературознавець якось жартуючи сказав: “Я волію читати словники, ніж поеми. У словнику ті самі слова, що і в поемі, але подані в систематизованому порядку”. Це сказано жартома, але “читати словники” – не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здатися» (про доцільність використання різних видів лапок – як зовнішніх і внутрішніх – див. нижче в п. 3).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як крапка, кома, крапка з комою, двокрапка й тире, ніколи не ставляться перед закритими лапками, а тільки після них.

Знак питання, знак оклику й три крапки ставляться або перед закритими лапками, якщо вони стосуються лише слів, поставлених у лапки, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 2. Якщо знак питання, знак оклику й три крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок у кінці речення ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можуть, залежно від змісту, ставитися водночас і перед закритими лапками, і після них, наприклад: *Чи знайомі ви з романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»*; *Невже ти не чув, як гукали: «До зброї!»*?

Якщо за характером речення в його кінці має стояти крапка, вона зберігається і в тому разі, коли речення закінчується фрагментом у лапках з наявністю перед закритими лапками цих розділових знаків: *Бідний багатому: «Здоров будь!». Багатий бідному: «Будь здоров*!» (народна творчість).

2. Для виділення в тексті слів (висловів), що їх наводять як «чужі» або з відтінком іронічного, презирливого і подібного ставлення до чужого висловлювання, а також слів незвичайних, слів, ужитих уперше або, навпаки, застарілих, і т. ін.: *Моє ім’я враз із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірноконституційних горожан», – з моїм іменем усі вони в’язали поняття перевороту, революції, різні* (І. Франко); *Якраз одчинилися двері, і сліпий Жан, брат жінчин, адмірал у відставці, ввійшов під руку з своїм «міноносцем», як він кликав лакея* (М. Коцюбинський); *Аби тільки те «завтра» швидше прийшло* (О. Копиленко); *Чужих слів уникав, а як траплялися які «консерватори», «бюджет», кожне з’ясовував* (А. Головко).

3. Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми – зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендується вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («…»), у функції внутрішніх – «лапки-ла́пки» (“…” або „…”): «*Це мій “Кобзар”», – сказав він.*

Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і

внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: «*Це мій «Кобзар»», – сказав він*. Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: *«Ти дивився телефільм «Роксолана»?» – спитав він товариша.*

«Лапки-ла́пки» традиційно використовуються також на письмі (у рукописних текстах), але звичайно у формі „…". Верхні ж «ла́пки» ("…") стали масово поширюватися в друкованих текстах від 1990-х років разом з відповідними комп'ютерними клавіатурами, і відмовлятися від них у друкованих текстах уже недоцільно.

4. Для виділення певних розрядів власних назв (див. **Вживання великої букви**).

5. Для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів): *Слово **голова**, крім свого прямого значення, має ще й кілька переносних: «розум», «керівник», «початок колони» та ін.*; ***голова** «керівник» – це метафора*.

СКІСНА РИСКА (/)

Скісна риска ставиться в таких позиціях.

1. В офіційно-діловому та науковому стилях – як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=**і**), так і до розділового (=**або**) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури).

Уживається також комбінований єднально-розділовий сполучник **і/або** (рідше у формі **та/або**): *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правлінь об'днань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія?* (назва газетної публікації).

Примітка. У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс, наприклад: *купівля / продаж* і *купівля-продаж, категорія істот / неістот* і *категорія істот-неістот* (у мовознавстві), скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф).

2. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар*.

3. У графічних скороченнях (див. **Графічні скорочення**, п. 4):

а) замість словосполучень та інших сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *х/к* (холодного копчення), *п/п* (по порядку: *№ п/п*), *к/т* (кінотеатр), *т/к* (телеканал), *с/г* (сільськогосподарський) та ін.;

б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін.

КОМБІНОВАНЕ ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

У різних випадках можливе поєднане вживання двох розділових знаків. Це найчастіше:

– ?! (див. **Знак питання, п. 1, прим. 3**), !? (див. **Знак оклику, п. 1, прим. 3**); – …?; …!; ?..; !.. (див. **Три крапки, п. 1**);

– , – (кома й тире), які ставляться а) у реченнях з прямою мовою та мовою автора; б) у всіх тих випадках у межах речень з випущеними членами (*З одного боку, це ніби й не так, а з другого, – факти частково підтвердилися*) та з відокремленими і вставленими конструкціями, у складних реченнях, коли – за наявності в них тире – кома має закривати ту чи іншу попередню конструкцію; в) з метою увиразнення протиставлення між складовими частинами речення; перед указівними словами **це**, **так**, **такий** і под. на початку другої частини речення (див. **Тире. 195, III, прим. 1)**;

– збіг різних знаків у реченнях з наявністю конструкцій у дужках (див. **Дужки**);

– збіг різних знаків у реченнях з прямою мовою та мовою автора (див. **Розділові знаки при прямій мові та при оформленні цитат**).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ ТА ПРИ ОФОРМЛЕННІ ЦИТАТ

I. Для виділення прямої мови вживаються лапки, якщо пряма мова йде в рядок, або частіше, якщо кожна з реплік подається з нового рядка (з абзацу), тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед її початком ставиться тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки (залежно від характеру речення):

– Добридень, Замфіре! – Спасибі вам. – Що поробляєш? – З винограднику їду (М. Коцюбинський).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед її початком мають стояти відкриті лапки (без тире), у кінці – закриті лапки, а перед ними – відповідний до характеру речення розділовий знак (знак питання, знак оклику, три крапки, але не крапка, яка ставиться вже після лапок): *У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!»* (Ю. Яновський).

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:

1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставиться двокрапка, а перше слово прямої мови починається з великої літери: *Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»* (А. Шиян);

2) стояти після прямої мови, і в такому разі після прямої мови ставляться (залежно від характеру речення) кома (там, де мала б бути крапка), знак оклику, знак питання або три крапки, а слова автора починаються з малої літери; після відповідного розділового знака перед словами автора ставиться тире: «*Невиправдані людські втрати – найбільша ганьба для командира», – говорив старший лейтенант* (О. Гончар);

– Тату! татку! – упізнали діти.

– Голуб'ята! – батько простер руки (П. Тичина);

– Хто там? – запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун <…>

– Я, я! – нетерпляче повторила Яринка (В. Козаченко).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставиться тире: *«Як живете?» – в листі своїм княжна його* [Тараса Шевченка] *запитує* (Д. Білоус).

Примітка. Якщо слова автора при цьому починаються словами **так**, **ось що**, **ось як** і под., то в тих випадках, де після прямої мови мали б стояти кома й тире, ставиться тільки тире: «*Треба завжди бути чесними» – так казала дітям мати*;

3) розривати пряму мову, і тоді, якщо пряма мова починається з абзацу, перед її початком ставиться тире, а якщо без абзацу (в рядок), перед початком і в кінці її ставляться лапки, і застосовуються такі правила:

а) коли на місці розриву не має бути ніякого розділового знака або мали б бути кома, крапка з комою, двокрапка або тире, то перед словами автора й після них ставиться комбінований знак кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери:

– У мене, – вів своє дід, – сини, двоє, на фронтах (Л. Смілянський);

– Батьку, – мовила тихо, – ви так гарно співали, так гарно... (П. Загребельний);

«Мамо, – каже старший брат, – ходім додому!» (Марко Вовчок);

б) коли на місці розриву мала б бути крапка, то перед словами автора

ставиться кома й тире, а після них – крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

– Зроду не чув, щоб так лисиці кидались на людей.

– А я чув, – скаже Жадан. – І не тільки чув. Бачив (Ю. Щербак);

в) коли на місці розриву мав би бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігається цей знак і додається тире, а після слів автора ставиться крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

– А, це ти, Максиме? – зрадів Карпо. – Заходь, заходь! (М. Коцюбинський);

– Оце довчивсь! – почав батько мені. – Що ж тепер?.. (А. Тесленко);

г) коли на місці розриву мали б бути три крапки, то вони залишаються перед тире. Пряма мова продовжується або з великої, або з малої літери залежно від того, яка літера була б після трьох крапок за відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставиться крапка й тире, а в другому – кома й тире:

– Ходять тут усякі... – бурмоче дід. – Недавно двоє пройшло (О. Донченко);

– Гратиму? І я гратиму?.. Ну й… – глянув навкруги, – ну й життя гарне!.. (А. Тесленко);

ґ) коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (тієї, що стоїть до розриву), а друга – другої, то після слів автора ставиться двокрапка й тире, а пряма мова продовжується з великої літери:

– Зараз, – сказав Матюха. Потім згадав щось і повернув голову до жінки: – Де там Зінька з кислицями? (А. Головко).

Примітка. Діалоги й полілоги можуть подаватися без абзаців, що буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед авторськими словами ставиться тире, а перед ними після авторських слів – двокрапка:

– Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» – гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду» (М. Коцюбинський).

4. Коли пряма мова стоїть усередині слів автора, перед нею стоїть двокрапка, а після неї ставляться:

1) кома, якщо це потрібно в умовах контексту: *Казав пан: «Кожух дам», та й слово його тепле* (прислів'я);

2) тире:

а) у разі відсутності розділового знака на місці розриву слів автора: *На зауваження вчителя з приводу запізнення учень пояснив: «Дуже довго не було автобуса» – і сів на своє місце*;

б) якщо пряма мова закінчується такими розділовими знаками, як три крапки, знак питання або знак оклику:

Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
«І нащо зима та люта?» –
Все вони питають (Леся Українка).

5. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без указівки, кому вони належать, то кожна з них береться в лапки, а між репліками ставиться тире: «*А в тебе земля ще де є?» – «Ні, нема». — «А хата є?» – «Є»* (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (у тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожну парну репліку слід брати в лапки, наприклад:

– А в тебе земля ще де є? – «Ні, нема». – А хата є? – «Є».

6. Якщо в діалозі, що подається в рядок, після репліки одного з учасників ідуть слова автора, то перед наступною реплікою іншого учасника тире не ставиться: «*Простіть мені; чого нам сваритись?» – каже вона, аж плаче. «Про мене, – кажу. – Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила*» (І. Нечуй-Левицький).

Примітка. Звичайно не виділяється (лапками або тире) чужа мова в тих випадках, коли немає вказівки на те, кому вона належить (це невідомо або не має значення): *Кажуть: скупий двічі платить; – Друкарська? – Так. Маю намір купити згодом. Кажуть, у німців чудові машинки* (О. Шугай).

У друкованих засобах масової інформації вставлені речення, подібні до слів автора, виділяються звичайно комами: *Учора, повідомляє наш кореспондент, відбулася зустріч лідерів країн Євросоюзу* (з газети).

II. При оформленні цитат застосовуються такі розділові знаки.

1. Цитати, включені в авторський текст, беруться в лапки. Інші розділові знаки при них розставляються так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора. Наприклад: *У Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є українська мова»*.

Цитати, що виступають як самостійні висловлення (наприклад, в епіграфах), лапками не виділяються.

2. Якщо цитата наводиться не повністю, а з пропуском, він позначається трьома крапками – на початку, в середині або в кінці цитати (у текстах спеціального призначення знак три крапки на місці пропуску може ставитися у квадратні або кутові дужки: див. **Дужки**, II, п. 3, III).

Пропуски на початку цитати позначаються по-різному. Якщо цитата подається як пряма мова після двокрапки, перше її слово після трьох крапок

пишеться з малої літери: *Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «<…> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (О. Кундзич). Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох крапок пишеться з великої літери: «<…> *Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись поясненням останніх російською мовою <…>», – зауважував М. Рильський*.

Якщо цитата органічніше включена в текст, виступаючи як підрядна частина складнопідрядного речення, як частина речення зі вставленими словосполученнями або реченнями, що вказують на її автора, вона починається завжди з малої літери (навіть тоді, коли її взято повністю), за винятком власних назв, і без зазначення можливого пропуску на її початку: *Максим Рильський писав, що «глибока народність лексики Малишка, граматичного, синтаксичного ладу його творів не підлягає сумніву»; Як відзначав Олесь Гончар, «XX сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування».*

3. Якщо під час цитування з’являється потреба у вставленні пояснень, вони подаються або в круглих (див. **Дужки, п. 1**), або (у текстах спеціального призначення) у квадратних дужках (див. **Дужки**, **II, п. 2**). У круглих дужках (з виділенням курсивом) подаються також зауваження, примітки в межах певної цитати на зразок: «…(примітка наша. – *Ред*.)…», «…(курсив мій. – *Упорядник*)…» і под.: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (примітка наша. – *Ред.)*.

Примітка 1. Про вживання в цитованому тексті зовнішніх і внутрішніх лапок див. **Лапки, п. 4.**

Примітка 2. Прізвище автора або інше джерело цитування подається після цитати звичайно в круглих дужках (див. **Дужки, І, п. 5**); якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче, зокрема в епіграфах, джерело зазначається переважно без дужок (див. **Крапка, п. 1, прим. 2**). У тих випадках, коли цитата наводиться в дужках усередині речення, її джерело зазначається звичайно після крапки й тире (див, наприклад, **Кома, І, п. 15, 1**, у примітці ілюстрацію з творів М. Коцюбинського).

Про вживання крапки в кінці речення у цитатах (епіграфах і т. ін.) при зазначенні (у дужках і без них) їхніх авторів та інших джерел цитування див. **Крапка, п. 1, прим. 2.**

ПРАВИЛА РУБРИКАЦІЇ ТЕКСТУ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОФОРМЛЕННІ ПУНКТІВ ПЕРЕЛІКУ

Для оформлення рубрик переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовуються такі способи членування тексту – з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

1. У разі потреби в кількаступеневому членуванні тексту від ширших до вужчих за змістом його положень застосовується комбінована система літерно-цифрової нумерації:

– римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) – на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставиться крапка);

– арабські цифри (з крапкою) – на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставиться крапка);

– арабські цифри (з дужкою після них) – на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставиться крапка з комою);

– малі літери (з дужкою) – на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставиться крапка з комою).

2. У разі наявності такої ж потреби застосовується також, причому дедалі ширше, інший принцип – використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (далі – НАН України) є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України, який ухвалюється та реєструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому йменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР […] і т. д. (Статут Національної академії наук України).

3. Якщо ж немає потреби в такому ступеневому членуванні тексту, звичайно використовуються арабські цифри з крапкою і ще частіше – арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад:

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;

3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я <…> і т. д. (Конституція України).

Особливо це застосовується тоді, коли перелік подається в рядок: *Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури* (у таких випадках замість крапки з комою може використовуватися й кома, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

4. Використовується також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:

– призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;

– за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).